ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ВИПУСК X.

за місяць липень 1889.

Видає і за редакцію відповідає:

Іван Стронський.

ЗМІСТ:

У ЛЬВОВІ. 1889.

З друкарнї товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

Кому за се сором?

Редакція „Зорѣ“ львівської помістила в Ч. 13 і 14 „Покликъ до Галицкихъ Русинôвъ“, котрий тут дословно передруковуємо:

„Наша редакція дôстала кôлька днѣвъ тому вырѣзку зъ россійскои часописи „Новое Время“ зъ вѣстею такъ страшною, що серце крає ся, а слезъ годѣ здержати.

Якійсь д. М. А. Кретчмеръ умѣщає въ „Новомъ Времени“ письмо такого змѣсту: **„Въ Кириловцѣ, Звенигородского уѣзду, Тарасовскои волости, Кієвскои ґуберніѣ, живе рôдна небога Тараса Шевченка, Ирина Ковтунова, въ положеню найстрашнѣйшôмъ, яке собѣ можна выставити: родина, складаюча ся зъ 11-теро дѣтей, зъ котрыхъ 8-ро слѣпыхъ, терпить найбôльшу нужду и недостатокъ; простягати руку за милостинею не хоче, а жити на двохъ десятинахъ землѣ (3—4 морґôвъ) — не можлива рѣчь“**. Д. Кретчмеръ додає, що въ вôддѣлѣ очныхъ недугъ Кієвскои клиники самъ бачивъ двоє дѣтей зъ тои родины; та зъ недостатку мусѣли и вони залишити лѣчитись. Крôмъ того долучивъ д. Кретчмеръ до свого письма свѣдоцтво зъ клиники Кієвского университету св. Володимира, що 6-ро дѣтей Ирины Ковтуновои лѣчили ся тамъ на слѣпоту обохъ очей майже безуспѣшно.

Безъ дальшихъ увагъ вôдъ себе повтаряємо сю потрясаючу вѣсть въ повнôй надѣѣ, що и въ Галичинѣ найдуться люде, котрѝ не вôдмовлять свои помочи родинѣ великого нашого Кобзаря и не дадуть ѣй вмирати зъ голоду.

Невеличкій початокъ зробили вже учителѣ рускои ґимназіѣ, коли д. 12. н. ст. с. м. вечеромъ зôйшлись (не всѣ, бо декотрѝ вже порозъѣздились) попрощати трохъ своихъ товаришѣвъ: о. Гушалевича, идучого въ вôдставку, Алекс. Борковского, вôдходячого на становище директора ґимназіяльного до Дрогобича, и Дмитра Левкевича, що дôставъ мѣсце учителя при рускихъ клясахъ Перемыскои ґимназіѣ. Зôбранѝ не мали силы выслухати поданои нами отсе вѣсти до кôнця, а по першихъ потрясаючихъ словахъ письма д. Кретчмера загомонѣли „годѣ!“ и зложили на руки редакціѣ „Зорѣ“ 12 зр., до котрыхъ на другій день доложивъ ще инжинѣръ д. Ганинчакъ 50 кр.

Не вже-ж се було тайною невідомою на Вкраїні почитателям незабутнёго Кобзаря України-Русі? не вже-ж не найдуться щирі і щедрі душі на Вкраїні, що б помогли безталанній родині Тарасовій видобутися с тяжкої нужди?

Випуск X. **ЛИПЕНЬ.** **Том IV.**

Виходить у Львові що місяця $^{15}/_{27}$ д. не менш 5 аркушів.

Редакція, адміністрація і експедиція ул. академічна ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник
в Австрії
на рік злр. 6·—
1/2 року „ 3·—
1/4 „ „ 1·50
на місяць „ ·50
за границею
на рік злр. 10·—
1/2 року „ 5·—
1/4 „ „ 2·50

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах місячника можна бачитися що середи і суботи від 6—7 години пополуднї.

1889.

На кожній рукописї автор мусить прописати свою адресу.

Статтї не надруковані зберегаються не дальш як 3 місяцї.

Львів 1 (13) липня 1889.

В цїлому сьвітї нїколи не було й не має такого народу, що б складався з самих тілько добрих людей, з самих лишень честних патріотів. У кожного народу були і є свої ренеґати, свої запроданцї, свої зрадники, своє, так мовити, сьміттє. Яка нація досягла висшого ступня осьвіти, в якій нації більш сьвідомости національної, там менш такого сьміття. Серед якого народу глибше а міцнїйш корінне моральности, де більш вольна, більш сьмілива і енерґічна громадська думка, там антинаціональна і антипатріотична робота більш озирається, менш простається. Скрізь і завждї народ інстинктивно вимітає таке сьміттє з власної хати; часом зовсім несьвідомо, а часом і проти волї народної дезінфекцію справляє сила обставин; санїтаром являються такі умови, такі вчинки, яким народ не може спочувати; а про те вони вимітають ёму хату. Згадаймо хоч рік 1848, коли „обще-русске“ і чеське сьміттє посипалося за Карпати „усмирять Венгрію і Трансильванію“ і заводити там „законный порядокъ“... Згадаймо рік 1863, коли те-ж сьміттє ринуло на Польщу, Литву і Україну провадити там „адну вѣру, адинъ языкъ“... Згадаймо нарештї безталанну Холмську Русь і робітників „возсоединенія“ і дїячів „насажденія“ по українських ґімназіях толстовського клясицизму: хто як не галицькі „общеруссы“ та Чехи найбільш служили сїм справам! Хто як не Галичина та Чехія найбільш вивезли тарасу на ту греблю, що гатили Громека, Толстой, Георгієвский, Побідоносцев і К-о?...

Певна річ, ми не відважимося за таке сьміттє дорікати цїлій нації; ще менш відважимося промовляти, що б уряд виряжав власних санїтарів чистити і вимітати сьміттє; хоча й нїгде правди дїти, що оті антігіґієнїчні добутки ніщо більш, як результат патольоґічного становища і національної руської суспільности і урядових сфер. Ми запеклі вороги такої дезінфекції, яку справлено процесами Адольфа Добрянського с товариством, Білецького, яка правиться нинї в Буковинї!... Санїтаром проти такої нечисті повинна виступати сама нація, зазброюючись осьвітою, вольним словом, сьміливою думкою і солїдарностю! Проповідь „общерусскости“ чи „объединенія“, як і добутки її в особах Наумовича, Білецького et tut. quanti, ми повинні брати за сьвідків нашої патольоґії громадської, уважати їх яко симптоми національного недугу, яко докази ростичі нашої інтелїґенції. Вже-ж не сьлїдствами, не ревізіями, не судовими процесами і не тюрмами гоїти сей недуг!... Більша сума національної сьвідомости, більша свобода слова, більша сила громадської думки і зневаги проти ворогів нашого національного розвитку, більша солїдарність усїх руських національно-інтелїґентних сил — от єдино спасенні лїки проти тієї хвороби, на яку недугує наша нація!... Де, серед якої, так мало численної, інтелїґенції, як наша, знайдете стілько ростичі, як у нас і по Галичинї і по Українї і по Буковинї!?... У нас така ростич, що як мовив нам один видатнїйший наш белєтриста: що чоловік, той громада, то й „партія“... Що серед руської молодїжі бракує національної солїдарности, що між нею панує ростич — сьвідком того стає саме публичне життє, а найлїпше істнованнє і у Львові і в Чернівцях двох товариств молодїжі!... Коли б нашу молодїж обгорнула солїдарність національної ідеї, сьвідомість певного шляху до національного ідеалу, то хиба б тодї можливе було істнованнє товариств „Академическій Кружокъ“ і „Буковина“?... Кажуть: постороння сила спокушує і тягне туди молодїж!? Брехня!... нї пиво, нї ковбаса, нї ґульдени, про які ходять доволї брехень, не спокусять молодїжі добре загартованої моральним і національним вихованнєм. А чи гартує нашу молодїж таке вихованнє по тих бурсах, що посилають своїх годованцїв набіратися національного духу і сьвідомости в нїмецьких ґімназіях??... Bukowinaer Nachrichten в N. 205 цїлком певно вбачає корінь того лиха, про яке вони нагадують в своїй „Russiche Wühlereien in der Bukowina“, в шкільному вихованню... Жаден Марков, жаден Григорій Купчанко з своїм насїннєм нїчого не вдіють, коли нема вдатного під те насїннє ґрунту!... Коли-ж їх насіннє, упавши на руську землю,

приростає, значить, воно попало на відповідний ґрунт, в атмосферу, що сприяє зростати буряну. Хто-ж підготовляє той ґрунт?... З одного боку школа, з другого ті утиски, та практична нерівноправність, якої щодня зазнає руська нація і в Галичині, і в Буковині і в Закарпатській Русі! Ще гірше самі урядові орґани часто-густо сприяють розростатися тому, що ми називаємо нашим руським сьміттєм; не говоримо вже про те, що ні від кого-ж, як від уряду залежить, обставити школу такою чи інчою професурою, такими чи інчими підручниками; але Bukow. Nach. подають дивовижний факт темноти урядового орґану, факт, що с погляду тямущих людей, становиться найліпшим ратаєм під насїннє „объединенія!“ С того факту знати, що директор ґімназії в Червівцях пильно стежив: чи брали ґімназисти-Русини читати книжки, друковані фонетикою? Коли се правда, то не можна не признати, що д. директор в руській справі людина цїлком темна, нїчого не тямить і власними урядовими руками привертає руських дітей до того самого лиха („обще-русскости“), проти якого заходилися боритися в Буковині!! Знати, кажемо, що д. директор роздуває той огонь, який тушити наказує єму ёго обовязок і моральний і урядовий!... Тяжко, а треба признати, що в такій страшенній темноті про руську справу, як директор черновецької ґімназії, перебуває велика більшість урядових орґанів, отуманених меткими заступниками роспложування руського антінаціонального сьміття...

Вертаючись до головної речи нашої розмови, бачимо, що й поміж людей зовсїм вже дорослих, поміж нашою дїйсне національною партією, те-ж вельми бракує солїдарності; тілько, що тут ся велика недостача прикрита потроху більшою дісціплїною. Дісціплїна — річ хоч і вельми потрібна, але річ формальна; і не міцна та солїдарність, що прикривається дісціплїною!... ще меншу вагу має солїдарність, так мовити, хатня; солїдарність повинна бути прилюдною, голосною, виявлятися сьміливо, не вагаючись, заявляти себе щиро. Люде солїдарні між собою в ідеї загально народній, українсько-руській, національній, повинні в усїх загальних справах, хоч би яких дрібних, кермуватися інтересами загальної ідеї, не показуючи нїгде в своїй громадській роботі ні на макове зерно інтересів еґоїзму, самолюбства, або власної кишенї!! Чуттє істанного патріотизма не дасть єднатися нї на якій ниві істинним патріотам з елементами антінародними, антінаціональними; воно не пустить істинного патріота служити нїкому більш,

*

як рідній нації; воно пустить єго на службу до другої нації тілько тоді, коли власна нація не потребує єго праці!...

Фактів такої служби Русинів другим націям, правда, в Галичині не вельми багато, але досить їх по за Галичиною. Ми називати тих фактів не бажаємо; скажемо тілько, що вони сьвідчать знов таки, що Русинам найпаче по Україні, перш над усе і більш за все, бракує національної сьвідомости і істинного патріотизму. Правда, можна зустріти Русинів „готових положити життє за народ", та чи багато-ж таких?... Правда, ми знаємо Русинів, що й зложили своє життє за народ; що за народ добули собі славну смерть від катної руки; але-ж, на превеликий жаль! то були славні жертви та тілько жертви малокористні, за для народної спеціяльно українсько-руської справи! У нас аж кров холоне, коли ми згадуємо, скілько змарновано українських сил; скілько завічечено життя з добутками геть меншими нїж ті, які дали б ті сили, коли б вони прямували не роскидуючись на всї боки, а йдучи найперше до ідеалу народно-національного!..

Отже і тут бракувало, тим великим мученикам політичного виховання і національно-політичної солїдарности! От через що ми найбільш за все налягаємо і будемо налягати на яко можна більший розвиток серед Русинів національної сьвідомости, національного (українсько-руського) патріотизму, на розвиток політичного виховання!

Семья, школа, громада і преса — от ті горни — де грієтся і гартуєтся отсей духовий скарб!...

Хоч як тяжко, але не можемо не признати того сумного факта, що на Україні обрусєнїє, а в Галичині ополячуваннє Русинів іде собі по троху. Менш вражає сей факт на Україні, більш в Галичині: хто не відає тих тяжких утисків, якими провадитьcя асіміляція на Україні! По межах цїлої Росії заборонена, леґально не можлива жадна дїяльність публична проти асіміляції! Певна річ, що опріч дїяльности публичної є ще сфера родинна, куди ніяка власть не може втручатися і де ніхто не може заборонити виховувати дїтей в дусї національного розвитку і коли б серед української інтеліґенції було більш розвинене почуттє патріотичне, сьвідоміcть національна, коли б її менш баламутили „общерусскостю", коли б патріотизм був у неї не дилєтантизмом, а обовязком, то, певна річ, вона зуміла б боротися з асіміляцією; вона не вживала б в родинному, а де можна і в публичному життю,

інчої мови опріч рідної українсько-руської! вона б тією мовою, рідною казкою, піснею, віршами так загартувала б своїх дїтей, що „общерусская“ школа не спромоглась би робити з них нї космополїтів, нї „общерусів“, часом найгірших дїячів на ниві асіміляції рідного народу. Кажучи се, ми не забуваємо, що видання книжок для дїтей, а тим паче книжок систематично педаґоґічних, писаних українсько-руською мовою зробилося за останні 5—7 лїт річею не можливою! Не забуваймо, що цензура, не даючи друкувати дїтських книжок на Українї, не дає перевозити такі книжки і з Галичини. Але-ж, коли б проти таких утисків була серед більшості української інтеліґенції яка реакція, так нї цензура, нї річка Збруч не були б такими мурами, що через них, не можна б то перелїзти!...

Інакше стоїть справа в Галичинї: тут проти асіміляції боротьба цїлком вольна, тут не тілько не заборонено уживати усяких заходів льояльних проти приподоблення, але тут ми маємо нате урядові заклади, такі могучі, як школа, так всесильні, як родинне і публичне вихованнє, маємо в Галичинї і „товариство руське педаґоґічне“. Одначе хоч як багато руська інтеліґенція бореться з ополячуванням і „общерусскостю“, але часом добутки боротьби чи не менш страчених на боротьбу сил і денаціоналїзація іде собі тай іде. Причин тому багацько, але нинї ми зупинимося тілько коло двох важнїйших: перш за все помітимо брак з а в з я т т я в родинному і публичному життю уживання руської мови. Хто не спостеріг такого не відповідного нашим інтересам національним, прикрого факта, що коли до руської родини, або до товариства руського завітає хоч один Поляк, або Полька, зараз розмова переходить з руської мови на польску! Може бути, що се велика толерантність Русинів; але ми б не жалкували, коли б Русини відреклися від неї, або хоч би вимагали для себе такої-ж рівноправної толерантності в польских домах і товариствах! Певна річ, що добре осьвічений і вихований Поляк, маючий в серцї почуттє шаноби до другої національности, не стане вживати і сам в руському товаристві інчої мови опріч тієї, яка панує в тому товаристві, або в родинї. Русини і Поляки живуть за такими обставинами, що соромно якось і гадати про те, що Русин польскої, а Поляк (осьвічений) руської мови не знає, або хоч не розуміє її! Та коли б і так було, то час вже Полякам учитися руській мові. Те-ж саме мусимо сказати і про відносини на Українї усїх інчих національностей до мови українсько-руської. Таким чином першою підвалиною національного розвитку нашого повинно бути завзяттє

в уживанні рідної мови в семьї, в товаристві і скрізь прилюдно. Розуміємо уживаннє рідної мови не в розмові тілько, а і в переписці: — вже так і в переписці урядовій, де се, як у нас в Галичині, цїлком вольно і нїхто з урядників не посьміє не приняти жадного писання руською мовою і руськими буквами.

Другою причиною, що сприяє денаціоналїзації нашої інтелїґенції треба вважати брак лїтератури дїтської, найпаче белєтристики с патріотичним змістом. Звернїм увагу на той корм духовий, яким вигодовуються наші дїти, і побачимо, що він вельми переважно корм польский, або „общерусскій", а не українсько-руський! Які книжки руські читають наші дїти по за школою? Задля дїтей 8—12-лїтного віку майже нїчогісенько нема!! Років за два назад надруковано у Львові дуже добру, зложену на Українї, книжечку „Веселка", але на превеликий жаль видавництво не зміркувало добре, для якого краю воно друкує ту книжку: чи задля Галичини і Буковини, чи задля України? Здається, воно уважало більш на Україну, сподївалося, що російська цензура пустить туди „Веселку" і вжило через те „романовську" правопись. Тимчасом цензура, як се можна було заздалегідь знати, заборонили пускати „Веселку" через Збруч, а „романовка" зробила не можливим уживаннє „Веселки" руськими дїтьми в Галичинї; та навіть чи можливо читати її через ту „романовку" і зрослим селянам? Не можна й вимагати, що б дїти, ледві засвоївши нашу шкільну етимольоґію, засвоїли ще й другу подібну правопись! От через сю помилку видавництва така добра книжка мусить лежати на горищі; бо в Галичинї нї дїтям, нї в читальнї, нї в школи її єдине через „романовку" приткнути не можна, а хиба б передрукувувати.

Вдовольнити пекучу потребу видання книжок задля дїтського читання, єсть перший обовязок наших товариств Педаґоґічного і „Просьвіти". Признаємось, що, на нашу думку, нелегко вести справу видання книжок для дїтей. Опріч того, що такі книжки і формою і мовою і змістом повинні відповідати зросту дїтей і їх сьвітогляду, вони перш за все не повинні бути нудними і не повинні бути самою лишень забавкою: треба, що б книжка, забавляючи дитину, напувала її патріотичним і гуманним чуттем, розвивала національну сьвідомість, навчала любити працю, людей, няти віри в поступ, в лїпшу будущину і відвертатись від вчинків лихих, самому не чинити нїчого лихого. Дїтське письменство повинно постановити перед дїтьми ідеал, навчити прямувати до єго і в загалї дати дитинї той морально-соціяльний розвиток, те чуттє

солідарности з народом, котрого не додасть семья і школа! Письменство повинно навчити дитину радїти і вболївати у купі з усїма і за всїх. Чи треба-ж казати ще й про те, що книжка повинна розвивати в дитинї смак естетичний, любов до всего прегарного, найпаче до природи! Найлїпше отся мета досягається відповідною белєтристикою, та історичними епізодами і ґеоґрафічними малюнками, написаними жваво, не мляво і так цікаво, що б дитина не втомила свого розуму і чуття, доки не дочитає до кінця.

Поруч с книжкою треба б і часопись для дїтей, вже пак дешеву і з ілюстраціями. Велику б услугу зробив за для дїтей українсько-руської інтеліґенції той, хто взявся б за виданнє такої часописї.

II*).

Є поміж народів середнєї і західної Европи форми громадської власности і орудовання землею задержалися до нашого часу найбільш по Швейцарії, та по при Пиринейській Іспанії. Але є певні сьлїди того, що такі форми істнували і по інчих народах. Багацько було причин, що не сприяли зросту поступовому тих форм громадської власности: були причини околичні, що зовсїм не залежали, або вельми мало залежали від самих громад; але були й такі, що виходили з самих громад і самі громади нївечили завязї громадської власности і сприяли зросту завязї приватної власности. В Швейцарії початок приватної земельної власности стався вельми рано; ще в VIII віку згадуємо сьлїди єго, але зростала ся форма не швидко, бо навіть в XIII віку панує ще альменда; панованнє альменди легко зрозуміти: хліборобство не вельми ще було тодї розвинене, переважало скотарство, більша частина земель лежала під лугами, під сїножатами, та під пасовищами. Зовсїм натурально, що громадське володїннє і користуваннє з лугів і пасовищ найлїпше відповідало вдачі скотарства. Відповідно тому, як розростається сфера хлїборобства, як росплоджується людність, помічаємо, що й громадська власність а гуртове користованнє з неї і поготів, починають слабшати; громада починає дїлити альменду, роздає з альменди землї на приватне орудованнє і користованнє; правда, спершу роздаваннє громадських земель іде повагом, громада не вельми охоче роздає надїли і роздає їх на термін, але небавом сила обставин пересилює громаду

---

*) див. „Правда“, вип. IX. стор. 167—175.

і поділ альменд більш та більш простається по долинах Швейцарії. Навіть сама громада почала роспродувати громадські землї приватним людям. В тому-ж таки XIII в. спостерегаємо, що приватна власність набірається сили, починає відгорожуватися від громадської власности; далї в XIV в. вона ще більш зростає, починає нївечити і неволити громадську власність, а вже віки XV і XVI становляться скрізь по Европі часом руіни громадської власности і радикально переміняють земельні обставини: власність сїльских громад почали вважати за щось лихе, навіть письменство почало доводити потребу великої земельної приватної власности; власність громадську, громадську господарку де хто с письменників вважав шкодливими за для поступу хлїборобської продукції; доводили, що форми громадського володїння і користовання роспложують серед селян лїнощі, злодїйство, вживанне горілки і т. і. Віки XV і XVI, як відаємо, були часом роспаду і феодалїзму; сей роспад теж впливав на знївеченне громадської власности. В загалї відаємо, що не вважаючи на змагання селян, не вважаючи на ту селянську ворохобню, яку перебула Европа в XV і XVI в. і яку викликало вї що більш як аґрарні відносини, не вважаючи нї на що інче, бачимо, що за того часу земельні відносини переміннлися так різко і завзято, що від старого ладу майже що вїчогісенько не лишилося і велика більшість Европи селянства зробилася пролетаріями, бо земельними хлїборобами. Найбільшого обезземелення зазнала сїльска громада хлїборобська в Англії.

Історія застає в Британії громадське володїнне землею, але відносини громадян що до землї були вельми не однаковими. Право на надїл, чи на пай, з громадських земель мали усї вольні люде, яко значні шляхотні так і прості (посполиті); пай надїляли на термин; але обшар паю залежав від волї громади і вже тодї паї значним людям відмірювали більші нїж посполитим. До того й відбутки за пай були неоднакові: значний — відбував військову службу тілько яко ватажок, та повинен був служити, куди вибере ёго громада; прості люде окрім відбутків службових, найпаче військових, справляли стілько ще відбутків господарських, що, будучи, по принципу людьми вільними, дїйсне були невольниками великої сили обовязкових відбутків. Вельми часті війни і усобицї відривали хлїбороба від плуга, не давали ёму увесь свій час і працю вложити в господарство, через що й господарка ішла не добре; до того семья у хлїбороба розросталася, а пай землї не більшав. Таким чином маса хлїборобів посполитих примушена була убожіти. Злиднї неволили чоловіка страчувати свій пай, шукати за-

робітку у значних, або вдарятися в злодійство, чи в розбишацтво і через те попавшись в неволю, зробитися рабом. Тим часом значні люде більш та більш набіралися ваги, прибірали до своїх рук більше паїв громадської землї, ставали аристократією, котра кермувала краєм. Коли Англїю підбили під себе Нормани, істота громадського устрою майже не перемінилася і за Норманів панувало правило: хто користується з землї, той повинен бути вдатним і обороняти її. Нарештї р. 1083 по акту в Салїсбюрї верховним володарем усїх земель обявлено короля. Акт той вимагає, що б король передав землї значним людям (аристократії) на праві февдальному. Отодї виникли нові форми ленних єрархічних відносин. Ся система, опріч інчих причин, багацько сприяла знївеченню сїльскої громади хлїборобів, знївеченню дрібної власности і зросту тієї незвичайно великої власности, яку нинї бачимо по Великобританїї. Не буде зайвим помітити і де-які інчі причини і заходи, якими аристократія цїлком обезземелила хлїбороба в Англїї. Одною з головнїйших причин було привлащуваннє панами земель сїльскої громади і вихід їх з сїх громад. Мабуть нїде в сьвітї привлащуваннє земель не досягло такої сили і міри, як в Англїї. Треба зауважити, що в Англїї, ранїйше нїж де будь по Европі, замісць відбутків за землю, заведено платню грошеву і отсей факт лїг в головах, усієї еволюції економічної в Англїї. Початок такої переміни здибують ще в XI в., а вже в XIII грошева платня панує. Така переміна сприяла й доброму, вона прискорила знесеннє крепацтва; сприяла і лихому, бо у панів не було вже інтересу підтримувати сїльску громаду; панам зручнїйше було проводити земельні відносини з меншою численностю людей; звідсїль іде початок великих орандарів, чи фермерів, звідсїль-же пішло і одбіраннє панами від сїльских громад лугів і пасовищ.

Тим часом чума 1349 обезлюдила край, наступила дорожнета на робітників, війни с Французами ще більш руйнували економічний побит панів. Заграбованнє громадських земель, роздаваннє земель в руки великих орандарів не вельми полїпшували панського побиту, треба було запобігти лиху і спекатися ёго якимись інчими, новими заходами. Климатичні і ґеоґрафічні умови навели панів на спасенну стежку. Пани взялися до переміни господарки: замісць хлїборобства розвели скотарство, найпаче велику силу овечок. Овеча вовна давала вельми добрий зиск. Але скотарству не відповідала система хлїборобської господарки на три руки; мусили замісць її завести перелоги і травосїяннє. З сієї переміни виросло за для селянства нове лихо: скотарство вимагало пасо-

вищ і от в XV в. розростається нова форма, нівечення громадської власності.

Правда, що початок сего лиха спостерегаємо ще в XIII віку. Пани починають привлащувати громадські пасовища, обгорожують їх і, користуючись казуістикою, грабують на свою власність громадські луги і випаси, а нарешті не пускають на ті пасовища селянського товару. Добутками сего грабовання було те, що цілі хуторі, цілі села позникали, де було 80 селянських хат, там не лишилося і четвертини.

Отаким шляхом давна сільска громада хліборобська і її власність були геть чисто зруйновані, маса хліборобів покидала батьківські житла, опинилась в тяжких злиденних умовах економічного побиту і нарешті оті всї заходи панів, заздроєних казуістикою, розвели той хлїборобський пролєтаріят, що бідує тепер по Великобританії Треба додати, що тут немалу участь брав і капітал: капіталїсти назбіравши грошей, повертали їх на придбаннє земель. Опріч того і другими стежками капітал гнітив селянство і поміг тому, що в XVI в. селянство Англїї зробилося пролєтарієм. А велика власність все росте, та росте, хоча кількість власників все меншає та меншає. На пр. під кінець XVIII віку усїх власників землї було по Англїї 250 тисячів, а р. 1861 вже тілько 31 тисяча. Цїкаво помітити, якими обширами землї володїють льорди в Шотляндії: 12-ти льордам належить в Шотляндії на власність 19 мілїонів акрів землї!... Певна річ, читач відає хоч трохи про те, як бідує пролєтарій хлїбороб в сучасній Великобританїї, а найпаче по Ірляндії.

Перейшовши історію володїння землею в Франції, бачимо трохи що не те-ж самісеньке лихо. Ще за віків середнїх в устрою земельному і в відносинах аґрарних переважає, а де-інде пак і панує лад громадського володїння. Володїннє приватне, навіть володїннє великої власності, не було роз'єднане з громадами. В віках XV, і більш за все в XVI власність особиста бере гору; а власність громадська, форми громадського володїння і орудовання більш та більш плюндруються: в громадах зростає і простається прямованнє, виділяти орне поле на власність особисту; переміняється не тілько форма але і істота участі громадян в користованню з громадських земель; переміняється вдача права громадського; воно спершу узшає, а нарештї ёго цїлком скручують. Оден з сучасних істориків нового часу от що каже про вчинки, які сталися з громадською власностю за часу XV і XVI в.: „Там де умови найбільш сприяли громадам зберегти своє право володїння землею, там найвиразнїйше бачимо, що громади нехтували своє право, че-

рез недбальство самих громад, з власної їх волї громадське володїннє роспадається. За вік XVI по Франції роспадається і зникає більша частина таких громад, що були орґанїзовані на завязї чисто родовій, на завязї повної громадської власности, на добро і зиск з єго. За часу віків середнїх такі громади, як і інчі, що мали ріжні назви: celles, cottes, coteries і т. ін., панували трохи що не по всїх провінціях Франції, не тілько поміж панщанами. але й поміж вольними селянами. Під кінець XVI в. такі громади попадаються вже тілько де не-де по Оверні, Бурбонне, Нїверне, а по останнїх громадах і родової і територіяльної вдачи ще в XV в. переведено поділ орних громадських земель на дворі. Звідсіль і пішла дрібна приватна власність земельна.

Професор Лучицький запевняє, що за нашого часу по долинах французьких Пиренеїв і в близших сусїдних країнах Франції панує єдине форма особистої приватної власности, котра, як і скрізь по Франції, кермується правилами Code Civil; громадського володїння нема. Де-які сьлїди громадського користовання, що їх приймають за останки громадського володїння, дають імовірність гадати, що колись і в французьких Пиринеях панувала форма володїння громадського. Що до віку XVIII, так той самий вчений повідає, що за часу великої революції найбільш пороблено роздїлів громадських земель.

В горі казав вже я, що громадське володїннє землею найбільш задержалося в Европі по Швейцарії (Про Росію тут не згадуємо; про велико-руську „общину“ — буде річ другим часом). С капітальної праці Д-ра Мясковського Die Schweizerische Almend in ihrer geschichtlichen Entwickelung, vom XIII. Jahrhund. bis zur Gegenwart, довідумось, що в кантонї Ури і досї збереглися сьлїди первістної велвкої орґанїзації громадської. Цїлий кантон, зложений з двох округів Ури і Уресрена. Велика частина альменд є власностю не сїльских громад, а цїлої округи. Мешканець с того, чи з сего села, переходячи жити на друге місце, не страчує через те права користуватися альмендою. Але-ж спостерегаючи лад громадського користовання з землї, не можна не помітити, що й тут не за для всїх панує рівна справедливість: селянин-багатирь і тут має фактичні привилеї перед людьми убогими. Варто уваги, що корінь сучасної несправедливости виріс с принціпа, що був справедливим тодї, коли не було ще приватної власности: панувало тодї, здавалося, справедливе правило, що б кожен користувався з громадських земель стілько, скілько вимагають єго потреби: у всїх громадян умови життєві були тодї майже однакові; у кого

була більша родина, у того і більші потреби були, натурально, що через те ёму треба було більш і орної землї, і пасовища і лїсу... Але коли завелася власність приватна, так умови життєві вельми перемінилися; право користовання громадськими землями, почали припасовувати не до особи, а, так мовити, до приватної земельної власности і вийшла сучасна несправедливість, котра найвиразнїйше відбивається на користованню гаями і пасовищами. З другого жерела відаємо, що і в кантонї Валліс „користованнє гірськими пасовищами стало нїби привилеєм багатирів, через те, що на пасовища альменди пускають тілько таку скотину, що зімувала в громадї і цїлу зіму харчувалася на власному кормі господаря.“ Знов є книжки Максима Ковалевського знати, що така-ж несправедливість панує і по кантону Ваадт. де знївеченнє громадського користовання землею, дякуючи зросту власности приватної, зробило величезний успіх. В загалї бачимо, що й по вольній Швейцарії, там де істнують ще форми громадського володїння і користовання землею, форми сї нівечаться і випливає все більш власність приватна. Часто густо зустріне по Швейцарії натовпи перехожого пролєтаріяту, людей без пристановища. Тим часом отсї безталанні волоцюги по неволї громадяне тієї чи інчої громади, горожане вільної Федерації!... Ба! коли-ж громада не надїлила їх нї єдиним ступнем землї!... Таким чином мабуть нїгде більш не можна спостерегти так виразно, як по Швейцарії ті вигоди, які люде мають від громадського володїння землею і ті невигоди, яких надає таке володїннє, коли принцип справедливості міряється не за для всїх однаково.

На мою думку несправедливість, відміряна громадою, ще гірш, ще тяжче нїж несправедливість поодиноких людей. Одно слово, кажемо вдруге, що ми не відаємо ще такої громади в Европі, серед котрої в праві користовання землею не була нї для кого знехтована справедливість.

Тепер перейдемо до короткого огляду форм володїння землею і користовання з неї спеціяльно по Українї. (Далї буде.)

Sine ira et studio.

Орґан Товариства імени Шевченка взявся устами д. Чудака виснити Русинам справу відносин до російського письменства. Правду мовити, ми гаразд не тямимо, що в сїй справі неясного і що треба виясняти? Відносини українсько руської (але не „общерусской) інтелїґенції до російського письменства і до великорусь-

кого, чи московського народу повинні бути такими самісенькими, як і до всякого інчого письменства, чи то до французького, чи до шведського, як і до кожного з сусїдних народів: хто хоче і має на те спроможність, нехай читає, нехай стежить, яке хоче, письменство. Одначе ми б нїчого не сказали і проти вияснювання відносин Русинів спеціяльно до письменства російського: у кого є на те час і охота, нехай вияснює! Вольному воля! Тілько-ж не можна не побажати, що б вияснюваннє робилося обєктивно, щиро, правдиво*) і без тенденції, найпаче без такої тенденції, яку притьмом проводить д. Чудак і яка вельми нагадує нам „обще"-русску тенденцію, проведену д. Украïнцем в ёго „Антрактї" (Див. „Правда" 1876 р.). Нинї ми не здіймаємо полєміки нї проти Чудакової тенденції, нї проти самого змісту ёго статей**). Про се ще буде річ. На нашу думку непомірно більша потреба вияснити Русинам відносини не ïх до письменства російського, а навпаки; відносини російського письменства до нашого письменства, до справи нашого національно-народного розвитку, до нашої національної культури, одно слово, до нашого відродження національного.

І кому-ж, як не д. Чудаку лекше і зручнїйше вияснити сю справу, повідати Русинам обєктивно і правдиво, як стосувалися і стосуються до нашої справи заступники російського письменства, розуміючи тут не саму лишень белєтристику, а й публїцистику, та беручи не саме тілько заграничне російське письменство, а в загалї те письменство, яке істнує в межах Росії і яке вигодовує усю російську інтелїґенцію. Яке б там не було російське письменство за границею Росії, воно не має і не може мати в Росії, тим паче по Україні, тієї сили, впливу і ваги, яке має те письменство, що видається в самій Росії, яким не помірна більшість російської інтелїґенції — чи по волї, чи по неволї примушена годуватися що-дня. Вже пак, говорячи про Тургенева, Герцена, Білинського, Пипіна, і т. ін., не треба забувати і про Каткова, Аксакова, Марковича, Щеглова, Бестужева, Страхова, Данилевського etc. etc. etc.

---

*) Радимо вп. редакції „Зорі" і добродїю Чудаку уважнїйше ще раз перечитати наші статтї і не накидати нам того, чого ми не говорили про Тургенева нїколи. Тодї і редакція і д. Чудак спостережуть, скілько правди в останнїх стрічках Чудакової статтї в ч. 10. „Зорі." „Наша" думка про відносини Тургенева до украïнства єсть нїщо більш, як слово Пипіна.

**) Говоримо: статтї, а не „статейки", як говорить д. Чудак про працю д. Хенера: нї за яким письменником, хоч би він був і сам Чудак, ми не признаємо права на уживаннє виразів, котрі дишуть зневагою до свого-ж таки собрата. Ввічливість перша річ, тим паче в відносинах прилюдних.

Ми хоч трохи те-ж відаємо і російську науку і російське письменство і читали суд над ними письменника ледві чи менш компетентного за д. Чудака: розуміємо д. Володимира Соловьєва. В статтях єго ми читали: „Як не малі дїйсні добутки „русскої“ наукової творчості, але, здається, наука в Росії досягла в же найвисшого ступня свого розвитку і вступає в епоху упадку“... В сфері чистої поезії у нас, опріч Пушкина і Лермонтова, є кілько лїриків, що їми пишалася б кожна европейська література. Роман „русскій“ є оден з видів романа европейського, не тілько по формі, котру ми взяли з заходу, але і по особливостям внутрішнїм. Напр. реалїзм, яким звичайно характеризують наш роман, єсть тілько видова переміна того реалїзму, що ранїйш ще появився на Заходї.“ (Див. Вѣст. Ев. 1887 кн. III.). Не будемо більш цитувати, бо кажемо, сегоднї ми не ведемо полеміки з д. Чудаком. А от лїпше покажемо дещо з відносин російського письменства до нашої справи, тай то лишень письменства, що в межах Росії, і переважно публїцистики і критики російської.

Гадаємо, що кожен осьвічений інтелїґентний великорос, як і „общероссъ“ не може не відати, якої сили і ваги надала Україна, московській державі, з'єднавшись з нею: що Українцї понесли в темну Московщину і осьвіту і культуру, се такий факт, проти якого не можна змагатися: нї Нїмцї, нї Фіни, нї Поляки — яко учителї і просьвітителї—не мали для Росії такої сили і ваги, яку мали Українцї. З'єднаннє України з Московщиною було першим дїйсним ступнем до осьвіти Московитів. Україна привела Росію в Европу і познаємила її з европейською осьвітою і культурою. Не ма що й згадувати про те, чим Московщина, ставши Росією, віддячила Українї!...

Отже коли Українцї с початку XIX в. спостерегли добутки московського „блага“ і взялися за розвиток рідної мови, письменства і осьвіти народу рідною мовою, то хто-ж заходився змагатися проти сього: чи російський уряд, чи російська інтелїґенція? (коли вважати за заступника її думок, публїцистику і критику.)

Скілько відаємо, так чи не першим почав змагатися Білинський. В рецензії на Гребінчину „Ластівку“ (1841) Білинський запевняє, що вже нема української мови. а є провінціональне „областное нарѣчіе“. Єму шкода була, коли і „маленькое дарованіе“ (Квітка?) марнує свої сили, пишучи українсько-руською мовою. Так для кого писати сією мовою? питався Білинський!... „Мужиче життє, по думцї Білинського, має мало інтересу для людей осьвічених“... і „що то за письменство, що тілько й дише, що „просто-

ватостью крестьянскаго языка і дубоватостью крестьянскаго ума“...*).

Дух великороса-нївелятора проявив Білинський і в рецензіях на „Молодикъ“ (1844) і на працю Костомарова „Историческое значеніе русской народной поэзіи“**). Може бути, що ставши з геґелїянця, як каже д. Соловьевъ, француэьким соціялїстою, Білинський і перемінив свій погляд на українську справу, але доказів на те ми не відаємо.

Катастрофа над Шевченком, Костомаровим і др. спинила на десять лїт розвиток в Росії українсько-руського слова. Рух почався в кінцї пятидесятих років. Найлїберальнїйший російський журнал „Современникъ“ устами д. Добролюбова, в рецензії на твори Шевченка, промовив, що „нїхто не відмовить українському народові в ёго праві, говорити власною мовою про власні нужди, прямовання і споминки“***). Але-ж Добролюбов судив по собі і зараз показалася велика ёго помилка! Замісць отого „нїхто“, показалося, що більшість російської публїцистики відмовляла нам в тому людському праві! Не споминаючи вже про „Библіот. для Чтенія“, згадаймо про „Моск. Вѣд.“ і „Современную Лѣтопись“. Катков ще в сїчнї 1861 р. накинувся на „Основу“ за прямовання „объособить“ українську мову від великоруської і радив „сблизить“ нашу мову до „обще-русской“ — єдине тільки „русской“ мови, виробленої історією. За рік Катков каже вже гострійше, що „навіть саме тільки натякання на окремість української мови і народності — „возмутительно“. Він налягає, що б „обще-русскій языкъ“ став задля Українцїв „своєю рідною мовою.“ Він і чути не хоче про нашу мову! На всю Росію повинна бути одна мова, одна цивилїзація, одна культура!****)

Уряд приневолив знов замовчати українсько-руське слово: замовкли проти ёго й голоси російської преси, аж доки знов не з'явилося в початку 70 рр. кілько українських книжок. І знов обізвався „Русскій Вѣстникъ“ і, ударивши на ґвалт, доти бив в усї дзвони, доки не видано закону 18 мая 1876. Питаємося: де в якому орґанї російського письменства було промовлене хоч єдине слово протесту проти того закону?.. Може й було та ми не відаємо про ёго до року 1880.

---

*) Соч. Бѣлин. т. V. стор. 305, 314.

**) Соч. Бѣлин. Т. IX. ст. III. і 133—140.

***) Соч. Добролюбова т. III. стор. 354.

****) Совр. Лѣтоп. 1861 N. 4; 1863 NN. 24 і 26.

Середина рр. 70-х була в Росії, здається, найбільшим рухом за пригноблених в Туреччині Славян: відбулося тодї повстаннє Герцоговини, війни — сербсько-турецька а потім і росвйсько-турецька. Українцї, за для визволення Славян, несли жертви і грішми і кровю! Скілько Українцїв добровольцїв полягло в Сербії! І тодї-ж саме видатнїйший з росийських письменників Достоєвськвй проповідував в своєму „Дневнику Писателя", що „Росія повинна проковтнути Славян"! Найрадикальнїйший космополїтичний вістник „Отечеств. Записки" (під редакцією Щедрина) тодї-ж таки не соромилися рівняти українофільство до оврахів і в загалї нїколи сей вістник не промовив нї єдиного слова за наше національне право: розвивати рідну мову, плекати її і вживати в церкві, в школї, в судї, в письменстві!

Рік 1880 і початок 1881, були таким часом, коли в Росії майже не було цензури, коли росийська преса мала спроможність виставити свою думку про українське питаннє. Вона й вимовилася!! Обізвався „Вѣстникъ Европы", „Дѣло"; „Семья и Школа", „Правда" в Одесї; але усї статтї, які були там надруковані, писані (опріч статей д. Пипіна) Українцями; самі редакції від себе не промовили нї слова, не виказали власної думки і погляду. Та ще й те треба зауважити, що такі видання, що хоч не змагалися друкувати статтї Українцїв („Страна"; „Порядокъ"; „Московскій Телеграфъ"), видавалися не великоросами, і ледві чи „общеруссами". Навпаки, ті редакції, якими правили тодї „общерусскі" радікали, (не будемо їх називати), катеґорично відмовили надрукувати хоч єдине слово за наше національно-народне право! Одна с таких радикальних часописей вважала за велику заслугу вже й те, що десь в куточку надрукувала кореспонденцію „з берегів Днїпра" про утиски українського слова...

Остання преса росийська, починаючи з „Нового Времени" д. Суворина і кінчаючи орґаном Івана Аксакова „Русь", гострійше ніж в рр. 60-х виступила, не кажемо вже проти української справи, а навіть проти української мови і уживання її в народних школах! Не згадуємо голосів Кояловича, Будиловича, Ламанського, або хоч і Оболенського (Алексѣевъ) в ёго „радикальному" „Русск. Богатствѣ" а послухаємо, що говорив орґан середнїх росийських лїбералів, устами професора Модестова, котрого, мабуть і д. Чудак не признає *не*-лїбералом і *не*-общеруссом. От що писав Модестов! „Прямованнє відокремити від нас українську народність, відріжнити її від нас, мовою, письменством, з в и ч а я м и (вважайте!!) єсть прямованнє противне культурі, котра повинна вести до о б ъ-

единенія, (вважайте шан. редакція „Зорі“!). Проти такого прямовання повинна боротися не тілько власть, але ще більш „все русское общество“ (вважайте д. Чудаче!) і воно нїколи не дасть, що б українська партія придбала яку небудь вагу, бо ся партія хоче завести роз'єднаннє між двома народностями, у котрих „все общее“ (загальне): і мова і віра, і родовід, і земля і історія.. громадський, обще-русскій інтерес не дозволяє, що б на Українї учили в народних школах українською мовою*)... Варто додати, що д. Модестов, будучи професором київського унїверсітету, приятелював з „европеістами“, а коли перейшов до Петербурга професорувати, так єго там вважали за такого лїберала, що мусив він покинути катедру. Другий російський публїцист, те-ж радікал, Стронїн**), в своїй книжцї „Полїтика“, хоч і стояв за децентралїзацію і дїлив Україну, здається, аж на три частини, а все-ж запевняв, що Москалї мусять панувати, мабуть чи не над цїлою Европою! Цїкава річ, що сей публїцист і історик відважувався запевняти, що великороси нїколи не утискали мови підбитих („побѣжденныхъ“) народів, а обрусєніе, бачте, тілько припадок, хвиля „шквалъ“...

З усего „общерусскаго“ письменства, хоч трохи по людськи прихильні до українсько-руської справи „Недѣля“ (видає її Українець Гайдебуров) і „Вѣстникъ Европы“ (видає М. Стасюлєвич, не великорос). В „Вѣстн. Европы“ доволї часто пише про українське письменство і про єго розвиток д. Пипін. Але чи далеко йдуть симпатії д. Пипіна? Не памятаємо добре, чи доходили вони коли до повної автономії нашої мови, до повних її горожанських прав в публичному уживанню, в уживанню в висшій школї.“ Але відаємо, що, говорячи про галицьких Русинів, д. Пипін вельми ще недавно радив нам пристати до кревного „обще-русскаго“ руху, бо „россійска“ лїтература дасть нам „готовый обширный запасъ содержанія“. Отже д. Пипін відає, що ми маємо у Львові кілька катедр унїверсітетських з руською викладовою мовою. А що-ж би він промовив, коли б єго спиталися про те, що б завести викладову руську мову на унїверсітетах в Українї? Може чи не те саме, що правив колись в своєму „Антрактї“ і д. Українець... Але про відносини других російських письменників до українсько-руської мови і національно-народної справи — мусимо лишити річ до другого разу.

---

*) див. Наблюд. 1882 р. N. 12.

**) Про єго згадує д. Драгоманов в своїх „Австро-руських споминах“ виданих у Львові д. Франком.

ПРОФЕСОР РАТМІРОВ.*)

РОМАН-БУВАЛЬЩИНА

Д. Мордовця, переклад **Уманця.**

(Дальше).

XVII.

Товариство верталося на хутір вже й геть то пізно. Ніч була тиха, темна і зоряна.

Розбалакались про минуле, про те, як Ратміров сидїв в кріпості, як він, з нудьги, вивчив на память майже весь грецький лексікон Івашківського, два величенних томи in 4⁰.

— Але яка-ж була мета вашого товариства? — спитала Зряхова.—Я досї добре не розберу, за віщо вас всїх так покарали.

— Та мета була цїлком невинна, — одмовляв Ратміров. — Повірте мінї, що ви ще доживете до того часу, коли за службу нашій ідеї даватимуть чини і ордена... От тодї згадаєте мене.

— Яка-ж се ідея? — знов допитувалась чорнявка.

— Ну от, між иншим: знесеннє кріпацтва, по почину уряду, чи по почину панів, се все одно; скасованнє всяких привилеїв, скасованнє смертної кари і тїлесних кар; потім обовязкова наука для народа, далїй — релїгійна терпимість і свобода думок. Ми навіть були проти всякої пропаґанди, як не користної при свободї, а тільки гадалося схиляти Славян-католиків, що б вони приняли славянську мову в церковній службі.

— Ну, се, по моєму, все однаково, — завважав Чернов. — На віщо се?

— А на те, що б народ розумів, що він чує в церкві — одмовляв Ратміров. Проте, що тичиться до мови, що б вона була спільною для всїх Славян, ми нїчого не покладали. Навпаки тому, ми вважали за правило, що б нї в якім разї не підгортати живосилом одну мову другій. В загалї — нїякого насильства не повинно бути. Всї рівноправні. Ми були навіть проти насильного ширення ідей нашого Товариства. На віщо се? Ми вважали за правило, що чисте дїло треба робити чистими способами і що проти насильства треба ставити силу думки і пересьвідчення. От і все.

Вони йшли садом, вдовж вишневої улички, в кінцї котрої з вікон будинку і з ґанку линуло проміннє сьвіту від ламп

---

*) див. IX. вип. „Правди“ стор. 189.

і сьвічок. От незабаром і рожеві клумби. Коли разом Ратміров, що йшов трохи попереду, відхитнувся назад і з ляком скрикнув:

— Що се?! Він прийшов... Се страховище!

— Що таке?.. Що трапилось? — переполошилися всї. Що з вами сталось?

— Там... прапрадїд... весь в білому.

Ратміров тремтїв і з ляком дивився кудись вперед в гущавину вишняка.

Дами прожогом кинулися до будинку. Жаренцов стояв зляканий. Один Євгенїй Олександрович твердою ходою „Каменного гостя“ рушив до того місця, де Ратмірову побачилось щось страшне. Зупинився і він. Між деревами стояла мара в саванї і, простягаючи руки вперед, здавалося, хотїла вхопити когось. Сьвіт від бляшаного рефрактора, що висїв на одному стовпі будинку, падав прямо на мару. То справдї був прапрадїд тільки в білому саванї.

— А се, знаєте, не можна не перелякатись — повагом промовив Чернов. Прапрадїде, здорові були!

Підійшов і Жаренцов. — Що таке? А, пустуни! Се вони.

Виявилось, що коли Ратміров, вертаючись від Улешів, казав про мету свого товариства, за котре він терпів, молодший Еґмонт, і Павло Дмитрович нишком відрізнилися від інших в темнотї і пройшли вперед на хутір. Там вони зняли з стїни патрет прапрадїда і винесли в вишневу уличку. Еґмонт задрапірувався простиралом, неначе саваном, і тримав перед лицем патрет, те-ж драпірований білими рушниками, а Павло Дмитрович так навів рефрактор, що сьвіт від його падав просто на патрет. Ілюзія вийшла повна.

Не дивно, що Ратміров, бувши близькооким і вразливим, з дуже палкою мрією, побачивши проміж деревами мару, котра ворушилася, так перелякався, що трохи не зомлїв і не впав. Він не швидко стямився навіть і тодї, коли побачив, що все се була тільки хлопчача викидка його приятелїв.

— Не дурно-ж він вам моргав, коли ви його маґнетізували— завважила гарненька чорнявка.

— Але се, панове, зовсїм не добрі жарти—сказала Пасхіна— несподїваний ляк дуже погана річ.

Ратмірова, справдї, все се дуже вразило. Він-же до того з якимсь дитячим страхом вірив в мару, в таємничі стуки якоїсь невидимої сили в нежилих домах і любив слухати страшні леґенди. Він навіть записував такі леґенди і надавав їм вагу.

*

Вже в будинку, при сьвіті ламп, він зовсім заспокоївся, коли побачив, що прапрадід знов висів на стіні.

— Я вірю в мари — сказав він: — Я ніколи не ручуся за те, що моя мрія не намалює мині такої чортовини, що я збожеволію. Хіба пяниці не бачуть чортів? Вони їх бачуть і мучаться від них. А леді Макбет? Вона бачила у себе кров на руках, і від сїх мук умерла, збожеволївши. І Гамлет бачив батька... Я сам лякаюся творчества моєї мрії.

— Та от, панове, я вам роскажу: був такий випадок в моїй роті, встряв в розмову старий Еґмонт. Був у мене москалик, Охріменко звався, гарний такий, справний. Пісьля Бородіно, коли ми підступили під Москву, раз якось в ночі Охріменку довелося стояти на варті на лїнії. От і бачить він: вдовж лїнії, верхи на конї, помалу прикрадається принц Мюрат, що був тодї неапольським королем. Бачу, каже Охріменко, як свою рушницю бачу сёго принца: на брилї пера, неначе півнячий хвіст, перістий долман і червоні чоботи. І зупинився, каже, саме проти мене. Я, каже, окликаю. — Мовчить. Я вдруге окликаю — нї пари з уст. Я тодї, каже, прицїлився, трах! Глядь — аж нїчого немає.

— Та він с просонку мабуть — завважив Чернов.

— Нї, сёго не кажіть: по сёму дїлові і сьлїдство було — запевняв старий. — Не спав він, інші москалї на лїнії чули, що Охріменко окликав, та нїкого не бачили, а Охріменко бачив. Вінже Мюрата добре знав. Тай хто з нас не бачив сёго шибеника! Всї знали ёго. Так от така оказія... Божився і присягався москалик, що бачив.

— Та й я, коли сидїв в кріпості, бачив раз Кремуція Корда— сказав Ратміров. — Се вже було в останні місяцї мого там сидїння, коли петербурські ночі робляться такі блїді і коли мині найтяжчою здавалася неволя. Раз у ночі, в казематї у мене нї сьвіт, нї темрява, а так щось призрачне: і стїни, і ліжко і сьвіт блїдий за ґраткою вікна. Не спиться минї. І зовсїм я не думав про Рим, а згадував, як за рік до мого арештовання, весною якось, читали ми прислану с Петербурга Кулїшем ёго рукописну: „Чорну Раду“. Ще на першому листку приписано було ёго рукою в горі: „Не вважайте на поправки карандашем. Се поправляв дурень, уявляючий себе за великого естетіка“. А маєте собі — сї поправки робив Ізмайло Іванович Срезневський, і, треба правду казати, дуже до дїла. А Кулїш з своєю пихóю назвав ёго дурнем! От, згадую я се читання, і зразу чую, щось наче зітхнуло глибоко в кутку за моїм ліжком. Я мимоволї глянув туди і остовпів... Від стїни

неначе віддїлялася блїда тїнь чоловіка, і я пізнав в ёму Кремуція Корда, яким я уявляв ёго, часто думаючи про ёго: блїде обличчя, журний погляд, біла тоґа. Я тодї сидів біля столика і мимоволї підвівся. Моя табуретка стукнула, і мара щезла в воздусї. Мінї здалося, що я божеволїю, і с тії ночі я попросив, що б мене обстригли до живого тїла, і почав обливати собі голову холодною водою.

— Се, справдї, тїнь Кремуція Корда одвідала вас! — палко сказала Пасхіна. — Він так саме, як і ви, мучився в неволї, і може в самотинї пригадував щасливі роки свого життя. Ви часто думали про ёго, в ваших мріях викликали ёго образ, і от тїнь ёго з'явилася вам. Мінї б те-ж бажалося вірити, що тїні дорогих нам людей одвідують нас.

— Добре, прекрасна донна Ганна, я прийду до вас після смерті — серьёзно сказав Павло Дмитрович. Товариство верталося в місто вже о півночі. Ніч була тиха і темна, а безхмарне небо горіло несчисленими зорями.

XVIII.

В дорозї приятелї змовилися, на другий день, коли буде гарна година, у вечері, після роботи, поїхати на човнї по Волзї. Умовились, що б молодший Єґмонт і Павло Дмитрович наняли човен, а Чернов і Жаренцов зайдуть за Ратміровим.

Так і зробили. Коли Чернов і Жаренцов прийшли до Ратмірова і подзвонили, їх зустріла старенька мати — здавалось, дуже сердита.

— Хоч ви, панове, угомонїть мого дурня — сказала вона — не знаю, що й робити з ним.

— Та що трапилось? — спитав Жаренцов.

— Просто сказився. З ранку бє посуду, і скільки вже перебив!

Приятелї зглянулись. „С чого се? Як? С чого почалось?“

— Та з ранку. Спочатку тихо собі писав і тільки інший раз кулаком стукне по столу: так їх, каже, сяких-таких — бий! А як випив чай, і почалось: хлоп до долу стакан і блюдечко, а там і мою чашку, що ще с Київа привезла, а там і сахарницю чепнув. А потім в мисник, як схопить дюжину новеньких тарілок та як брязне до долу! Навіть з низу прибігли, перелякалися...

— Та що-ж він каже? — не розуміючи, питали приятелї.

— То я, каже — Стенька Разін. А там було кинувся в ку-

ховарню, те-ж посуду бити, та вже ми з Яремою та з Вівдею ледве оборонили, а то б не було в чому і страви зварити.

— А перше се траплялося з ним?

— Та він у мене змалку навіжений... Спершу тікав з московського пансіону, від француза Ге, та тільки там піймали ёго приятелї і привели; віддано ёго в Воронїж, те-ж в пансіон, — і відти втїк; а що він там творив — крий Боже! І маленьким такий-же був: ходить один по саду і сам з собою розмовляє. А то підбіжить до дерева, та й виробляє різні фіґлї руками коло носа. — Та що се робиш? — спитаю бувало. „Чуфізи“ каже. А що воно за „чуфізи“ такі, я й досї не знаю.

— Що-ж він і тепер робить сї „чуфізи“?

— Робить. От так коло носа пальцями.

Старенька показала, як робляться „чуфізи“. Приятелї мимоволї розсьміялися.

Ратміров с кабінета почув сей сьміх і вибіг відти.

— А! скрикнув він: — се ви, лиходїї! З розгону вас, собачих синів!

І він обхопив було Чернова, але Чернов зараз звалив ёго на діл.

І в одну мить Ратміров розсьміявся щирим, дитячим сьмїхом.

— Пустїть, не буду! Повинну голову не рубають.

Чернов пустив ёго.

— Та що се ви? В розбій чи що пішли? — спитав, сьміючись, Жаренцов.

— Нї, я тепер над Стенькою Разіним працюю — одмовляв історик, весь червоний, підводячись з долу.

— Як-же се так? а нас за віщо душити? за віщо посуду бити? — мовив Чернов, те-ж підводячись на ноги.

— Та я тільки уявляв Стеньку Разіна — виправнявся історик.

— І дла сёго посуду били?

— Нї, се я для натхнення. Коли я пишу що небудь таке, так мінї хочеться поставити себе в атмосферу того часу, хочеться піймати і переказати дух часу і ёго дїячів; а Стенька, самі знаєте, який він був. Ну, я і шукаю натхнення: посуду бю або що небудь інше трощу. Се я московських воєвод бив.

— І помагає се? — спитав Чернов.

— Ще як! Найкращі сторони в моєму утворі виходять ті, коли я лютую. І склад кращий, і мрія жвавіша. Коли я писав „Саву Чалого“ та „Переяславську Ніч“, мінї так і хтїлося або жида зарізати, або хату підпалити.

— Ну, а коли ви „Кремуція Корда“ компонували, що ви тодї робили? — спитав Жаренцов.

— Е, тодї я сидїв в кріпості, в Олексїєвському равелинї, і хотїв розбити собі голову об стїну.

— І не розбили? — спитав Евгенїй Олександрович.

Ратміров зрозумів, що з ним шуткують.

— А от, панове, що ви скажете про сей лист? І Ратміров показав два клаптики писаного паперу. Сї клаптики перехопили в острозї, у Юшкевичера. Се лист Юшкевичера до сина і жінки. Тут сьлїдчі найбільшу увагу звертають на те, що Юшкевичер вмовляє „стояти кріпко“.

— Ну, та цур ёму! ми, панове, зібралися сюди не для жидівської справи, а для прогуляння по Волзї — завважив Жаренцов. — Нас там, мабуть, чекають.

— І то правда! Ся жидівська справа зовсїм мене дурнем зробить. Цур їй! — сказав Ратміров. — А то я ще стану різати хлопчиків.

— Ну, досить з вас, що посуди, кажуть, чимало побили — усьміхнувся Жаренцов.

— А за те сцена убійства князя Прозоровського, астраханського воєводи, вийшла у мене добре — пояснив Ратміров. — А посуда — байдуже! Мамо! — гукнув він в сумежну кімнату. — Зведіть Яремі, нехай запряже „пана Твардовського“, та впакуйте в кошіль „паука“, чаю, цукру і чайний прибор.

На порозї з'явилася старенька мати.

— Який ще тобі чайний прибор? — сердито спитала вона. — Адже-ж ти сам сёгодня вранцї перебив всю посуду: де я тобі візьму стаканів і блюдечок? Все чисто перебив, божевільний!

Ратміров був озадачений: він згадав, що справдї вранцї перебив всї стакани, приймаючи їх за воєвод. Чернов і Жаренцов мовчки пересьміховалися.

— Нїчого — сказав Евгенїй Олександрович: — ми заїдемо до нас, і моя мама дасть нам весь прибор. Адже-ж я посуду не бю, у мене немає такого натхнення.

Ратміров соромливо озирався. — Так „паука“, мамо, впакуйте, та чаю і цукру — сказав він покірно.

„Паук“ — се був ёго подорожний самовар, на чотирёх зігнутих ніжках, що виглядом справдї нагадував великого паука або тарантула, такий-же пузатий і присадкуватий. Найбільшу цїну він мав через те, що дуже швидко закипав і був здатний для

укладки. Ратміров придбав ёго ще в 40-х роках, коли був учителем ґімназії в Рівному і збірав на Волині народні пісні.

На посьлїдок „паука“ впаковано в кошіль, разом с чаєм і цукром, „пана Твардовського“ запряжено, і приятелї рушили до Волги через ґімназіяльний звіз. По дорозї Жаренцов і Чернов забігли в кватирю Чернова і незабаром винесли відти невеличкий клунок с чайним прибором.

-- Сподїваюся, п. професоре, що при плавбі ви не будете удавати з себе Стеньку Разіна, а то ще всїх нас перетопите — завважив Евгенїй Олександрович, сїдаючи в екіпаж.

— До речі — сказав Жаренцов — не вважайте пані Пасхіну за персіянську князївну. А то ще часом викинете її с човна в воду, як Степан Тимохвієвич свою коханку.

Ратміров розсьміявся.

— Нї, там мінї не до Стеньки Разіна — сказав він.

XIX.

На Волзї приятелїв чекав човен разом з іншими гостями. Тут були Пасхіна, Зряхова, кузен Пасхіної, Еґмонт і незмінний Павло Дмитрович. Човен незабаром відплив. На стерно сїв Еґмонт, а Ратмірова посадили коло Павла Дмитровича, що б він утримував ёго, коли шановний історик захоче часом на човні удавати з себе „доброго молодця“.

Вечір був тихий і Волга була тиха та рівна, неначе дзеркало. Над водою лїтали ластівки і щури, і своєю пискотнею нарушали пануючу в повітрі тишу. Се було в сьвято, то на Волзї не чути було навіть традицийної бурлацької піснї: „Дубінушка — падерніи! — падерніи“.

— Знаєте, mesdames et messieurs, куди я направлю корабель арґонавтів — сказав стерник, Еґмонт. Я повезу вас в Затон, на Беклемишевий острів, до рибалок: вони нам роскішну щербу з живих стерлядів зварять. Ми вже не раз у їх їли.

Човен швидко плив в гору під дужими ударами весел в руках спиткованих громадїльників. Місто все віддалялося, а с переду все виразнїше насувалися до берега кручі Соколових гір. Праворуч вперед зеленїли кущі верболозу на Беклемишовому острові, а з-за острова, за широкою водяною рівниною, ледве мріли в проміннях заходящого сонця хрести церков в заволжській Покровській слободї.

— Уявляю собі картину, коли на сїх горах стояв табор Пу-

гачова, а над кручами стирчали ряди шибениць з гойдаючамися тїлами жертв самозванця — сказав Жаренцов — дивлячись на голі верхи Соколових гір.

— Еге, було лихолїттє! — завважив і Евгенїй Олександрович: — далось в знаки.

— А моя прабабка все-ж таки не покорилася Омелькові, навіть нагрубіянила ёму — сказала Пасхіна.

— Се та, що на хуторі у вас? — спитав Ратміров.

— Нї, то прапрабабка, мати сїеї грубіянки прабабки — одмовила Пасхіна.

— І він їй нїчого не зробив?

— Нїчого. Вона була дуже молода. Пугачов розсьміявся на грубу її одповідь і звелїв зварити їй манної кашки.

— Чи не краще нам, панове, залишити історичні споминки, а то коли б часом не трапилось чого, з ухмілкою завважив Жаренцов.

— А що таке? — спитала Пасхіна.

— Та я боюся за посуду, а то нам не буде в чому чай пити.

І Жаренцов оповів про ранковий епізод з Стенькою Разіним і є посудою. Оповіданнє всїм дуже вподобалося, а найбільше всїх сьміявся над собою сам Ратміров.

Починало темнїти, коли човен доплив до острова, на котрому вже миготїли огнища рибалок і ловцїв, хоч по закону було ще рано полювати на дичину.

Зійшовши на берег, наші мандрівники зараз-же пішли до рибалок, які були найближче, і заказали щербу, а Ратміров предложив, поки ще не смеркло, пройти до того місця, де було знайдено тїло хлопця Шерстобітова.

— Як вам не набриднуть сї жиди! — почав було протестувати Еґмонт.

Але цїкавість взяла гору, і всї пішли вдовж острова. Про те, окрім рїденьких кущів верболозу та шевлюга, не знайшли там нїчого.

— Варто було за для сёго плентатись сюди по піску! — завважив Павло Дмитрович!

— Чому-ж не варто? — одмовила Пасхіна. Адже-ж усе мимоволї якось тягне на те місце, де що не будь трапилось.

— Еге, підтвердив Ратміров, се якийсь псіхічний потяг. Памятаю, що коли я займався історією і особою Богдана Хмельницького, мінї притьмом хотїлося бачити всї ті місця, де були баталїї: під Збаражем, при Жовтих Водах, під Кумейками, і я про-

відав всї сї місця не тільки за для того, що б зрозуміти і більш вияснити собі становище війська, місцевість то що, але мінї хотїлося просто споглянути на сї місця. Або от хоч би Суботів, де Чарнецький звелів вирити з могили кістки Хмельницького і кинути собакам: адже-ж нїчого там немає — нї могили, нї тих кісток, а мінї все-ж таки бажалося все се бачити.

Повештавшись по острову, гуляющі вернулися до огнища, де рибалки варили щербу. Вона була зовсїм вже зварена і в повітрі чувся приємний дух її. Треба було їсти. Щербу, тим часом, вилили разом з рибою в велику деревяну миску, котру гарненька чорнявка спочатку добре вимила в Волзї; вимила те-ж і деревяні рибальскі ложки; замісць тарілок перед кожним поклала по великому листу лопуха, листи котрого повинні були те-ж вживатись і замісць салфеток. Коли всї сїли на піску округ миски, Еґмонт зняв з себе пляшку с коняком і мужчини випили по чарочцї. Почастували і рибалок і громадїльників.

— Сїдайте, хлопцї, в коло — скомандував Еґмонт, обертаючись до рибалок і громадїльників — так колись трапезували ваші лицарі, Запорожцї, адже-ж так Олександро Миколаєвич? Сїдайте, хлопцї..

— Та ложок, пане, не стане — одмовили рибалки — ми опісьля.

— А як все з'їмо? — сказав Павло Дмитрович.

— Їжте на здоровя, у нас рибки на всїх стане — одмовляли рибалки.

Почалась їда. Всї хвалили та вихваляли щербу.

В сю добу з Затону випливав човен, либонь, те-ж с плавающими. Чутно було веселі голоси, гомін і жіночий сьміх. Потім пискливий голос засьпівав:

„Умєр, умєр мой Алёшка,
Куплю єму ґроп на ношках,
Абабью єво батістом,
А сама пайду к артістам:
Ви падайтє чашку чаю —
Я па міламу скучаю...
Уш ви вирайтє маґілу
Супротів таво трактіру...“

— Чи ба, яка пісенька! — засьміявся Еґмонт, а за ним і все товариство. — Запишіть її, Олександро Миколаєвич, адже-ж ви з сестрою збіраєте пісні.

— Се у нас сама новенька, модна, — завважив молодий рибалка.

— Он вві що обернулося народне творчество! — здивувався Ратміров.

— Однак, панове, здається, незабаром буря буде — завважив Жаренцов, що до часу сидїв мочки.

Небо, справдї, заволїкалося хмарами і в повітрі чулося щось недобре. Поверх Волги почав покриватися брижжами, і зорі швидко кудись поховалися.

— Швидче! мерщій до човна! — заметушилася гарненька чорнявка.

— А як-же чай? — спитав Еґмонт, котрий вже розтоплював „паука“.

— Цур ёму, тепер вже не до чаю — одмовив Павло Дмитрович.

Всї кинулися до човна, тягнучи кошіля і пакунки с посудою. Ратміров поспішав росплачуватися з рибалками. (Далї буде).

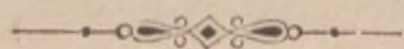

УКРАЇНСЬКІ ЖИДИ.

В останнїй книжцї минулого року „Київської Старини“ скінчилася чимала росправа д. Бершадського „Аврамъ Єзофовичъ Ребичковичъ, подскарбій земскій, членъ рады великаго княжества литовскаго“; на підставі тогочасних документів автор хоче одмалювати лице свого героя. Аврам Єзофович був син київського жида Рабея, багатого митника: багаті жиди литовські найбільше держали тодї на одкупі мита, корчемний дохід й усякі податки. Тогочасні жиди українські, як можна знати, мало одрізнялися од руського люду, між їх чимало чутно вихрестів, вживали вони, здається, руську мову і самий побит їх був подобний до тогочасних Українцїв: „Між руських, волинських, подільских жидів“, пише Поляк Менчинський в початку XVII в., „багато було міцних і дужих парубків, що с шаблею коло пояса, з луком або рушницею за плечима, залюбки, сїдали на коня й сьміливо билися, де їм траплялось“. (Київськ. Стар. X. 76). Подобну стежку вибрав собі Аврам: він іде на господарську службу, через якийсь час він був городничим ковенським, се-б то мав у зарядї той замок; великий князь литовський Олександер сьвідчить, що Аврам за часи війни Литви з Москвою: „слуговал нам, крови своее и горла не літуючи“. В той час Аврам був уже вихрестом, православним, живучи однак

в згоді з братами своїми, жидами. Далї бачимо єго на інчих урядах: старостою, війтом — сї уряди тодї спродувалися; далї заправляє монетним двором литовським; враз с тим не кидає він батьківського дїла, митарства, одкупає великі доходи й тут виявляє дивний для жида вчинок: побачивши, що в Ковнї мито далеко пїднялося проти того, як те показували перед тим митарі, він зрікся свого контракту, узявся тільки заправляти ковенським митом і з него вибирав для великого князя у девять раз більше, як мав дати одкупаючи. Аврам давав з себе знати дотепного фінансїсту, до того міг дати королеві великий кредит і на рештї Жигмонт Старий 1509 р. поставив єго земським пїдскарбієм литовським, се б то мінїстром фінансів. На сему урядї Аврам пробув до смерті (до 1519 р.), чимало впорядкувавши фінанси литовські, щедро кредитуючи до смерті короля, що вже синам єго король сплатив ті гроші, що був єму виноват; великої користі з своїх урядів Аврам не добув, єго маєтки не дуже побільшали за часи єго урядництва; д. Бершадський має єго за щирого слугу великого князя. Кілька рік пісьля того Жигмонт згадує „усякої хвали варту, й усїм знану цноту й послуги різні, що вчинив нам преславний небіжчик Аврам Єзофович, староста Ковенський і Солецький, подскарбій нашого великого княжства“ і подає гербове шляхецьтво єго братові Михелю Єзофовичу. Таке поличчє малює нам автор, справдї не схоже з звичайними думками нашими про жидів.

Д. Бершадський, земляк наш, професор в Петербурському унїверсітетї, не вперше виступив у сїй справі; він давно вже працює біля історії наших жидів; 1882 р. видав він дві книжки документів для сїєї історії, 1883 р. велику росправу історичну: Литовскіе Евреи, отъ Витовта до Люблинской уніи,—росправу коштовну, хоч і важку для читання, як і ся остання. Д. Бершадський узявся за сю роботу, що б врозуміти, „яким робом склався сучасний, лихий стан жидівства, яким робом сталася ся одрізність жидівська, єго прямовання, що б добувати, приспоряти тільки богацтва, що зростило жидівську єдність і дало їх кагалові таку силу.“ Питаннє се має велику вагу, бо сучасне становище жидів єсть надто ненормальне; не дуже давно народня ненависть до їх вибухнула дикою лавою антіжидівського руху, „жидівських погромів“ і чимало з вчених навіть людей наших, не кажу про інчих, і голосно, і ще більше серцем були за сї погроми, мали погром за певну кару вчинків жидівських. Жидів маємо всї за шкодливий елемент громади; сїєї шкоди не вдержати забороняючи, однимаючи в їх право за правом. Народи держалися колись

зручнїйшого приводу: коли народ переконався було, що з жидів тільки шкода, їх просто виганяли усїх до нащаду з своєї землї; так вигнали їх 1290 р. із Англїї (аж до XVII-го в.), 1395 р. — із Францїї, 1492 — із Іспанїї, 1495 р. великий князь литовський Олександер звелїв „Жидову з земле нашое вон вибити“. За такі приводи навряд чи візметься одначе наш вік, гордий своєю просьвітою й гуманністю. Мусимо прийняти ту думку, що жиди мають бути обивателями, громадянами краю нашого, маємо через се знаходити який modus vivendi, а для сего—думати за поліпшенне жидівського народного характеру, що б яко мога знищити шкодливі ознаки сего народу й діяльности ёго вказати інчу, користну і ёму, і нашому народові стежку. Для сего-ж потрібно вирозуміти причини, с котрих сталися всї ті некористні прояви; тим то такі росправи історії жидівської мають не тільки наукову вагу, але й велику практичну користь. Одсилаючи цїкавого читача до росправ професорів Бершадського та Леонтовича (Историческое изслѣдованіе о правахъ Литовско-русскихъ евреевъ. Кіевъ 1864), на сей раз подаємо читачам нашим короткі звістки про наших Українських жидів, сьлїдуючи переважно сїм-же росправам.

Жиди стали обивателями всесьвітними рано; ще до Христа знаходимо їх по найважнїйших містах по Середземельному морю, найбільше вдаються вони до торгу, не цураються й їнчого діла; служать у військах, в маґістратах, бувають адвокатами. Імператори потім забороняли їм усякі уряди, жиди тим більше вдаються до торгу, а ся вдача до грошей шкодливо впливала на характер народу, ворушила погані інстинкти, псувала ёго моральність й направляла до усякого шахрайства, а через се все більше здобували жиди народну ненависть. „Гнати жидів і тискати“, пише проф. Леонтович, „начали дуже з X, найбільше XI в., коли добре визначилися ознаки жидівського народу не тільки в релїґії й народности, а найбільше у цїлому прямованню життя їх і відносинах їх до пануючих верств“. Але ся вдача до торгу, до шахрайства, що будила народню ненависть, звертала разом с тим на жидів увагу й давала оборону й ласку від урядів: для них жиди були користна річ, усякі податки, що накладали на жидів, давали чимало зиску. Жиди не могли пристати до міської громади, міщанами могли бути тільки католики, їх не приймала шляхта, а пригнїчений сїльский люд нїчого не привабив би до свого стану; жиди зіставалися без притулку між сїми обмежованими верствами, й їх виключність і міцна єдність більшала; що б одрізнити жидів од християн, для них видумували особну одїж, особні знаки: в містах їм відводили

особні вулиці й передмістя. Жидам не можна було бути в ремесних цехах, не можна купувати землї, служити; — їм зоставалося торгувати, а найбільше лихвирувати, тим паче, що християнам лихву було заборонено. Жидам-же навіть часами наказували брати велику лихву, що б чим більше можна було узяти податків. Користь давала жидам оборону й ласку, пільги й привилеї од уряду, але вони не обороняли їх од ненависті люду, справдї таки не даремної, вона давала себе знати крівавими бійками, часами й уряди під впливом народу зрікались своєї користі, й жидів, як я сказав, виганяли до єдного не раз.

Коли з'явились у нас жиди на Вкраїнї, з звідки були ті перші жиди, не можно сказати. В Київі про їх чутно с початку історії; в початку XI в. трапився тут мабуть перший „жидівський погром", як вмер князь Святополк, що потуряв жидам зза користі, як і західні князї. Кияне кинулися зрабувати жидівські хати; одначе жиди не перевелися й потім (див. на приклад рік 1124 Ипат. Лѣтопись); Волинська лїтопись згадує про їх в кінцї XVIII в. — вкупі з інчими мешканцями жиди плакалися за князем Володимиром. Те можна певне сказати, що жидів на Вкраїні було тодї дуже мало, вони понаходили пізнїйше, в кінцї XVI, XVII, XVIII в., з західних земель через Польщу, куди їх навіть закликали, що б піднести торги, та й самі вони йшли охоче од західних втисків, приносячи вже з собою й свою виключність і вдачу до шахрайства. З сего виходять і чималі одміни жидів польско-українських, од жидів тубільцїв, литовсько-українських.

Ширші звістки про жидів починаються с кінця XIV в.; маємо три привилеї князя Витовта тром жидівським громадам (міст Троків, Бреста, Гродна); вони подобні до західних і польских привилеїв жидам; жиди по ним, в загалї кажучи, мають такі-ж права, як і інчі мешканцї; уставлено, що жиди люде вільні, враз із литовською шляхтою вони підлеглі не міщанським маґістратам, а повітовим старостам, а в деяких справах суду великого князя, за рани, за бійку жидів уставлено таку-ж вину, як і за шляхтича; жиди можуть судитися своїм судом, можуть з охоти обертатися й до старости; сьлїдкуючи за західними зразками, великий князь надає жидам право лихвирувати, але в Литві до сего не було такої потреби—інчий був стан земський. В Литовсько-руській державі не було такої виключності станів, як по західних землях, не було монополїй і виключних прав на ту або інчу дїяльність; міщаньство не було одрізнено; нїмецько-маґдебурське право, що заводило сю одрізність, до кінця XV в. було тільки в Вільнї та

Троках; жидам таким робом не було заборонено ні ремесла, ні усякого торгу; в XV, XVI віці бачимо ми, що вони торгують, держать на одкупі мита й інчі державні доходи, женуть горілку, інчі живуть з ремесла, чимало з їх мають землю, фільварки, села, хозяйнують, біднїйші живляться, здається, навіть хлїборобством, беруть невеликі міщанські паї в кілька моргів, переважно одначе живуть з дрібного торгу. Багатих між жидів була невеличка частина; маса, як думає д. Бершадський, була люд убогий, що перебивався аби як дрібним ганделем, позичаючи гроші часом під застанову власної одежі. Багаті жиди найбільше вдавалися до одкупу—оддавали на одкуп найбільше мита на рогатках по шляхах, по річках; сї одкупи, знати, давали добру користь жидам. В литовсько-руській державі не таку вагу мав рід, як дотепність, ще більше гроші, й багачі жиди мають поважне становище; їх звивають панами в Литві, се було дуже високе татло, вони бувають навіть урядниками; покупивши землю, жиди тим самим ставали земянами-шляхтою, жиду Михелю Єзофовичу (брату Аврама) Жигмонт Старий дарує гербову шляхецтво. Чи мало таких багатих вихрещується; таким вихрестом був Аврам Єзофович, таких було доволї й до него, й після него. Міцної єдности, виключности в сїеї старої жидови не знати; вони вживають часто українські назвиська, Шпак, Бородавка, Козак, Зубець й інчі; вживають вони, здається, мову українську, не цураються старостиного суду, охоче вдаються до него з своїми справами. І вони поводяться с християнами; назвисько „жид" не мало (як і тепер не має) жадної зневаги; се було тільки етноґрафічне назвисько. Писали на приклад: „Єго милості пану Айзаку Єзофовичу, жиду берестейському." Вкупі з сїми гарними ознаками тогочасного жидівського стану не можна минути де чого лихого. Жидів обороняв, як і по західних землях, уряд, із жадання, що б „яко богатымъ и панамъ преложенымъ, такъ и вбогому каждому справедливость однаково маєтъ быти захована", так із-за користі торгової й інчої. Громада-ж не так привітно до їх оберталася; се може с того, що, як я вже сказав, жиди найбільше вдавалися до дрібного торгу, мабуть не все чесного, лихви; бідна жидова живилася, як могла, коло руського люду й тим може добувала собі ёго нелюбови; до того жиди митники, одкупщики, рандарі скарбові, яко аґенти фіскальні, як то все буває, уїдалися громадї. Вже в початку XVI в. жиди дають знати, що „міщане одібрали у їх усї маєтности з ненависти, котру мають до жидівського роду." Шляхта клопочеться в половині XVI в., що б жидам не давати одкупів (в сему дїлї вони були конкурентами

шляхти), уставити їм особисті одбутки. В половині того-ж року, коли жиди одержали од Жигмонта Августа привилей, щоб їх не винувати, буцїм вони вбивають дїтей, суди не хтїли приймати сего привилея до книг своїх. Одначе жиди ще не були народові великим тягаром; їх було до того ще небагато; проф. Бершадський думає, що в серединї XVI в. їх було не більше, як 8—10 тисяч, усїх-же мешканців литовсько-руської держави д. Бершадський лїчить коло півтора мілїона; з сего числа жидів на Україну припадала менча частина — жиди держаться більше Литви, й Білої Русї; на Вкраїнї значнїйші громади були в Луцку (56 хат), Володимирі (30 хат), Київі (громада ся зникла в кінцї XV в)., тако-ж у Кременцї (48), Острогу, Ляховцях, Пинску (24); жидівські капітали ще не завоювали усего торгу, далеко більша частина купцїв руські; проф. Бершадський каже, що на 100 купцїв християн було ледве 20 жидів; як се так, то все-ж таки видно, яке прямованнє й тодї мала жидівська дїяльність; як лїчить проф. Бершадський, жидів було 0.6% усїх мешканців, і вони-ж давали більше, як 16% усего литовського купецтва.

Проф. Бершадський вважає на те, що за часи Витовта привилеїв просять і добувають не всї жиди, а окрімні міські їх громади — жидіської єдности, спільних інтересів нема; одначе вже Витовтові й пізнїйші привилеї мали якийсь вплив на жидівську окрімність; жидівські громади мають право власного суду, право виключати злочинцїв з своєї громади, мають спільні громадські кладовища й школи (синаґоґи). Одначе с початку жидівські громади й суди не мають великої ваги в самих жидів й вони часто скаржаться на їх уряду.

Ворогованнє громади не зовсїм і марне, про котре я сказав, мусило впливати на жидів, одрізняючи їх од інчої громади, примушуючи їх тїсно горнутися один од одного. Такий, ще більший вплив мала проява, що трапилася на останку XV в.; 1495 р. великий князь Олександер звелїв „жидову зъ земли нашое вонъ выбити"; ми не знаємо певне, з якого приводу се сталося. Проф. Бершадський вважає за приводи релїгійний фанатизм великого князя; враз с тим великий князь хтїв визволитися од своїх кредиторів жидів, котрим був виноват чимало; окрім того, виганяючи жидів, він хтїв може підняти міщанство; — в кінцї XV в. одержують маґдебурське право (що визволяло міщан с під суду старостиного й давало їм де-яку автономію) чимало міст — Київ, Луцк, Брест, Городно й інчі, до того маґдебурське право тільки, як я сказав, мали литовські столицї — Вільно й Троки; разом с тим по містах

більшає Німців. Жидів було вигнато з усієї держави, землї їх, хати, кладовища взято до скарбу, хто був їм винен, мав те-ж сплатити до скарбу державного. Декотрі з жидів вихрестилися й зосталися. Жиди не довго пробували на чужині, Олександру треба було грошей на війну з Москвою; ставши польским королем (1501 р.), він мусив терпіти жидів там і за невеликий час дозволяє вигнанцям вернутися в Литву; жиди осягли свої старі оселї, осягли старі права, одначе ся проява не минула марно. „Жиди знову осїдають в Литві, та осїдають мудрійші й з'єднані. Життє за литовським кордоном, спільна для всїх вигнанців мрія, що б вернутися на старі оселї, мусили мимоволї з'єднати усїх земляків жидів, мусили роспочати ті відносини й звязки, про котрі й гадки не було до вигнання, коли кожна громада жила окрімним своїм життєм" (Бершадський 264).

Вертаючи жидів, князь Олександер уставив їм новину: жиди мусили своїм коштом ставити тисячу кінних; замісць сего потім стали вони сплачувати 1000 червоних—се був перший податок жидівський окрімний, за ним уставлено нові; 1566 р. замісць їх заведено поголовщину жидівську. Сї прояви мали теж великий вплив: податки роскладали на жидіські громади й вони мали самі збирати назначену суму з своїх громадян, як знали, мали додавати од себе, що не ставало. Жидівські громади, що с початку мали функції тільки релїгійні, тепер стають правдивими урядами, по троху набувають велику, безкраю силу над окрімним жидом, котрої не мали попереду. Жидівство одрізняється од інчого люду, міцно горнеться до купи, стає єдиною дужою, гарно впорядкованою армією, стає державою в державі і, певна річ, державою далеко краще зорґанїзованою, як та шляхоцька Річ-Посполита, с котрою мусила злитись в другій половинї XVI в. держава русько-литовська.

Ся-ж унія мала великий вплив на процес з'єднання й одрізности жидівської; під впливом польского права з виборними королями й на Українї, як у Польщі, уряд державний позбувається сили, уряди чисто втрачують дїяльну, адмінїстративну силу, а я сказав вже, що листовське жидівство піддержував державний уряд, громада-ж вже в 16 в. почала неласкаво обертатися до жидів. Правда, що шляхта, побачивши в жидах дуже потрібних собі підручників, потім взяла їх собі під ласку, одначе й ся ласка була дуже непевна; як тільки де стрічалися інтереси шляхти й жидів, або з інчих приводів, шляхта без жадної ласки однїмала і чухрала жидівські права: їм забороняли торгувати кіньми і борошном усяким, брати на одкуп торговельні комори й інче, не кажу вже, що

жидам заборонено мати власну землю, служити в урядах і таке інче. До того ласка в загалї шляхецького стану не обороняла й не забеспечала од втисків урядників — воєвод, старостів, їх намісників й інчих, котрі разом с тим, як державний уряд позбувався сили, тим більшу вагу мали для жидів; не забеспечала й од кривд й усяких насильств окрімних шляхтичів; що то часом були за втиски, можна побачити хоч с такого випадку: в 1569 р. ковельский староста звелїв кинути жидів в яму повну пявок; їх визволено, коли Володимирська жидівська громада уступилася за їх перед королем. Такі виступки дають добре знати, що жиди мусили горнутися одні до одних; тільки тїсно з'єднані, тільки добре з'орґанїзовані могли вони зносити силу й приводи, що б держатися серед таких непевних обставин. І жид мусив зріктися своїх індивідуальних прав, оддатися під деспотичну, безкраю власть кагалові. Так і сталося, і не дурно: кагал заступав окрімного жида перед урядом, він одкупався од втисків, хабарями визволяв жида с під усяких заборон, жидівська армія одняла у христіян, завоювала в XVII в. і XVIII в. усю торговлю, промисли, усякі грошові справи. Коли в XVII в. в польскій державі набралося великої сили духовенство, жиди й їх зробили своїми заступниками: як не можно їм мати своїх хат, вони живуть в будинках оо. Єзуітів, під їх обороною, добре сплачуючи їм за се; жидівські кагали позичають, звичайне за дуже високий процент, гроші ув усяких орденів і конґреґацій; до того жиди були зговорчивими орандарями їх маєтків. Нарештї католицьке духовенство, не вважаючи на свій фанатизм, має в великій ласцї і дужій оборонї жидів і їх кагали. А державний уряд з другого боку піддержує кагали с погляду фіскального, що б з їх мати певний і зручний привід для вибирання жидівських податків, через те примушує окрімних жидів слухати й коритися власті кагалу.

Таким робом цїлою низкою різних прояв, помилок і еґоістичних приводів споружалась в русько-литовських жидів будівля окрімности і з'єднання. Та-ж унїя, що мала такий вплив на се будовання, мала ще інчий результат: вона одкрила настіж двері жидам польским, а через Польщу й нїмецьким, котрі кілька віків попереду перейшли вже сей процес відрубности й з'єднання. Під впливом сїх прихожих жидів і в тубильців процес той ішов скоріще і лекше.

Яка-ж була ся орґанїзація жидівська? Центрами їх були жидівські громади — „збори," „кагали" значнїйших міст, тут була синаґоґа - школа, громадське кладовище і коло їх цїла окрімна

адмінїстрація — рабін для релїгійних справ, корпорація старшин кагальних, що заправляла громадою жидівською с погляду адмїнїстративного; так звані квартальні с тих-же старшин зберали податки, школьники одправляли полїцейську службу в кагалї. Ся корпорація з волї своєї заправляла громадою, роскладала податки державні і свої окрімні на громадські справи, за ледарів жидів їх сплачувала громада; кагал заступав громаду ув усїх справах публичних й усїх відносинах до уряду державного й урядників. Під рукою сего-ж головного кагалу були дрібнїйші міські громади тієї околицї — прикагалки; жиди, що жили по селах, або по містах, що не були прикагалками, належали до ближнёго кагалу або прикагалку, се так звані партикулярцї. Уся терігорія кагалу, прикагалків і партикулярців взивалася парафією. Сї кагали раз-по-раз висилали депутатів до ґенеральних на всю Литву жидівських соймів: вони з'являються с початку XVII-го віку. Така-ж сама орґанїзація була і у жидів польских. Таким робом з жидови був єдиний орґанїзм, добре впорядкований, з сістемою орґанів. Ся орґанїзація підкріплялася авторітетом талмуда, що те-ж з'явився прийшовши с Польщи й добув великий вплив не ранїще кінця XVI в.; за виступок накладали клятьбу (херим), одлучали од громади й школи (синаґоґи); в кагалах були й матеріяльні приводи; що б здержувати своїх громадян, він тільки наприклад давав жиду право арендувати яку небудь маєтність в своїй парафії. Під захистом кагалів з'єдночене й впорядковане жидівство серед заборон, втисків, зневаги, живе й розживається в XVII в. Козацькі й народні війни середини XVII в. порушили сей побит жидівський; жиди добули страшну ненависть народну: селяне ненавидїли їх яко орандарів й урядників сїльских, фіскальних аґентів шляхти, лихих і зажерливих, міщане і купецтво—яко конкурентів, тяжких, часто привилеґірованих (через хабарі урядникам та заступництво кагалів). Велику силу жидів перебито розгнїваним людом, жиди лїчать 250 тис. побитих, інчі розбіглися, маєтки їх зруйновано. За якийсь час жиди знову повертаються на Вкраїну й пробують по старому проводити життє, поновити стару орґанїзацію й відносини. Се їм не вдається — виявляється у жидів інче лихо, ще тяжче, як те знищеннє їх за часи козацьких війн: втрачується солїдарність, єдність громади жидівської; починається свій хатний, нутряний розрух. Ще с початку була якась одрізність жидів багатих і бідних, с часами вона більшає; жиди виступають з'єднані у відносинах своїх до чужої громади й уряду, але в самій громадї іде війна: багаті забирають до своїх рук кагальну адмінї-

страцію; кагальна старшина вибирається з невеликої купки жидівських багатирів і ся олїґархія є кагалу робить привід до власної користі, деспотичну єго силу обертає на свою потребу. Вони визволяють себе с податків, беруть скільки хочуть з рядової жидови і, як знають, шапарюють зібраними грішми. Через таку неправду кагалів підіймається боротьба і розрух, партикулярці силкуються вирватись с під власті прикагалків та кагалів, прикагалки хочуть оддїлитися од кагалів і стати самостійними кагалами; кагали пробують затримати їх релїгійним авторітетом, накладаючи на їх клятьбу, і економічною силою, не цураються насильства, бють, замикають в куну протестантів, одбирають на дорозї їх скарги до уряду, дають навіть деякі компроміси — нїчого не помагає, жидівський сепаратизм росте; і та і друга партія обертається до уряду, запобігають єго проти своїх ворогів. Уряд с причин фінансових піддержує кагал, підвертає прикагалки й партикулярцїв, що „виламуються“ с під єго власті. Одначе сепаратисти не одступають, вони й знаходять, із якого боку підійти до уряду, — с того-ж фінансового, с погляду котрого уряд піддержував кагал. Силу кагалові переважно давало єго право зберати з жидів податки. Жиди починають туркотати й уряду, й громадї, що можна б з їх виберати далеко більше грошей, як би їх зберати самому урядові, без кагалу, що кагальна старшина багато накладає податків для власної користі; наприклад, як пише один, кагали Литви і Польщи зберають два мілїони золотих, а сплачують скарбові тільки 300.000. Справді сї голоси по малу здобули собі увагу, що далї починали в шляхецькій громадї гомонити про реформу жидівську. Нарештї 1764 р. видано конституцію, що б вчинити ревізію жидів й перелїчивши їх, покласти з голови по золотому, всякі інчі податки скасовано а разом с тим усякі з'їзди старшин жидівських, сойми й усе таке. Як би ся конституція справдилася, то кагал збувся б своєї сили, бо в єго, як колись попереду, зосталися б тільки функції релїгійні, школи, шпиталї для бідних й усе таке. Але сему перешкодили довги, що були за кагалами, довги дуже великі; наприклад Виленський кагал (коло 5 тисяч душ), маючи доходу 34 тисяч. золотих, винен був 722.800 золотих і т. інче. Проф. Бершадський думає, що сї довги склалися через те, що кагали знищено козацькими й інчими війнами, податків-же усяких, потреб грошових у кагалів було надто багато; інчі думають, що сї довги, як не всї, то частина, були фіктівні, зумисне позичені. Здається, в околицї не було значного урядника, монастира конґреґації, що б жиди не були їм винні такої, чи інчої суми грошей. Чи зумисне, чи не

зумисне те було зроблено, воно одначе на який час оборонило кагали: треба було комусь сплатити ї довги; кредитори—а були все особи важні — мусили уступатися, що б оставлено statu quo кагального ладу; все далї мусили реформатори одкладати свою реформу і кагал дожив до кінця Речи-Посполитої. Фінансові причини і тут врятували кагал.

Пісьля кінця Речи-Посполитої жиди українські стали підданцями російськими. То були часи Катерини другої, часи впливу західних фільософів й енцикльопедистів. Принціпи державні формуловано тодї так: „Кожен по станові своєму має користуватись правами, не вважаючи на „закон“ (релїгію) і народність.“ Через се окрімні усякі обставини жидівські хтїли наче б скасувати. У кагалів одібрано право на усяку дїяльність окрім релїгійної; заховано духовні суди, але в справах публичних і кримінальних жиди підлегли, як і інча людність, російським урядам. Одначе державний уряд швидко приймає принціп, що жиди єсть елємент шкодливий в сучасному свому становищу, що треба знайти, як би „спинити їх, що б не намножилося їх надто“ і що б враз с тим „добувати з їх якусь користь для держави“, направити їх до такої дїяльності, що б вона була й громадї, й самим жидам користна. З сего виходили з одного боку усякі закази й одбирання прав у жидів, з другого—усякі запонукання до інчої дїяльності.

Вже за тієї-ж Катерини уставлено жидам податок у двоє проти інчих (що було до 1807 р.), уставлено славну „черту осѣдлости“ се б то обмежовано країни, де жидам можно жити — Біла Русь, Україна окрім Слободської (Харьківщини й сусїдних повітів), т. зв. Новоросїя (Херсонщина, Катеринославщина, Крим, Бессарабія) і ще де які. Далїй жидам заборонено жити по селах, вони мали всї приписатися до міських кагалів, усїх, кого б громада не прийняла, яко гультаїв звелено засилати на Сибір. По маґістратах міських з їх не могло бути радних більше як третина, їм було заборонено урядову службу, купувати землю з селянами, і таке інче. Враз с тим кагали набувають силу; вже за Катерини вони мають роскладати і зберати податки, урядові й окрімні, далї вони мають доглядати, як поводяться жидівські громадяне й за виступки засилати на Сибір, або вдавати в рекрута. З сего виходило чимало втисків і кривди рядовій жидові од кагальної старшини. Окрім причини фінансової й адміністративної державний уряд піддержував кагали с погляду оборони жидів од неласкавої до них російської громади.

В серединї сего віку починається одмінне прямовання, що б

скасувати й стерти жидівську окрімність. З сего погляду 1844 р. скасовано кагали, заховано тільки жидівські релїгійні установи, заховано й право особистих своїх податків; одначе того, що складалося з самого життя довгими віками, не скасуєш голим урядовим велїннем; сї „духовні“ орґани жидівські мають і досї велику і моральну й матеріяльну силу над жидівською громадою. С такої-ж причини, як касованнє кагалів, виходили й інчі устави; наприклад забороняно носити жидівську окрімну одїж, лапсердаки й ярмулки, ростити пейси. Бажали, що б жиди обернулися до чесного торгу, до рукомсел, ще більше до хлїборобства. Ще за часи польскої держави в кінцї минулого віку видавали де-які пільги, що б заохотити жидів до хлїборобства; се-ж починається за российської держави с початку сего віку й найбільше шириться в 30—40 рр. В т. зв. Новоросії оддїляно землї для жидівських кольонїй, уся кольонїзація йшла з урядової ініціятиви і за її запомогою. Хто хтїв піти в сї кольонїї, таких одвозили на скарбові гроші, визволяли на якийсь час с податків і рекрутства, позичали де-яку суму на запомогу. За те-ж уряд має коло їх найпильнїйший й найтяжший догляд; їх оселяли одрізними селами од інчих мешканцїв; не ймучи віри жидам, їм наставляли за старших нїмецьких кольонїстів, або яких інчих сторонних людей; що б не викручувалися од хлїборобства, заборонено їм наймати робітників-християн, виїздити беспотребно з сел, торгувати або братися за одкупи; урядники мали позирати за їх хазяйством й за недбальство карати, засилати навіть на Сибір. Виходити з сего хлїборобського стану було дуже трудно: тільки через великий час, вернувши позичені гроші, віддавши за змінені податки. Така тяжка опіка, дрібна реґлементація, такі тїсні обставини не могли заохотити жидів до кольонїй; одрізнені од інчих сїл, не маючи права наймати робітників, жиди кольонїсти не могли й вивчитися доброму хлїборобству; через усе оте хлїборобські жидівські кольонїї що були спочатку так розворушили надії российської громади, по правдї зісталися мертвоплодом.

Державний уряд сподївався ще впливати на дїяльність жидів осьвітою й військовою службою. Думали, що побувши в москалях, жид одбіжить шкодливих своїх ознак; через те одставним салдатам давалися де-які пільги. Що до осьвіти, то до неї уряд починає братися горяче с 30-х років: заведено подекуди на Україні урядові школи для жидів й їх примушували навіть оддавати своїх дїтей; далї жидівські власні школи віддано доглядати шкільним урядникам, для науки рабінів заведено особні інститути. Але на

масу жидівську ся російська осьвіта впливала мало; вища осьвіта, що справді могла перемінити жида й направити ёго на інчу стежку діяльности, не вабила жидів через те, що вченим жидам не було майже нїякої дороги: ті, що скінчили унїверсітети або вищі школи, с початку могли добути урядової служби не інакше, як з дозволом державного уряду кожного разу, що звісне було дуже трудно. Маючи жидівську натуру за шкодливу, не няли віри й вченим. Потім, за часи лїберальних реформ Олександра II-го жидам стало вільно одберати уряди, хоч більше de jure, нїж de facto. Урядова служба, й приватна діяльність, переважно адвокатура й лїкарювання, принажували жидів до унїверсітету й по південних унїверсітетах по декотрих факультетах жиди вистачали іноді більш, як третину студентів. Кілька рік тому сталась нова одміна в державних жаданнях і статутах: жидам підтято дорогу до осьвіти, в унїверсітетах і в загалї в вищих школах може бути тільки невеликий процент жидів: в Одеському й Київському унїверсітетах 10%, Харківському й также в інчих 5%, в столицях 3%. Сей статут надав великого сполоху жидам; багато, покінчивши або кінчаючи як раз ґімназії, не знали куди подїтись; чимало вихрещувалось; які з їх були часом христіяне, кожен вгадає...

Такі були головнїйші моменти в життї наших жидів; як бачимо, довгою чергою віків збудувалося їх сучасне становище. Зневага, втиски примусили їх тїсно з'єднатися, збитися до купи й одрізнитися далеко од інчих народів, до чого й попереду їх нахиляло їх окрімне релїгійне, культурне й історичне життє. Тїсні обставини, заборони й кривди обернули їх вдачу до самого крамарства, грошових справ і шахрайства; із національної одрізности стався привід до еґоістичної експлуатації. Ми мало винні в сему процесї псовання й одрізнення жидів, Польща подарувала нам сю болячку: жиди прийшли здебільшого звідти до нас з готовими своїми ознаками; що було не готового, доробили чужі для нас шляхетські верстви і польский уряд; яко спадщину пісьля Польщі дістали ми т. зв. „жидівське питаннє“, жидівську справу. Сю тяжку проблєму мало що росправляно, хоч дещо вже зроблено: все-ж таки жиди зістаються нам чужим і часом шкодливим елєментом, економічним тягаром нашого краю. І досї, de jure порівняні правами з інчими мешканцями, вони багато чим обділяні; й досї живе „черта осѣдлости“, за котрою можуть жити тільки жиди-ремісники; жиди мають жити тільки по містах і місточках, землю можуть купувати тільки в т. зв. Новоросії, не можуть орандувати землї, й дещо інче; досї-ж трудно добути їм уряду, а де

котрі забороняно чисто (як військові, народної осьвіти, судові й інчі); недавно їх почали випинати з адвокатури, нотаріяльних контор... Я казав вже про підчухрану стежку до осьвіти; такі закази, чи користні, чи некористні, одрізняють жидів од інчих мешканців, не дають покинути сучасну свою діяльність. Сучасне становище жидівське, приводи до поліпшення ёго—єсть питаннє глибоке й трудне й не належить до нашої роботи; певне, що з усїх заборон заборона вищої осьвіти єсть бесперечно шкодлива. Добре, правдиво осьвічена жидівська молодь була б кращим проводирем ширших, гуманнїйших поглядів і норм в жидівську громаду. Вважають на те, що ся вчена жидова, ставши на повороті од своїх традицій до християнських, виявляє часом жорсткий матеріялїзм і еґоізм. Але сю прояву треба мати яко хворобу на час, а до того се ще залежить і од нашої громади, що й сама не багата ідеалїзмом. Од громади нашої залежить ще й інча річ. Як ми культурнїйші, гуманнїйші од жидів, то годї нам чекати, що б жиди прийшли й попросили смиренно й їх прийняти до себе; треба йти на зустріч усякому доброму руху, почуванню, ворушити ёго, а не одвертатися од жида гордо, яко партія. Не треба ідеалїзувати сучасного становища жидівського і заплющувати очи на те бридке еґоістичне, матеріялїстичне, що трапляється в їх життї, але не треба забувати, що ся нація дала й вищі зразки людскості; чи-ж не можуть знову одкритися сї джерела духовні, обізватися сї чудовні струни? Серед вченої жидівської молодї було і єсть чимало добрих, гуманних, чесних дїячів, чому-ж не бути їх більше й більше?

М. С. Г.

Кобзарь.

М. М. Ц.

Кобзарь-переходець бреде ось селом,
На плечах полатана свита,
Нависла сивизна ёму над чолом,
Лелїє на сонцї, немов серебром,
Як тирса росою укрита.

Дві торби із боку, ціпок у руцї,
Бандура стара під полою,

То хліб єго вбогий, за неї людці
Шанують старого і хлїба крайцї
Дають нескупою рукою.

Дійшов до корчми він та й сїв, спочива,
Селяне єго оступили:
„Відкіль та куди се бредеш голова?“
Аж гульк і чарчину один налива:
„А-ну підкрепи лишень сили!“

„Та там засьпіваєш, як наші діди
У славні минулії роки
Стиналися з Ляхом, тїкали з Орди
Та все-ж не зазнали такої біди,
Яка се підводить нам боки!“

Всьміхнувся старенький, бандуру ізняв,
Становить її ік колїну,
Наладив ось струни, із тиха приграв,
Здалося на сей час її він питав,
Що грати, неначе людину.

А далї ось пісня буяє, росте,
По струнах рука так і ходить,
Сьпіває козакам сьліпенький про те
Минуле та вільне життє їх сьвяте,
Про славні дїдівські походи.

І голос навкруги, немов серебро,
Дзвинить, виростає старечий,
І чується в піснї ревучий Дніпро,
Теперішнє лихо й минуле добро
І тирси хвилястої речи.

Під пісню ту мов ввіч устають
Славетні батьки України...
І мріє селянам десь кращая путь
І думки далеко кудись їх несуть
І кращі їм мріють години...

І. К.

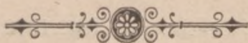

ДО ІСТОРІЇ РОСИЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ.

І*)

За що ёго вибили?

„Гетьманський мужик“ Данило Білоконник привозив 16 листопаду р. 1722 продавати в Конотоп дрова. Продавши, пішов в крамничку купити соли. По дорозї зустрів ёго москаль „ґренадер“ Синицин. Не відомо, чи були вони знаємі, чи нї, тілько знати, що „ґренадер“ покликав Данила до корчми випити по чарцї. Тим часом прийшли і Данилові приятелї Ігнат до Тихон... пють собі на здорове. Нарештї „ґренадер“ піднїс по чарці і мовив:

— Випиймо за здоровя імператора.

На... — (Данило ужив такого не ввічливого слова, що друкувати ёго не годиться.) Таких імператорів багато... — Додав підпилий чоловік: „Чорт вас розбере, хто там у вас імператор! я знаю тілько правдивого державця!!“

— „Слово і дело!“ гукнув Синицин і побіг доносити до свого підпоручника. Сей раптом схопив Данила і сьвідків, що були з ним, і усїх їх випровадив до свого „высокороднаго и высокопочтеннаго полковника“, а полковник попер їх аж в Глухов до Веляминовської „Малороссійской Коллегіи“. В Глухові Данила забили в кайдани і під вартою вирядили аж в Петербург в „Правительствующій сенатъ“. Сенат одіслав „злочинця“ до „тайної канцеляріï“.

Отак минуло два місяцї, доки закованого Данила провадили с тюрми до тюрми.

Почали Данила роспитувати в „Тайной канцелляріи“. Він щиро признався, що: „Я промовив ті слова, не розуміючи того, що „ґренадер“ пе за здорове царя; я гадав собі, що пе за якогось боярина, що зоветься імператором. В простотї своїй не тямився, що царь величається імператором, та до того ще й підпилий був я тодї.“ Точнїсенько так посьвідчили і ті сьвідки, що трапилися при тому „слову і делу“.

За два місяцї „тайна канцелярія“ видала такий присуд: „Без кари не можна пропустити Данилової вини, хоча сьвідки і ствердили, що він не тямив, що „ґренадер“ пив за здорове царя і що

*) Див. „Слово и Дѣло“, Семевского СПБ. 1884. стор. 17.

царь величається імператором; а через те вибити ёго, Данила, батогами „нещадно", а вибивши відпустити..."

Так і вчинили.

II.

Анастасіяда*).

II.

„Ґубернатор побився с попом!"

Отака гутірка залунала позаторік по всему Чернигову, перебігаючи з уст в уста: по улицях, по базарах, по майданах, в судах, в канцеляріях, в ґімназіях, в семінариї, де тілько сходилися люде, перше слово було: „Чи чули, чи правда, що ґубернатор побився с попом?"

Ми Чернигівцї за останні часи попривикали до всего незвичайного, але така чутка і для нас була незвичайна. Що наш ґубернатор любить бійку, се ми добре знали, бо знали, що наприклад він велїв висїкти різками двох жидів за те, що вони в суботу в мійському саду курили папіроси. Але-ж все таки побиться с попом якось нїяково, тим паче, що ми знали, що ґубернатор чоловік нїби то богобоязнений. Що недїлї, що сьвята, ходить він до церкви, бє поклони, знаменуєтьcя до всїх образів і піклуєтьcя про „благолѣпіе" храмів божих. Відаємо ми, що він, хоч не сам, так через полїцію, збірає жертви на храми Божі і не костричиться брати жертви на православний храм від жидів. Треба було під Вознесенську церков положити фундамент, він і післав полїцеймейстера до жида Красїльщикова, що б той прислав з своєї цегельнї кілько тисячів цеглів на фундамент. Жид радо постачив цегли і вдався до ґубернатора за грішми, а ґубернатор ёму на те: „Щиро дякую Вам за те, що подарували цегли на сьвяте дїло; от вам за те і на папері подякую"... Красїльщиков почухав голову тай нїчого. Отак ми знаємо, що пан ґубернатор такими самими заходами багато робить добра... Тим то трудно було няти віри, що б такий „богобоязнений" ґубернатор та побився с попом. Тим часом скоро люди запевнились, що се справдї факт, що пан ґубернатор не погидився над заступником релїгії поглумитися. Історія се вельми цїкава і варто завести її до нашої хронїки.

Був у нас на селї сьвященик, отець Гаврило Любович: на всю

**) Див. I вип. „Правди" 1888. стор. 29.

околицю знали люди, що він чоловік правдивий, щирий, з добрим серцем, піклуєть ся і заступаєть ся за своїх прихожан і не дає сїпакам кривдити їх. Але-ж нема чоловіка без вади, так і в Любовича була одна вада, прищеплена ёму ще за-молоду семінарським вихованнєм: любив він, хоть і вельми рідко, приложитися з людьми до чарки. Отсе і все, що було лихого за ним; за те-ж він не був здерником, не дер з людей за треби; хто на що спроможеть ся, за все він подякує. Урядникам такий піп не на руку був і вони давно гострили на ёго зуби. Але доки стояла „лїберальна передишка“, отець Любович сидїв собі спокійно; аж ось повіяла реакція: темною хмарою налетїла вона на нашу ґубернїю; ґубернатор Анастасьев заходився викореняти „радикалїзм“ і зводити рахунки з „елєментами лїберальними“. Доноси посипалися зо всїх кінцїв: майже що всякому доносу ґубернатор няв віри. Прийшов таки донос і на Любовича, нїби то він підбиває селян, не слухатися урядників. Анастасьев написав до єпископа Венямина, що б одібрав у Любовича приход. Наш єпископ людина честна, блага душа, але полохливої вдачи і без характеру. Бачив він, що нема жадної причини карати Любовича, але боявся і ґубернатора і став на тому, що б довший час гаятися з сїєю справою; він гадав собі, що може перегодом ґубернатор забуде про отця Любовича, тай не налягатиме, що б відбирати від ёго парафію. Але-ж не таківський наш ґубернатор. Не минуло ще й тижня, як приїздить він до єпископа і питаєть ся, чому досї не вволив ёго волї і не зсадив отця Любовича с приходу.

— Та за що ёго карати? — спитав єпископ.

— За „неблагонамѣренность“.

Не можна було єпископові знайти ту „неблагонамѣренность“, яка б хоч формально успокоювала ёго совість, одначе він тямив, що небеспечно змагатися з ґубернатором, що б і самому не загубить епархїї. Минув ще тиждень і Анастасьев що дня турбував єпископа і таки приневолив ёго до сего: мусив єпископ, стиснувши серце, підписати приказ, що б заслати отця Любовича на покуту в монастирь св. Юрія біля Козельця.

Настоятель монастиря був архімандрита Сергій; небавом він запевнився, що Любович чоловік щирий, добрий і релїгійний; вдався до архієрея, чи не можна випустити Любовича з монастиря. Тим часом сам Анастасьев приїхав до настоятеля і наказав ёму строго і пильно доглядати за Любовичем, яко за людиною небеспечною с „полїтичного погляду“.

Єпископ Венямин написав до настоятеля, що б порадив отцю

Любовичу поїхати в Чернигів, та повинитися перед ґубернатором. Любович послухався владики, пішов до ґубернатора, але не тямлячи за собою жадної вини, гадав спершу роспитатися у ёго, с чого ґубернатор вивів ёго „неблагонамѣренность“. От і приходить він до ґубернатора; кажуть ёму „обождать“. Жде він годину, другу, третю, ґубернатор не виходить до ёго; і без того збентеження в отця Любовича нерви стали ще більш вразливими: він став ходити по сьвітлиці, думаючи, що тим нагадає ґубернаторові про себе, а ґубернаторові байдуже. Нарештї Любович сїв біля роялї і почав щось грати. Миттю одчинились двері з ґубернаторського кабінету; прожогом вискочив з відтіль ґубернатор, кинувся на попа і давай ёго бити по лицю. Отець Любович почав оборонятися, тай собі дав здачу пану Анастасьеву. Треба додати, що отець Любович був при силї і не зробив таки помилки, даючи здачу репрезентантові висшої власті. Кажуть мінут з десять ґубернатор с попом побравшись за груди, вовтузились по сьвітлиці, доки набігла челядь, розборонила їх, вивела отця Любовича на улицю, посадовила на ізвощика... а ґубернатор тим часом метнувся до єпископа, благати ёго, що б звелїв лїкарям узнати Любовича за божевільного.

Не відаю я, як там воно було, але Любович опинився в шпиталї „Богоугоднаго заведенія“ а до лїкарів прийшов наказ, що б спостерегали Любовича і лїчили як божевільного... Старшим лїкарем був тодї в богоугодному заведенїи Микола Співчанський. Як він, так і ёго товариші не покривдили душею, не послухались ґубернатора і відписали, що жадної ознаки нема на те, що б Любович був не в своєму умі; а що він тілько натура палка, вельми чутка і неапульсивна... Одначе по приказу єпископа поперли Любовича знов до того самого монастиря під Козельцем.. Минув якийсь час; приходить до благочинного звістка, що єпископ, уважаючи на рекомендацію настоятеля, волїє дати нову парафію отцю Любовичу і наказує ёму приїхати до Чернигова. Довідався про се Козелецький ісправник Покотило і зараз поміркував собі, що тут можна прислужитись ґубернаторові, тай самому запобігти не аби якої користі. Д. Покотило давно вже метикував, що б ґубернатор зробив ёго ісправником в Чернигові і вживав на те усїх заходів а найпаче доносів; одначе ёму не щастило; ґубернатор не звертав уваги на ёго „заслуги“. Отже тепер д. Покотило вдався до пан-отця Любовича в монастирь, прикинувся щирим ёго приятелем і ворогом ґубернатора; лихословив гнобительство ґубернатора, воспов̂ів отцю Гаврилові про ласку єпископа і умовив поїхати у купі

з ним до міста. Отець Гаврило поняв віри і поїхав с Покотилом. Вже-ж на таких радощах не можна було обійтися без чарки, найпаче з рук такого щирого „пріятеля“, якого вдавав з себе Покотило. Чарка за чаркою розвеселила попа, а д. Покотило наливав, та частував, а коли отець Любович дійшов до краю, д. Покотило спостерігши, що піп сам себе не тямить, взяв ёго і повіз до дївчат... Гуляє отець Любович з дївчатами, а д. Покотило ще більш заохочує ёго... Аж ось „несподїване“ входить поліція, бере отця Гаврила і веде прямісенько до єпископа... Тут вже кожен зрозуміє, який мусив би вийти присуд єпископа над отцем Любовичем... Ґубернатор аж в долонї ляскав радіючи!... та не довго довелось ёму радїти... В ранцї отець Любович, прийшовши в себе і довідавшись, що з ним заподїяв Покотило, не тямив, що тепер ёму і дїяти!... Кілько днїв вештався він по місту справдї наче божевільний і скінчив на тому, що взяв та й повісився...

Пісьля ёго лишилася вдова, кількоро дїтей, та добрі споминки між людьми. С ким не траплялося мінї розмовляти, усї, навіть найрелїгійнійші попи не винуватили отця Гаврила і всї в одно кажуть, що ёму більш нїчого було зробити: перед їм було або засланнє до якого будь Суздальського чи Соловецького Острогу або смерть, він вибрав останню... А хто-ж заподїяв ёму ту смерть?...

III.

В осені, як обробляться люди в полї, з'їздиться до Чернигова на базари, як і звичайно се дїється скрізь по Українї, велика сила люду з сіл. Більш за все привозять люде на продаж збіжжє в мішках; звісно, намолотили нового і хоч-не хоч, а треба продавати, що б зібрати гроші на податки; бо в осені у нас найгострійше правлять податки. Таким чином зібрався і в Чернигові величезний базар; а майдан базарний тїсний, тим то між возами й не могло бути широкого, простірного проїзду... Невсипущий наш ґубернатор побажав і собі навідатись на базар; чи купити що хотїв, чи може закортїло подивитися, чи не привіз „хто з села в мішку „радикалїзму.“ Іде собі, дивиться, скрізь біля возів стоять мішки з збіжжєм, звичайно порозвязувані, що б кожному видко було, яке в якому мішку збіжжє. В одного козака один мішок трохи висунувся дальш за других; на лихо в тому мішку було борошно. Губернатор неумисне торкнувся полою об той мішок і, звістно, борошно пристало до поли.

— Чиї отсе мішки? — спитався ґубернатор.

— Мої — відповів хозяїн того воза: купуйте на здоровє, коли треба.

— Зараз мені — поприймай їх з дороги! на що загородив людям дорогу!!

— Хто там її загорожував! та людям і не тісно, ніхто ще не нарікав...

— Ти ще змагатися!... Ах ти сякий, такий сину! та я тебе знаєш як!! хиба не знаєш, хто я! — гукав ґубернатор.

— Господь тебе знає, хто ти! мало хиба тут всякого народу вештається!... проходь собі з Богом, куди йдеш... — відповів господарь...

— Я ґубернатор!! я велю зараз тебе вибити різками.

— Чи бач який швидкий! звідкіль ти взявся, що не тямиш того, що царь давно вже заборонив сїкти людей і різки замкнув і ключ закинув... Проходь з Богом без гріха!...

Д. Анастасьев якось здержався і пішов собі геть, мовчки. Не минуло й години, як прибігає три полїціянти, вхопили того господаря під плечи і ґвалтом повели до ґубернатора. Вийшов ґубернатор, загнув господареві „падлєца—хахла“ та й каже: „Казав ти, що царь закинув ключ від різок, а я знайшов той ключ, дістав різки і звелїв, що б запевнити тебе, що я ґубернатор і менї не заборонено сїкти“... Повели того „хахла“ до полїції і вибили різками, ударивши по тїлу ёго 50 разів...

А то знов: ходить собі ґубернатор по саду; дивиться, на лавочцї сидить двоє жидів і палять папіроски. Се було в суботу. Ґубернатор і питає у них:

— А чи можна вам в шабас палити тютюн?

— Можна — відповіли перелякані, жиди. Ґубернатор спитав їх назви, записав собі і пішов, та прийшовши зараз покликав рабіна і в сего питається: чи не заборонив Мойсій жидам курити в шабас.

— Заборонив каже рабін.

Покликали полїцеймейстера; привели обох тих жидків до полїції і по наказу ґубернатора вибили різками, повідавши їм, що ґубернатор звелїв кожному з них „влєпить“ по 50 ударів: 25 за те, що б цупко трималися свого закону і не зрушували того, що наказано законом, а 25 за те, що б не брехали...

Такі пригоди у нас сотнями: чи є за що, чи нема, на те не вважай! аби воля ґубернатора — зараз і різки. Не що давно зве-

лїв ґубернатор висїкти при собі кількох чоловіка на шляху під селом Топчієвкою за те єдине, що, їдучи проти ёго з великими возами (з сїном), не збочили; а через те мусив ґубернатор збочувати своїм легесеньким фаетоном.. На Українї спокон віку такий звичай, що з великим возом нї проти кого не збочують, хоч би й проти архієрея.

ВІСТІ.

С Переяслава*) (На Полтавщинї.)

Відомо, що ще великий князь Володимир Мономах збудував у Переяславі, де була і єпископська катедра, церкву на імя Успенія Богородицї. Давно вже зник і сьлїд тієї церкви, гадають, що вона згоріла, або зруйновано її під час нападу Татар. Довгий час не могли навіть історики знайти і вказати те місце, де стояла Мономахова церква. Подавали звістки, ніби то на тому місцї року 1586 князь Василь Острожський збудував був деревяну успеньску церкву, і що в тій то церкві і заприсягав наш гетьман Богдан Хмельницький р. 1654 на з'єднаннє з Московщиною, але під кінець XVII віку і ся церква згоріла; хоч потім оновлено її, так-же р. 1786 сталася нова пожежа і огонь знищив успенську церкву. Переяславцї вельми шанували ту церкву і небавом знов спорудили її; та нікому вже було піклуватися про неї, найпаче пісьля того, як с Переяслава переніс уряд в Полтаву спершу єпископську катедру, а потім р. 1861 і духовну семінарію. Рік-за-рік Переяславське міщаньство українське убожіло, містом більш та більш орудувала жидова, забіраючи в свої руки економічні достатки. До чого жидівська експльоатація довела переяславських міщан, показав рух 1881 р., а ще виразнїйше сьлїдство, що провадив тодї ґраф Кутайсов, шукаючи по царському наказу „причину" антіжидівського руху. Більшість міщан переяславських, відданих під сьлїдство за те, що руйнували жидівське добро, були невимовна голота.—„Чи маєш яке добро?" питається сьлїдчий в одного міщанина. „Маю, каже, сокиру, тай та у застанові у жида". Другий каже: „Маю пилку, дрова пиляти, але застановив її у жида за хліб..." Не диво, за такими злиднями годї було міщанам піклуватися про оновленнє успенської церкви і вона так зістаріла, що року 1786 її запечатано і заборонено правити в нїй богослуженнє. Нарештї торік її зовсїм розібрали, не мов умисне, не мов би,

*) Переяслав, стародавне україньсько-руське місто; стоїть на лївім боцї Днїпра. Про Переяслав говориться ще в умові Ігоря з Греками р. 945., то згадують про ёго і р. 907. В. К. Ярослав надїлив Переяслав сину своєму Всеволодові. С часів Володимирових й досї ще є церква сьв. Михайла. Максимович каже, що й перша українська митрополїча катедра була в Переяславі, з відкіль Ярослав переправив її до Київа р. 1034. Нинї Переяслав, хоч має 10 тисячів людности, але убоге повітове і цїлком занедбане місто; не має там нї єдиної середнєї школи. — Ред.

сказав хто, що Переяслав змагається, протестує проти Київа, де того-ж самого року відкривали монумент Хмельницькому...

Перегодом уряд спостеріг, що справдї воно якось неяково! У Київі шанують Богдана за ёго з'єднаннє з Московщиною, а в Переяславі руйнують ту церкву, де присягав Богдан... Ото-ж і доміркувалися до того, що б збудувати на тому самому місцї нову муровану соборну церкву успенську. 21 мая справляли закладини сего собору. Копаючи рови під фундамент нового собору, повідкопували дещо таке, що можна гадати, буцїм і справдї на тому місцї стояла Мономахова церква: в одному місцї знайдено останки підлоги; знати, що вона була з ріжнобарвних шматків поливяних; в другому місцї знайдено шматок шифровий з византийськими візерунками, нарештї відкопано кілько гробів с кістками і чимало скелетів без домовин. Тілько-ж навряд, чи дїйсне се останки Мономахової церкви; бо з останків фундаменту знати, що церква була вельми невелика: 15 ступнів завдовжки і 10-ть ступнів (аршинів) завширшки. Один с київських професорів духовної академії д. Лашкарев гадає, що то фундамент с під домової церкви, що була при дворцї Володимира Мономаха.

В Переяславській церкві сьв. апостола Хоми, (що на гробовищі), є образ Божої матері, кажуть, що він з Мономахової церкви; а в Покровській церкві є евангеліє, буцїм то те саме, на якому присягав Хмельницький. Добре б і цїкаво б було довідатися, де оригінал тих переяславських статей, на яких Україна поєдналася з Московщиною...

Добра річ, будувати церкву, а далеко лїпше б було оновити і ту рівноправність, на яку приставала Україна, сьвідком якої, хоч в теорії, хоч „по статтях" була і церква і евангелія.. Згадайте люде добрі ті статті, та прирівняйте до них закон 18 мая 1876 р.! Чи то-ж не „рівноправность"!! І не сором нашим „лїбералам" привертати нас до „общерусскости"!! *Ольга В—вна.*

З Одеси.

(Памятник Пушкіну. — Промови на сьвяткованню відслони памятника.)

Дякуючи п. Неїжмаку, що подав де-кілька листів з Одеси, спало і мінї на думку від часу до часу засилати до „Правди" звістки с тутешнёго життя. Хоч я сам і не Одесіт, але от вже більше десяти років живу недалечко біля Одеси, частенько таки навідуюсь сюди, трапляється часом перебувати тут довгенько і життє тутешнє відоме мінї не згірше, як і іншому Одесітові. 16. квітня відбулося тут сьвяткованнє відслони памятника Пушкіну. Хто б може подумав, що Одесіти і справдї такі вже щирі чителї поезії і Пушкіна, що от притьмом забажалося їм вшанувати великого поета і поставити ёму памятник. Отже Одеса менше всего дбає про поезію і письменників. Я не кажу вже про простий люд, котрий тут, як, мабуть, і скрізь в Росії зовсїм темний і напевне більше знає про Дібіча-Забалканського, Паскевіча-Еріванського, Скобелєва та інших вояків, що салдацькою кровію здобували собі славу, нї-ж про великих письменників. Але і так звана інтелїгенція одеська далеко менше інтелїгентна, нї-ж в інших містах, котрі, по числу людности, можна брати до порівнання з Одесою. Прославлений европеїзм

Одеси, се зовсїм не те, що ми звичайно розуміємо, єднаючи европеїзм з високою культурою краю і просьвітою народа; се просто означає, що в Одесї справдї таки більше, нїж де інде в Росії, Европейцїв, хоч вони приїздять сюди тільки за-для ґешефтів, та й то найбільше такі, що й про своїх Байронів, Гейне то—що не дуже то дбають; потім сюди швидче, нї ж куди інде, доходять моди та всякі вигадки на потїху багатих людей. Отсе і весь прославлений европеїзм Одеси, котрий відбиваеться тільки в поверховному життї, а що до думок, культурних інтересів, то в сёму Одеса мало чим визначається на сїренькому полї російської культури. Доводиться частенько чувати, що ось, мов, нїгде на провінції немає такого числа ґазет, як в Одесї, а ся, мов, перша признака культури. Отже коли звернути увагу на тутешнї ґазети, що в кожному числї добру половину займають оповіщення та реклями, а в другій половинї найбільше місця відводиться для „торгового відділу", потім вже йдуть розмаїті звістки, найбільше з міського життя, а за-для інтересів лїтературних або спільних громадських питань відводиться якийсь закуточок, та й там найчастїйше надибаєш переклад якого чужоземного оповідання або витяги с петербурських та московських ґазет,—то такі ґазети сьвідчать тільки про те, що в Одесї справдї багато дїльників або по просту ґешефтмахерів, котрим ґазета потрібна, що б мати звістки — коли, де, що і як краще купити або продати, та хіба, з нїчого робити, розважитись якою звісткою, бешкетом або лайкою поміж ґазетярами, котрі до речі сказати, раз-у-раз дорікають один одного шантажами, хабарями то-що і лаються так погано, що, здається, і сам Суворін перед одеськими ґазетярами „хлопя і щеня". Кращим мірилом, здається, буде стан книготорговлї, бо книжки незмірно більше здатні розвивати читача і подавати наукові відомости, нїж ґазети. Тим часом коли порівняти напр. Київ з Одесою, то побачимо, що в Київі далеко більше книгарень і біблїоток, нїж в Одесї, дарма що Київ по числу людности вдвоє менший від Одеси. Так в Київі 12 великих книгарень і єсть між ними такі, як от напр. Оглоблїна, де все можно добути всяку нову книжку, а біблїотек приватних 8, с котрих значна частина виписують по 3—6 примірників трохи чи не всїх журналів і мають в собі від 10—15 тисяч книжок. В Одесї-ж всёго на всёго 6 книгарень, та й то такі, що коли не спитаєш яку нову книжку, то рідко почуєш, що вона єсть, а найбільше треба виписувати або с Київа або з столиць, а з біблїотек, то хіба єдну біблїотеку Вартиевського можна вважати за справдї добру. Цікаво, що якось, років шість тому буде, мав тут видаватися лїтературно-науковий місячник „Югъ", але на другій чи на третїй книжцї перестав виходити, бо зовсїм не мав нї сотрудників, нї пренумерантів, і с того часу нїхто вже тут не брався за видання журнала; тим часом бачимо, що в Київі ось вже семий рік видається поважний історичний місячник „Кіевская Старина" і, не вважаючи на всї перешкоди, не то що не падає, а що року набірається нової сили. Здається, що й с сёго вже можна бачити, що Одеса зовсїм не єсть таким культурним осередком, яким її часом виставляють, і що неприхильність до поезії і письменства збудили думку до постановки памятника Пушкіну.

Думка ся зароїлася ще в часї постановки памятника Пушкіну в Москві в 1880 роцї, а тільки, як бачимо, в сёму роцї перейшло на дїло і се вже одно показує, що вона не мала правдивого спочуття посеред одеського товариства. Тодї саме і в Кишеневі згадали про Пушкіна і задумали поставити ёму памятник, а то тільки через те, що колись Пушкін поневолї жив і в Кишеневі і в Одесї, а як справдї шанується память великого поета, то се краще всёго сьвідчить той факт, що в Кишеневі, де стоїть памятник Пушкіну, навіть недалеко від того місця, єсть дім, де колись жив Пушкін, а тепер той дім перероблено на стайню для коней якогось драґунського полку. Так саме і Одеса: величезне місто с трёх мілїоновим щорічним бюджетом за 10 років ледве збилося на якихсь там 20 тисяч на памятник, та й то, дякуючи великій енерґії „славянского благотворительного общества", котре і до городян не раз покликувало, і само щиро збірало складки, і міську управу частенько турбувало і навіть до ґенерал-ґубернатора за підмогою оберталося, поки сяк так розгорювалося на ті бідолашні 20 т. р. Чого-ж так пильно допиналося в сїй справі те „общество", коли найголовнїйша мета ёго по статуту — се поміч братам-Славянам? Як відомо, „Славянські общества" в Росії зовсїм не тримаються офіціяльних рямок своїх статутів і найбільше всёго дбають про всяку аґітацію та коверзовання посеред Славян в напрямку підгортання їх під руку панованя „старшого брата". От в сїй метї і величаннє памяті Пушкіна здалося їм на послугу. Чом бо справдї не повеличатися перед Славянами? Дивіться, мов, не дурно ми зовемось старшими братами, ось які бо у нас великі поети, що скрізь їм ставлять памятники? Се краще всёго виявилося на самому сьвяткованню, в промовах членів того „общества". Але перше всёго скажу де-кілька слів про самий памятник. Як і сьлїд було сподїватись, памятник вийшов не то що не величний, а й зовсїм таки не показний, бо за такі гроші на вдаку чи й можна було спорудити щось лїпшого: Памятник виявляє собою бюст (статуру) поета, поставлений на непомірно низькому постаментї, а коли до сёго додати, що голова поета зроблена надто великою, шия теж якась надто довга і все се на низенькому і тонкому без рук бюстї, — той зовсїм памятник не доладний. Е! та за те, скажете ви, ориґінальний! і справдї, що дуже ориґінальний! Такого напевне нїгде в сьвітї немає! Дивіться: в низу постамента, заввишки від землї на півтора чи два аршини с чотирёх ріжків бють струменї фонтану, а саме між постаментом а бюстом над лїрою зроблена якась звізда, котра з середини осьвічується електричним сьвітлом. Як бачите, сей памятник разом і водограй і лїхтарь. Се вже справдї по одеському: як маємо ставити лїхтаря та робити фонтан, то краще все се за одним заходом с памятником — воно й кошту менше та разом якось і ориґінально. Шкода ще, що не догадалися в середину памятника втулити катеринку або яку іншу музикальну машину, тодї воно було б ще ориґінальнїще та разом і музику не треба було-б наймати для бульвару, де стоїть той памятник і де що-дня грає музика міська для гуляющої публїки. Славянські дїячі так обясняють ідею памятника: оті струменї води тихо ллються і дзюркочуть, мов ті солодкомовні вірші Пушкіна, а зьвізда осьвічує навкруги, як поезія Пушкіна сьвітила і сьвітить людям. Отже на дїлї воно вихо-

*

дить зовсїм що іншого: вода якось не струменем витїкає, а бризкає на всї боки і від сёго не вся попадає в вази і резервуари (сажавки), а бризки летять дальше і роблять округ памятника зовсїм таки калюжу, а що до тії зьвізди, то як засьвітять її, то самого памятника зовсїм не видно, бо сьвіт іде не з'окола, а з середини, і виходить той памятник неначе якийсь стовп з лїхтарнею. Певне, що й самі орударі сії справи звернули увагу на те, що вираз заміреної ідеї вийшов не доладний, бо через кілька днїв почали вже пускати воду далеко меншим струменем, що ледви дзюркотить в ті вази, а сажавки тирчать марне і мають вигляд якихсь прикрих запорошених ям, а вже того лїхтаря той зовсїм тепер не запалюють. Словом, нї ідея, нї постанови памятника не відповідають нї величности поета, нї тим замірам, які мали на думцї панове орударі. Але цікавіші самі промови, виголошені на сёму святкованню. Першим промовляв проф. унїверсітета Кірпічнїков, на тему „Пушкін в Одесї". Тема справдї цїкава, коли б проф. росповів про те, як Пушкін опинився в Одесї і який вплив мало на ёго невольне тут пробуваннє, бо звісно, що Пушкіна доти туряли, поки до останку не виперли з ёго лїберального духу і не повернули ёго кобзу на висьпівуваннє кріпацтва та деспотизму, то певне, що й одеське бідовання в сїм роцї мало чималу вагу. Отже проф. про се нї пари з уст, а замісць того почав мову про історію Одеси від самого початку придбавня її Росією, поки вона (Одеса, а не Росія) була ще турецькою фортецою і звалася Хаджібеєм, і провів сю історію аж до нашого часу. На віщо се, коли воно не мало нїякого звязку з самою темою? про те Алах відає. Про Пушкіна-ж тілько й було мови в сїй історії, що, мов, Пушкін, живучи в Одесї, складав тут свого „Евгенїя Онєгіна" і де-які інші твори. Виходило так, наче б то нїчого або не можна було нїчого більше сказати, а тим часом якось нїяково без промови, і от склалася якась невідповідна случаю і нї для кого не цїкава промова. Отже певно воно мовилось не с проста і ми справдї бачимо, що про Пушкіна тут річ була тільки, як то кажуть „для годиться", а на думцї було щось іншого. Рівняючи Одесу часів Пушкіна с теперішнёю, проф. зупинився над тим, що мов, тодї Одеса була неначе якимсь чужоземним містом: тільки й чутно було скрізь італїйську, французьку, польску або іншу яку чужоземну мову і всїм орудували „чужоземцї", а тепер, мов, Одеса цїлком „обрусѣла" (читай: обмосковилася) і що найвідраднїше — Росія досягнула сёго без жадного утиску інших національностей, без нїякого насильства над ними, а тільки силою своєї високої (?) культури." Дивно, що проф. історії лїтератури і разом славянофіл польску мову заводить під один гурт з італїйською, грецькою і іншими чужоземними; а ще дивнїйше було чути про якусь гостру переміну Одеси, коли досить зазирнути в перший, який трапиться, адрескалєндарь, путеводитель або що, щоб бачити, що й досї в Одесї всїм орудують Греки, Нїмцї та інші чужоземцї, а зовсїм не Росіяне; коли-ж ті чужоземцї тепер більше вживають российської мови, нїж давнїше, то тут немає нїчого дивного: певне, живучи довго в Персії, Турцїї і в інших, зовсїм не культурних країнах — вони так само визнають державну мову — тут сила не в високості культури, а в потребі. Вже коли й можна казати про гостру переміну, то хіба тільки

в тім, що за сей чималий час від Пушкіна Одеса справдї „ожидовіла“, бо жиди що року все більше та більше пруться сюди і незабаром зроблять з Одеси другий Бердичів, бо вже й тепер жидівство скрізь пробивається і жиди нарівнї з иншими чужоземцями верховодять і торговими, і міськими і всякими иншими справами. Ну та для нас більше цїкава ота вихвалена професором „российська толєранція“. Згадайте промову Побідоносцева на сьвяткованню 900 роковин хрещення, де він те-ж вихвалявся про ту толєранцію і так чуло оповідав про те, що Росія кожному народові дає євангеліє на рідній єго мові. Се мовилось в тому самому Кієві, відкіля не раз тай не два посилався в цензуру переклад євангелія на українську мову, але всї змагання наших земляків покінчалися на тому, що нам зацїплено уста і не то що сьвятого письма, навіть граматки і нїякої наукової книжечки на нашій мові российська цензура не пускає. Кірпічнїкову, яко професору історії лїтератури, гріх сёго не знати, він напевне читав хоч „історію славянських лїтератур“ Пипіна, то й там міг про се дізнатися, а знаючи се, казати про „вільну культуру“, вихвалятися тим „обрусєнієм“, котре єсть не що инше, як гнобительство инших народностей, значило просто морочити людей, котрим ся справа не відома, і нахабно дивитися в очі тим людям, котрі на своїй шкурі добре зазнали цїну того „вільного обрусєнія“. Оттак, як бачите, на кожному торжестві Росіяне на всї заставки прилюдне вихваляють свою культуру, а тим часом над своїми-ж таки братами чинять таке насильство, якого і від Турків нїколи не зазнавали Славяне. Другим промовляв те-ж проф. унїверсітету Нєкрасов. Промова єго була справдї кумедна. Нї с того, нї з сёго проф. почав досконале перелїчувати всї ті місця, де бував в Одесї Пушкін, навіть ті вулицї, по яким він проходив, а завершив сей нїкчемний і нїкому непотрібний дрібязок зовсїм несподївано, звернувши річ знов таки на величність Росії. Видно, що ся ідея у російських учених, коли не манїя яка, то певне має чималу вагу для служби і багато в чому заміняє їм науку. Більше мінї подобалась промова інженїра, вибачайте, не згадаю прозвища сёго достославного мужа. Сей просто, не мудрствуя лукаво, почав вихваляти свій камінь (ґранїт), с котрого зроблено постамент до памятника, що, мов, і такий він і сякий і що коли кому треба—то се найкращий камінь, який добувається з гниванських гірницях біля Винниці. Як бачите, і поезія і реклама разом. Се вже справдї по одеському! На останцї було ще де кільки промов. Всї вони вертїлися на тому, що члени „славянского Общества“ вихваляли городян і управу за щедрість, а себе за енерґію, а городяне і члени управи вихваляли „славянске общество“, та при сїм і себе самих не забували і розійшлись вже тодї, як усіх і на всї боки перехвалили. Так скінчилося се сьвяткованнє. А бідолаха Пушкін стоїть на низенькому постаментї з знаменитого каміня з гниванських гірниць і якось похмуро-сердито поглядає на місто свого колишнёго невольного пробування. Про инше — нехай другим разом. *Хуторянин.*

С Поділля. 16/28 Мая.

На самім кінці квітня відбувся і на нашому тихому та спокійному Поділлю „бунт“, що трохи нагадує прославленний „бунт“ в „Анастасіяді“. Перекажу про ёго так, як відомо менї с певних урядових жерел.

По закону про скасованнє крепацтва і про надїл панщан землею давно вже повинно наступити і відбутися так зване „разверстаніе угодій“, се б то розмежованнє панських земель від земель надїлених крестянам. Але-ж скрізь по правобережній Україні, де тілько адміністрація захожувалась вчинити „разверстаніе“, крестяне цуралися ёго наче чорт ладану і скрізь урядові заходи кінчилися „бунтами“ крестян і неминучими добутками „бунтів“: кровю, острогами, економічною руїною і Сібіром для крестян. Цїкава річ: чому крестяне так вельми цураються того „блага общерусскої культури“? Бачте в чому голова: надїляли крестян землею саме підчас польскої революції 1863 р.; адміністрація з усїєї сили билася тодї про те, що б привернути народ до уряду, обурити ёго проти панів—Поляків і яко мога більш допекти шляхту руїною економічного її побиту. Тим то крестянам при надїлї земель вельми сприяли; вибірали найлїпші землї і давали трохи не двічи більш, ніж показували їх по „уставнымъ грамотамъ“. Отже при „разверстанії“, коли робити ёго совістно, так неминуче вилазить оте „шило“, неминуче у крестян землї поменшає. Крестяне вельми добре се тямлять, тим то й змагаються і „бунтують“.

Кілько років назад крестяне двох сіл Летичевського повіту, Сутковців і Лїсівки (маєтности панї Завлїскої), згодилися були на „разверстаніе“, понявши віри підкупленим урядникам; але небавом розжували, до чого веде те „разверстаніе“: якийсь добрий адвокат знайшов якогось гачка такого, що на рекурс крестян вийшла в ґубернії адмінїстрація, скасувала те „разверстаніе“, і казала зробити ёго вдруге. Мировий посередник Мартьянов і заходився робити ёго 24 квітня, та, гадаючи, що тепер вже не підведеш крестян жадними влещуваннями, заздалегідь „угадывая неповиновеніе и сопротивленіе крестьянъ“, почув потребу зазброєної сили. На день 24 квітня звелїв він, що б крестяне зібралися громадою на раду („сходъ“) і вибрали заступників, що повинні бути притомними при „разверстанiи угодій“. Крестян зібралося більш може як сїм сотень. Ще й не роспочалася рада, як прибули покликані Мартьяновим ісправник, становий, 8 урядників, 3 жандарми і чимала сила людей з сусїдного повіту — Проскурівського. Вже сего самого досить було, що б розʼятрити крестян. Громада перш за все стала змагатися: „На що до неї приставлено таку силу поліції і сторонних людей, немов до арештантів, немов нас поженуть на Сібір“ а вислужений жовнїр Лаврін Приймак почав доводити, що по закону громада радиться і вибірає заступників без жадного примусу, вольними голосами, „а яка-ж тут воля, коли навкруги громади вартує і кінна і піша сторожа з нагайками“. Мартьянов і ісправник відповіли на те звичайним московським: „Малчать каналіи!“ і велїли вибірати заступників. Громада стояла на своєму: доти не виберемо, доки не лишите нас на волї. „Ідіть собі геть, а ми й без вас виберемо, кого треба“...

Звістно начальство на се не згодилося та тілько лаялося огидливими словами. Нарештї по приказу начальства урядники заманили Приймака в хату і силоміць закинули ёго в арешт, яко „зачинщика“ (привідцю) Другого дня знов зібралася громада і висловила начальству, що б зараз випустило з арешту Приймака, а „нї — то ми зруйнуємо геть чисто ту хату, де сидить Приймак“. Начальство спостерегло, що громада не жартує, випустило Приймака і зараз вирядило гонців по війско і послало телеґраму до ґубернатора в Каменець. 27 квітня приїхав презес „З'їзду Мирових посередників“ барон Майдель і почав так усовіщувати громаду, що ще більш роздратував людей. Другого дня приїхав ґубернатор і прибуло дві роти (300—400) жовнїрів Днїпровського полку і з ними вісїм офіцерів. Першим дїлом ґубернатора було арештувати Приймака, а крестян звелїв він жовнїрам „розогнать прикладами“.,. Славна тодї роспочалася робота! жовнїри били голоручних людей прикладами, куди попало! Така бійка гірш стріляння з рушниць; бо не кожна-ж куля влучить по чоловіку, а приклад (деревяний кінець рушницї) не змилить і кого жовнїр почастує їм, чи по голові, чи під бік, той, певна річ, покотиться на землю... Доволї людей покалїчили, і „бунтъ былъ усмиренъ, безъ употребленія (не вживаючи) огнестрѣльнаго оружія“... Не без того, що й жовнїрам перепало на горіхи, але-ж де вже там боронитися кулаком проти „прикладу“... І от! „толпа здалась“. Старшину ґубернатор скинув і звелїв „вибрати“ нового. Легко тодї стало приневолити покалїчених людей, „вибрати“ заступників... Вибрали! Тодї громаду розігнали по домівкам а „виборних“ заступників взяли під варту жовнїри і водили по полям, доки не скінчилось „разверстаніе“. Крестяне може б не зробили і такого „вибору“, коли б не бачили перед себе возів з різками і жовнїрів готових на смерть позасїкати їх, а начальство повідало, що як почне сїкти, так сіктиме доти, доки не виберуть заступників ..

Утихомиривши „бунтъ“, ґубернатор по наказу с Петербурга заразже велїв вести Приймака до острогу в Летичів, а звідтіль на віки на Сібір. Опріч того взято в арешт вісїм чоловіка, їх судитимуть війсковим судом!...

Подоляк.

С Кременчуга (в Полтавщинї).

Торік куратором київського учебного округа настановлено д. Вельяминова-Зернова, якогось багатиря, що був маршалком повітовим десь в Орловщинї, чи в Калужчинї, запевне не скажу. Д. Вельяминов, здається і академик і учений, написав добру працю про Касімовських Татар. Отсе пісьля Великодних Сьвят куратор, оглядаючи школи по Полтавщинї, заїхав і до нашого міста тай завітав до одного з місцевих училищ. Школярі відповідали ёму дуже добре на всї питання. Знання учеників, обставини і увесь інший лад в училищі, так подобалися кураторові, що він не знав, як вже хвалити, як і дякувати учителя і ёго помічника. Нарештї учитель похвалився, що в училищі є добрий хор: ученики під проводом свого реїнта, помічника учителя, засьпівали кілько великоруських пісень і гимн „Боже царя храни.“ Куратор ще більш

дякував помічника учителя. І куратор і учителї і ученики, усї були задоволені, веселі. Попрощався куратор і тілько що почав іти з салї, як ученики з власноЇ інїціятиви засьпівали українську пісьню: „Ой орав Семен край дороги“... Куратор зупинився і грозно махнув рукою, що б замовкли... Господи, що тут сталося і не сказати! Блага, весела, облямована сивою бородою твар куратора, в один мент стала такою, що й не пізнати її! Перед учениками стояв суворий дїд, с хижим лютим поглядом: твар ёго мінилася і тремтїла — обуреннєм.

— Се ще що таке!? — гукнув куратор на вчителїв, найпаче блимаючи очима на реїнта: та чи ви забули, чи не тямите, де ми і хто? Ми в Росії, ми підданки — российської держави, де нема, і не може бути нї якої другої мови опріч российської! На всїх, на всю Росію один царь, одна мова, одна віра, один Бог!... Ви не тямите хиба, що я урядник і слуга нашого „русскаго царя“!! що се за хохлаччину ви заводите тут...

Довго сварився на сю тему куратор, і звелїв, що б помічник учителя зараз кидав училище і подавав в „отставку“; на силу вже на другий день лїпші люде с кременчужської інтелїґенції ублагали д. куратора, не проганяти учителя. Д. Вельяминов-Зернов згодився на те, що б перенести учителя до якої сїльскої школи, вибравши таке село, де б людність була з самих великоросів. (Такі села є у нас в Константиногородському повітї). Де хто має надїю, що грізний Зевес пересердиться і може лишить учителя того в Кременчузї, не руйнуючи моральної сторони нашого училища задля такого запеклого обрусєнія дїтей наших міщан... Дай Боже! Але на те-ж д. Зернов і урядник, що б „насаждать“ у нашому краю „обще-русскую культуру.“ *Ф. О. Д.*

З Васильківського повіту (в Київщинї).

На провеснї прокинулася штунда в село Г—ах, нашого повіту: оден селянин почав нишком напучувати людей, що не треба кланятися іконам (образам), бо то ідолопоклонство. Сьвященик Л—ий, довідавшись про се, мусив зараз повідомити полїцію. Такий вже закон є. Небавом приїздить полїціянт (становой приставъ), кличе того селянина і веде з ним слово в слово таку розмову:

— Чув я, що ти навчаєш не кланятися іконам, кажучи, що то ідолопоклонство: чи так?

— А вже-ж ідолопоклонство, нї що більш.

— Гм! а чи ти шануєш царя померщого, того, що дав вам волю.

— Як-же не шанувати! пошли ёму Боже царство небесне.

— Отже й він кланявся іконам; значить він був ідолопоклонником?

— Проте не скажу... А звістно якось чудно: от хоч сьв. Юрій: малюють ёго верхи на конї; а я кланяюся тому малюнку, значить кланяюсь і коневі... хиба се не ідолопоклонство?

— Гм! а як я їду чи верхи, чи возом, а ти зустрінешся, поклонишся?

— Треба, не можна не поклонитися.

— То кому-ж ти кланяєшся? чи менї, чи коневі? — допитується становий.

— Звістно кому: начальству.

— А хто начальство: кінь, чи я?

— Той, кого царь настановив...

— Значить, царя поважаєш?

— А як-же... царь нам волю вернув..

— От бач! голово ти! а той царь поклоняється іконам..

— Єго воля на те...

— А ти кажеш: ікони—ідоли?

— А вже на мою думку так...

— Значить, на твою думку, царь ідолопоклонник? га?

Та з сїм словом за „нагайку“, та й почав полосовати штундового вдовж і в поперек і по спинї і по тварі...

— Отсе тобі ідоли! отсе тобі ідолопоклонство!! не верзи нїсенїтницї; шануй Бога, царя і начальство!! отсе тобі! — додавав становий, свистячи нагайкою по штундовому; а сей хоч би тобі єдиним словом змагався; тілько тодї вже, як становий втомився, штундовий промовив евангельскі слова Христові, промовлені до того, що вдарив єго.

— За що бєш? і т. д...

Є чутка, що сего штундового віддали під суд за простаннє „єресі“...

От які у нас місіонери!! А тимчасом мають місіонера „протоєрея“ чи як кажуть на єго у Київі „галицького попа“ Наумовича... Також чуємо що у Наумовича „нема часу“, бо він „промишляє“ тепер, взявшись розводити пасїку у якоїсь княгинї... Мабуть попав таки на свою стежку. *Васильківець.*

Щасливий день пана Ямайського.

I.

Сёгодня щасливий день для пана Ямайського, видїлового цензора, дуже щасливий; такий щасливий, що він уже давно не зазнає такого. Зараз отсе, ще не минуло двох годин, як він одержав одповідь од мінїстра на свій проєкт, котрий він був післав у Петербург.

Сей проєкт мав назву: „Кілька уваг про те, як найшвидче приборкати й забити українське письменство“. І ось що було в тім проєктї: „За недовгий час моєї цензорської дїяльности помітив я, що всї міри, котрих уживано, що б приборкати й забити українське письменство, не були відповідними і не давали жаданих насьлїдків.“

Завважаючи на тоє, пропоную ще нові міри, а власне ось які:

§ 1. На авторів тих рукописів, що подаються в українській мові, пропоную наложити податки, котрі секретарь або ёго помічник повинен буде збирати по карбованцю срібному с кожного аркуша писаного паперу, яко би на марки.

Увага до § 1. Суми в такий спосіб зібрані мають піти на видатки за-для підтримання енергії пана цензора.

§ 2. Пропоную новий претекст, що б прикопуватись до авторів тих-же рукописів; се-б то: треба вимагати від авторів, що б уживали тільки такі слова й речення, котрі будуть узнані за вповні народні. Рукописи, що мають у собі роблені слова й речення, забороняти. А для того, що б мотіви заборони здавались авторам безсторонними, то учредити при комітеті сїльску бабу, що не читала ніколи Старицького, аби вона під страхом кари доводила штучність тих слів і речень, які пану цензорові забажається узнати такими.

Увага до § 2. Наколи б не можна було відшукати потрібну сїльску бабу, цензорові надається право наймати дівчину; але утримання, як тої, так і іншої повинно відбуватись коштом мінїстерії внутрішнїх справ.

Котрий проєкт прошу, куди сьлїд, направити, а про одержаннє того-ж у найкоротшім часї мене сповістити."

Не довго довелося пану Ямайському чекати на одповідь. Не пройшло ще й пів року, як він уже одержав лист од самого мінїстра, в котрому листу він дуже похваляв ёго за невсипущу енерґію і старанність; обіцяв ёму к Різдву „заохоту"; дозволяв приватно накинути податки на твори, але додав, що 50% с того повинен він одсилати в Петербург на ёго мінїстрове імя, на видатки для справ цензурних. Що-ж до баби, то відповів, що питаннє про неї буде розглянуто в Радї державній „в законодательномъ порядкѣ".

В кінцї листу була приписка, що вираз у проєктї „учредити бабу" виявляє негарний смак язиковий, зіпсований читаннєм „хахлацьких" рукописів і через те „внушалось" на далї пану цензорові, що б більше дбав про чистоту мови.

II.

Як-же не радїти панові Ямайському? Єму виголошено подяку! Єму обіцяно нагороду к Різдву! Єго проєкт буде внесений на розгляд Ради державної! Се все таке радісне, таке веселе, що

він аж не тямиться. Що б ознаймити сей радісний у своєму життю день, пан Ямайський зробив великий бенкет для своїх помічників! Було куплено дві кварти „ачіщеної“, нарізано два фунти ковбаси і не „малороссійской“, що й досї без цензури продається під такою гидкою назвою, неначе на глум пану цензорові, а щирої, справжної, дїйсної „масковской“. На бенкетї зразу-ж зроблено внесок, що б не пити чарками, бо слово чарка, яко широковживане в українській мові, дуже гидке, та й звичай пити чарками „хахлацкій“. Поставлено пити „стаканами“. Пан Ямайський налив собі першу шклянку, і зараз-же виголосив вельми красну промову. В нїй росказав він докладно про залежність громадського й державного добробиту від розвитку цензурних інстітуцій в загалї і від становища свого комітету найпаче. Скінчив він так:

„Тут, над трупами зарїзаної мною лїтератури пю здорове тих, хто дав менї прероґативу і змогу доконати мое велике призначенне. Ура!!“ Сей тоаст викликав великий ентузіязм. Один с помічників у запалї навіть схопив олівець і тут-же перехрестив передовицю в номері „Кіевлянина“, що лежав на столї, ждучи цензорського підпису; але за таку помилку дістав по потилиці від свого прінціпала і, схаменувшись сам, сїв собі смирно і вже тілько мовчки пив ачіщену.

Орґія тяглась би довго, але пан Ямайський дуже поспішав пити і через те, випивши за одну годину три шклянки, він уже не міг допити до дна четверту, а тут-же впав під стіл і захріп. Бачивши таку оказію, і помічники не довго барились у комітетї, а зараз-же, подібравши недопиті пляшки і ткнувши в кишенї недоїдену ковбасу, мерщій вибрались із комітету в більше вільне місце.

III.

Чи довго спав пан Ямайський, чи нї, але він прокинувсь. Сонце високо стояло на небі і весело грало в кольористих шибках будинків. Панові Ямайському дуже весело і через те він хоче піти в проходку. Вийшовши на улицю, він зразу побачив, що всї вже знають про ласку начальства до ёго, бо всї якось пильно і с повагою на ёго позирають. Далї він побачив — і здивувався не мало — що ёго проект те-ж усї знають; і що він уже зробив велике вражінне на мешканців, бо обрусеніе разом стало замітним скрізь. Позираючи на вивїски крамниць, шинків і ресторанів, він бачив, що всї назвиска на — ко мали на кінцї — въ. Де не встигли фарбами дописати, там на швидку було надряпано крей-

дою. Прислухаючись до мови йдучого народу, він з великим подивом почув, що всї, навіть куховарки й покоёвки говорили чистою московською вимовою, і хоч мішали деколи слова українські, але надавали їм фонетіку московську. Так на базарі він почув, як баба питала: „Почому черевє́кі?“ Далї чув, як один мужик питав у крамаря, чи торгує люльками*). „Вѣрно жена родила“, подумав Ямайський і пішов далї так саме веселий.

Дійшовши до однії вітріни для оголошень, він став вибирати, куди б піти в вечері і побачив, що нема куди дїтись опріч концерта. В афіші було два номери дуже несимпатичних панові Ямайському, а іменно — там було написано, що хор любителїв просьпіває дві українських піснї: 1) „Чом, чом не прийшов“, 2) „Ой чий-же се двір.“ Пан Ямайський трохи поморщився, але поміркував, що щастя завше мішається з якоюсь мірою отрути; що се єсть вічний закон, конечна потреба і т. і. Озброївшись такими потїшаючими думками, він рішив, що піде в концерт, тільки зайшов до комітету спитати, чи не буде якоїнагальноїроботи на вечір. У комітетї пана Ямайського чекала нова радість. Автори українських рукописів перелякані „проєктом приборкання“, попрохали назад свої твори, і тепер у цензурї не лишилось їх нї однїсенького. Тут уже пан Ямайський зовсїм розвеселився і сказав, що за таку звістку він згоден вислухати навіть три українських піснї.

IV.

Перша частина концерта близилася до кінця. Було просьпівано сопранове solo; програно на фортепянї сонату. Пан Ямайський плескав, кілько сили, аж ось глянув він в афішку, і тїнь покрила ёго думне чоло. Наближався номер гуртового сьпїву: „Чом, чом не прийшов.“

Хор вийшов на естраду і почав сьпівати. Почувши перші звуки піснї, пан Ямайський здрігнувся: але... О, щастя! Сьпівають не по-українському, а в російському вольному перекладї. Пан Ямайський несамовито заплескав у долонї і закричав: bis! Хор почав сьпівати вдруге, а пан Ямайський притупуючи підтягував за ним:

Что-ж, что-ж нє прішол,
Пака мєсяц нє взашол?
Таґда тєбя прінєсло,
Как уш солнишко взашло.

---

*) Колиска.

Прійді мілай прехарошій;
Надень тёплыя калоші,
Что б падковкі не звенелі,
Что б сабакі не ґалделі.

Пан Ямайський так зрадїв, що рішив на другий концерт купити від себе вінок і подарувати шановному діріжерові хора; бо хоч він і х а х о л родом, а „відать, что харошій челавек, да і това... поют хараша“.

В таких думках був пан Ямайський, коли хор знову виступив і почав сьпівати другу пісню і те-ж у перекладї.

Ах чей ета двор,
Новая ізбушка?...
Небагата девушка,
Но сабою душка.
Єх, кабы рублёв хоть двесте
У маей касаткі,
Взял бы я ейо за ручку
І атвёл бы к тятьке.
Єх кабы я, мой маладчік
Імела достатки,
Плюнула б тебе я в рыло
І твоему батьке...

„Браво! Браво! Bis! Bis!“ гукав пан Ямайський. Аж ось хтось трясе ёго за плечі. Він обернувся і...

V.

.... прокинувся.

„Уставайте! прислано двайцять українських рукописів. Треба цензурувати швидче, бо ще й с того року десятків зо два не читаних“ — говорив секретарь.

Пан Ямайський сплюнув і вилїз із-під столу.

1888 року, 10 листопаду. *Л. Сумний.*

ЛИСТИ З СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ*).

II.

Де що про штунду.

Про істнованне штунди уряд довідався, здається, тілько р. 1870; принаймнїй я не відаю, щоб ранїйш вживали проти неї яких заходів. Від р. 1870 починають викореняти штунду звичайними заходами: бійкою, тюрмою, засланнем, хоч де-не-де показується щось похоже на місіонерство. Одним с таких місіонерів в Київщинї виряжають Володимира Терлецького. Обїхавши два чи три таких повіти, де була вже штунда, Терлецький подав до ґенерал-ґубернатора кн. Дундукова таку пораду, що навіть півурядовий „Кіевлянинъ“ признав її нелюдською. Порада Терлецького про штунду, як і думки тодїшнёго Київського митрополїти Арсенїя, варто того, щоб спізнати істоту їх. Митрополїта, друкуючи свої думки, не підписався під ними; але усї відали, хто автор статтї в 2 ч. „Трудовъ Кіевской духовн. Акад. 1875“, написаної взагалї проти сектярів. Чернець Терлецький спостеріг, що штунда виросла на ґрунтї полїгичних ідей, котрі „легко простаються по краю, обуреному такою силою полїтичних повстань“. Вважаючи, що штунда і с полїтичного і з морального і з релїгійного погляду вельми шкодлива, Терлецький радив усїх штундових виселити з України аж за Кавказ в Азію. (Див. Суд. В. N. 73. р. 1875). А митрополїта Арсенїй радив усїх сектарів (таких в Росії кажуть більш 15 мілїонів, поселити де будь в однїй країнї і положити межу, щоб за неї сектарі не переїздили і нї с ким с православних, опріч духовенства і урядників, жадних зносин не мали і нарештї заборонити сектарам купувати або наймати землї, володїти млинами, заїздними дворами і заводами. Тодї в Росії ще не віяло сучасною реакцією і поради Терлецького і Арсенїя пішли по вітру. Одначе адмінїстрація, духовенство і суд пильнували викорінити штунду; адмінїстрація набивала штундовими тюрми, а духовенство... Та в одному судовому процесї в Одесї проти штундових виявилося, що піп, усовіщуючи штундових, вернутися до православія, бив штундових долонями по лицю і сїк різками. Таких випадків по Херсонщинї можна нарахувати сотнї. Часом

*) див. „Правда“ 1889, вип. VIII. стор. 119.

сьлїдство і суд над штундовими тяглися так довго, що штундові і вмірали в тюрмах. Судові процеси виявили, що сїльска і інча полїція під'южувала і народ бити штундових, руйнувати їх оселї і т. ін. Одно слово рр. 1872—77 були часом таких утисків над штундовими, що справдї штундові походили на мучеників. Одначе через те штундова наука не зникала, а ще більш просталася: штундові прямо говорили: „Огню огнем не тушать; куди нас женуть, там ми протоптуємо стежку; чим більш нас мордуватимуть, тим більш простатиметься наша наука" (Див. От. Зап. 1878 N. 5). Херсонський (нинї Варшавський) єпископ Леонтій кілька разів захожувався їздити по селах, заводити с штундовими богословські дебати і привертати „отпадшихъ" до православія; та всї заходи єго кінчилися на тому, що він, передавав штундових в руки полїції.

Року 1878 помічаємо, що утиски урядові нїби притихають; мабуть сам уряд того часу доміркувався, що мордованнєм нїчого не вдїєш, а треба інчих заходів. Бійка штундових, закиданнє їх по острогах, процеси і заслання притихли були і в справозданнях адмінїстрації штунда почала зникати. Напр. р. 1880 прокурор Сьв. Синоду Побідоносцев, будучи у Київі, запитав консисторію: скілько в Київщинї штундових? Консисторія відповіла що тілько... два (Див. Кіевл. 1880). Здавалося, що лїберальні „вѣянія" обізвуться і на штундї. Так гадали і самі штундові, найпаче, коли новий царь видав манїфест про полегкости задля раскольників. Вирядили було штундові й депутацію до царя прохати, що б не гнобили їх і не боронили сходитися на молитву; але депутації тієї до царя не допущено і небавом Толстовсько-Побідоносцевська реакція чорною хмарою спустилася і над штундовими. „Мѣропрятія" знов пішли кружати разом с тюрмами, процесами, місіонерством і засланнями, виступив викоріняти штунду і військовий суд. Київський ґенерал-ґубернатор Дрентельн звелїв кількох штундових судити військовим судом... Одно слово, утиски воскресли з силою геть більшою нїж перш. Що до місіонерства, так з єго опріч шуму досї нїчого не виходило. Найбільш зовсїх наглумилися штундові з отця Івана Наумовича. Запевнившись, що не з єго головою привертати штундових до православія, о. Наумович, мабуть, відрікся від місіонерства.

З усего одначе знати, що уряд, найпаче висша духовна адмінїстрація піклується, яких би заходів ужити, опріч різок, тюрми і заслання, що б не давати простатися штундовій вірі? Про се Синод розіслав через епископів до всїх українських попів, аж де-

сять пунктів, питаючись „щирої поради“. Менї доводилося самому читати, а ще більш — чути від людей, що більшість українських попів, перше усего радить проти штунди осьвіту, ведену в школї і в церкві (в проповідях) народною мовою. Та, ледві чи послухає петербурський Синод такої розумної поради. Певна річ, що тут зараз спостереже „полїтику“, і коли не „польску інтриґу“ — то вже-ж невідмінно „сепаратизм“. Цїкаво буде нагадати тут, як під час „либеральныхъ вѣяній“ духовна праса російська висловилася про уживаннє в церковній проповіді народної мови. Треба сказати, що уживати в проповіді народної мови („простонародного нарѣчія“) заказано попам ще в 1860-их рр., аж під час „вѣяній“ 1879—1880 р. питаннє се знов виплило в сьвітьскій пресї, а за нею вже обізвалася і преса духовна „Церковно-Общественный Вѣстникъ“ (N. 148 р. 1888) жалувався, „що Українець і досі не має спроможності молитися, слухати проповідь і читати сьв. книжки рідною мовою; далї радячи, що б уряд дозволив уживати народню мову, яко зброю проти штунди, часопись зараз же додала, що се не значить, що вона радить признати за українсько-руською мовою права горожанські. На сю пораду перш за всїх обізвавсь орґан духовного уряду тієї країни, де найбільш розгорнулася штунда. „Кіевскія Епарх. Вѣдомости“ (N. 4. р. 1881.) почали доводити, що в проповідях зовсїм не треба вживати народної мови, бо длятого зручнїйша великоруська і її селяне наші добре розуміють. Вже-ж сьля сего нема на що подавати зразки думок тих духовних орґанів, що видаються по за Україною. Лїпше буде вдатися с питаннєм: чи треба викореняти штунду силоміць? чим вона і кому шкодить? На се питаннє потроху відповідає те, що промовлено вже в першому листї; але опріч того можна додати ще де-яку подробицю про життє і звичаї штундових.

Кожен, хто спостерсгав штундових, відае, що в життю родинному вони поводяться так любо та мило с такою згодою, що лїпше й бажати не можна. А про відносини їх в загалї до людей сьвідчить та заповідь, що наказує їм зодягти не одягненого, нагодувати голодного, запомогти недужому і т. д. „Хто хоче старшинувати, нехай буде усїм слугою“. Отся Христова наука, взята штундовими з евангелії сьв. Марка, скрізь панує у них. Задля запомоги братам у штундових є громадські каси. Додам ще, що горілки штундові не вживають; лайки, сварки, бійки, так само божіння поміж штундовими не почуєте. Моральний, духовий і економічний побит штундових стоїть геть-лїпш нїж побит православних. Доволї можна б назбірати доказів того, що привід штундових

добре впливає на моральність і тверезість православних. А що до покірливості урядові, то про се нема що й говорити! Нїхто не зазнає жадного факту, що б штундові „сопротивлялися властямъ“. Таким чином в штундовій науцї, в звичаях, життю штундових не можна знайти нїчогісенько такого, що б шкодило і інтересам краю, або держави, або хоч яким будь інтересам урядовим, опріч інтересів попівської кишенї. І певна річ, що сам уряд і духовенство своїми утисками і гнобительством тілько запомагають штундї ще більш ширитися. Штундову науку треба вважити за останнє слово українського народного раціоналїзму, того раціоналїзму, що не руйнує, а творить, будує, тимто й боротися з ним, коли вже є охота боротися, треба відповідними ёму заходами сьвіта, а ще лїпше признати ёго яко цїлком льоґічний добуток усієї суми тих життєвих обставин, до яких привело українсько-руський народ „общерусское благо“. *Яків Сопун.*

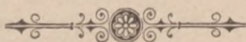

ОГЛЯД ПОЛЇТИЧНИЙ.

(Сподїваннє війни; неминучість її; причини її, заходи і озброєння Росії; ідея і лютість війни; добутки її. — Лихолїттє по Українї; пожежи, чума, голод, душегубства, обрусєніє і темнота. — Франція—народні школи. — Швеція і Норвеґія, новий закон шкільний. — Сербія, роковини коссовського бою. — Росія, 50-лїтний ювилей „возсоединенія“ униятів.)

Ще в кінцї мая, а найпаче с початку червня почувся був в повітрі, більш нїж коли будь, дим пороху і дух людської крові! Зараз покотився був вниз курс российського рубля! Скрізь по Европі залунали в часописях такі звістки, що, не мов би вже от-от вже завтра, почуємо грім гармат. З усїх кінцїв ішли справдї небеспечні звістки! Про Росію писали, що вона склала с Персією, Сербією і Чорногорією таку саму умову, як Нїмеччина з Італїєю, що б то під годину війни — перське, сербське і чорногорське війско — стали під руку Росії. Знов додавали, що Росія зробила величезні закази на чоботи і на рушницї. Про Нїмеччину писали, що вона от-от виступить війною проти Швейцарії, що вона наказала поробити по станціях залїзниць вдесять разів більший запас камяного вуголля проти запасу звичайного. Одно слово, знаючи, які непевні відносини межинароднї панують по Европі — кожен охоче няв віри, що війна недалеко; тим то усї нетерпляче ждали тронової промови цїсаря Франца Іосифа, гадаючи, що слово ёго вияснить справу, чи сюди, чи туди.

Одначе імператорова промова, по думцї віденських і пештянських часописей не вельми вияснила справу, бодай не так, як

сподївалися часописї. На нашу думку цїсарь головні пункти вияснив доволї: признаючи, що становище по Европі — хитке, цїсарь додав, що є надїя зберегти межинародну згоду. Коли до сего згадаємо, що минїстер ґр. Кальноки в промові перед делеґаціями ще виразнїйше посьвідчив непевність межинародних відносин, та звернув увагу на головні причини таких відносин, то й стане ясно, що війни треба сподїватися небавом. Що й казати: з усего лиха, яке є на сьвітї — війна найгірше лихо! Досить згадати, що Кримська війна знївечила більш 700 тисячів людей; грошей на ту війну потратили 1855 міл., Франція 1722 міл., Туреччина 740 міл., Сардинїя 53 міл. та Росія 4000 міл. франків. Але ся війна відбулася майже пів віку тому назад; за сей час технїка і в загалї військова штука зробили страшенно здоровий поступ; тодї воювало пять держав — тепер воюватиме уся Европа, а може і уся Азія, і, певна річ, що сподївана війна буде такою, якої нїколи ще сьвіт не бачив!... Правда ґраф Кальноки впевняв у промові перед делеґаціями, що цїсарь прямує до згоди, що прямованнє єго певне, що хоч і є по Европі труднацїї, але не такі, що б викликали війну і що коли вже війна неминуча, то не треба її прискоряти. Вже-ж пак нїхто й на хвилину не сумнїватиметься, що цїсярь щиро бажає згоди, але є умови, що відвернути їх не залежить від волї того, чи сёго монархи; отсї умови ми зараз і побачимо; але спершу скажемо, що поки вже війна не минуча, то іменно треба її прискорити; бо яка б люта не була війна, вона не може стояти такий довгий час, як стоїть „зазброєний мир“, а через те вона буде меншою руїною економічного побиту народів, анїж сучасний „мир“, поки він простоїть таким ще кілька років. Нарештї пісьля війни народи заспокояться, течія життя ввійде в звичайні межи, стане можливою спокійна поступова праця людей в усїх сферах; міліони лїпших робочих рук працюватимуть коло плуга та верстака, а не коло мишені... Одно слово, на нашу думку, коли війна не минуча, то в інтересах держав і народів — прискорити її. А то може можна б і без війни уладнати спокій, задовольнивши справедливі інтереси і бажання держав? Ледві чи можлива се річ! Злочинство заподїває той, хто марне баламутить людей, дурно ґвалтуючи їх, тревожачи нїсенїтницями; але-ж не треба заплющувати очей і боятися глянути на біду, коли вона стукається в вікно.

Тревожне становище Европи почалося не сегоднї і хто-ж не відає, що головний осередок неспокою, головна причина все більшого зазброювання Европи лежить на березї Неви, а потроху і на березї Шпреви. Старий Вільгельм, одірвавши од Франції Альзас і Льотарінґію, небавом запевнився, що придбав задля Нїмеччини такий вартовий пункт, де треба день і ніч держати пильну варту і бути раз-у-раз на поготові с камнем за пазухою. Сен-Стефанська умова Росії с Туреччиною і берлинський конґрес дали кн. Бісмаркові зрозуміти той шлях, який намітила собі Росія — зробитися державою морською. За для сего Росії треба знївечити Туреччину, обернути Болгарію і Грецію в покірливих підручних, придбати собі Дарданелї, Царьгород і якусь смугу Середземного

побережжя. І от наперекір Росії, що б перегородити їй сей шлях, на берлинському конґресі привернено Австрію на ту стежку, на яку вона повинна була ступити ще перед роком 1848. Опріч того небавом пісьля берлинської ради Австрія і Німеччина примушені були вже самою льоґікою зложити умову 1879, приставши до обовязку одна одну запомагати, коли на кого з них нападе яка друга держава. Тоді і Росія зрозуміла, що їй треба переміннти шлях до своєї мети і братися більш західною стежкою, що тепер треба її боротися вже не с Туреччиною, а з середнёю Европою. С того часу Росія, а за нею і інчі держави починають зброїтися. Тимчасом вплив Росії на Балканському півострові меншає; натомісць набіраєтьcя ёго Австрія. Хоч як прикрі були задля Росії усі події, що сталися в Болгарії за останні три роки, найпаче вразило її „самозванство" Кобурґа, але не відважилася вона йти в одкриту: умова р. 1879. стояла перед нею грізною силою. Одначе Росія не покинула своєї мети і усі отсі роки ужила на те, що б більш та більш зазброїтися, що б більш та більш набаламутити на Балканах і нарешті, де можна, нишком-тишком так дратувати Австрію, що б вона виступила першою з війною і тоді б то умова р. 1879 невідповідала дїйсним фактам; бо бачте — Росія не нападала б, а тілько б силувалася виперти Австрію і її вплив з Балканів. — Треба признатися, що багацько на сїй стежції Росія вже досягла. Спроквола вона майже мобілїзувала і привела трохи що не на самі межи Австрії і Німеччини велику силу війська. Гляньте на дісльокацію российської армії: в Конґресівції стоїть чотирі корпуси піхотинців, шість дівізій кінниці і одна дівізія ґвардії. На Литві і по Білій Русї перебуває скрізь по над залїзницями, почавши від Петербурга і Москви, сїм корпусів війска. За день-другий оті чотирі корпуси і половина останнїх сами спроможуться опинитися на землях Німеччини. Далї бачимо, що біля Києва і біля Житомира стоять три корпуси; сьлїдом за ними вельми легко може рушити на західну межу Росії 8-ий корпус війска з Одеси, 9-ий с Харькова. Скрізь по залїзниції від Києва до Підволочиска і Бродів побудовано величезні бараки; фортеції у Рівному, у Дубнї, цїлий чотирох-кутник в Конґресівції зміцнені вельми добре. Далї, коли то правда, а здаєтьcя, що правда, оті конвенції с Чорною-Горою і з Сербією і нарешті усі останні події в Сербії, та раз-у-разні позички, — все отсе вже-ж нїщо більш, як ті стежки, які протоптала Росія до постановленої собі мети. Яким-же чином можна тепер погодитися так, що б спекатися війни? Видавши таку силу грошей на мобілїзацію і інчі заходи та баламуцтва по за власними межами; зруйнувавши у себе сїми видатками економічний побит, хиба може Росія розброїтися, не досягнувши своєї мети? Певна річ, що нї! чи розброїтися не досягши мети, чи програти війну для Росії, тепер однаковісенько. А вже-ж і Европа, а за всїх більш Австрія не може згодитися, вволити Росію на Балканах: бо пановання там Росії, було б погибелю за для Австрії. Нехай Сербія, Румунія та Болгарія стануть підручними Росії, небавом і Австрії, яко самостійної перворядної европейської держави, не буде. Вихо-

*

дить, що опріч усїх інчих причин війна неминуча через отсю тільки, над якою ми зупинилися.

Більш менш певне можна вгадати, хто проти кого битиметься: Австрія, Німеччина, Італія, Румунія і Болгарія — от головна спілка, до котрої будуть примушені пристати чи сяк, чи так, Туреччина, Англія, Іспанія, а може й Швеція з Норвегією. Вже-ж з другого боку запевно з Росією стане Данія, Франція, Чорногорія і Сербія. Се так в Европі. Війна не може не зачепити і Азії і є надія, що Англїя і Німеччина піднімуть проти Росії — Хини. Хоч і не вельми трудно звести рахунок численно, чия армія, чиє зазброєннє і штука військова, чиї фінанси переважатимуть; але не треба забувати, що під час війни завжді велику вагу має терпеливість і виносливість жовнїрів. А вже-ж сією вдачею ледві чи зрівняється який европейський жовнїр з російським. Далї багацько сили має і д е я війни і те, як переняті тією ідеєю жовнїрі, а ще більш н а р о д и. Яку ідею війни може виставити на своєму прапорі та чи ся сторона? Росія запевне воюватиме „во имя свободы западныхъ и юго-западныхъ Славянъ“. На лихо, велика сила отих Славян цїлком не тямить, що то „за свобода“ і легко можна привабити її на отсю чарівничу примапу. Але-ж і Австрія могла би виступити і повинна виступити с таким-же, тільки більш реальним прапором, оголосивши балканськo-австрийську національно-федеративну спілку, споружаючи царства велико-болгарське, велико-сербське, королівства руське (хоч до Сяну), польске, чешське і інчі. Така народна, національно-федеративна ідея зразу б привернула до себе усїх Славян, зразу б знївечила усякі гадки та інсінуації про відносини австрийських Славян підчас війни. Ми не тямимо, що може тягти симпатії сьвідомих австрийських Славян на схід в загалї? але до слова зупинимось на симпатіях Русинів. Хто не відає, що і українським і галицьким Русинам закидують прямованнєм до сепаратизму? Ми не знаємо ж а д н о г о фактичного доводу такого сепаратизму? але не будемо таїтися, що й по сей і по той бік Збруча є симпатії, та тільки я к і симпатії? Українські Русини нїколи не ховалися з своїми симпатіями до Галичини, але викликали ті симпатії не Русини, яко Русини, а лишень та, хоч вельми невеличка воля, якою користуються Русини в Австрії, що б плекати і розвивати власну національність з усїма її добрими, людськими ознаками; найпаче мову і письменство. Самі-ж по собі галицькі Русини, і перше мало давали, а останнїми часами трохи що не зовсїм не дають приводу до симпатій; навпаки давали привід цуратися. Не кажемо вже про події проводирів „аднаго языка“ і „аднаго народа“; не кажемо про фракцію „общерусскості“; не згадуємо про ту сарану, що налетїла з Галичини на Холмську Русь і на інчі місцевости України в постаттях попів, учителів-клясиків, ісправників слуг явної і тайної російської полїції; але звернемо увагу на те лишень, що н а р е а л ь н і симпатії українських Русинів, останнїми часами, отак сказати з року хоч 1885, — галицькі Русини не дали ф а к т і в відповідної симпатії. Річ стала так — що таїтися! що нехай крий Боже! завтра постигне Галичину така

„свобода“, як в Росії, то галицькі Русини не бачитимуть у себе жадного щирого Русина з України, не чутимуть слова з України. Галицькі Русини багацько робили, починаючи з доносів Головацького і „до дне сего“, що б відвернути від себе симпатії українських Русинів... Тимчасом коли, почавши від р. 1861 наше народне письменство животїло переважно працями з України, тай грішми галицькі Русини поживлялися з України немало: згадаймо тілько хоч товариство Шевченка? Хто дав на єго гроші і що воно дало Україні? Орґан єго останнїми днями, певна річ з недогляду, почав навіть провадити „обрусеніє“, правда лїберальне ще і доволї густою наміткою вкрите, але-ж все таки обрусеніе? Говорячи в загалї те духове богацтво, яким природа надїлила Україну, не може не вабити щирих галицьких Русинів, але вабить до України а не до Росії. За для чесного та щирого галицького Русина ми не можемо знайти жадного пункту симпатій до деспотичної, асіміляторської Росії і росийщини!... Так само не гадаємо, що б і Украцїв тягло до нас що будь інче опріч конституцийної свободи, котра не від нас і залежить. Отсе і увесь сепаратизм!..

Але вертаємось до головної речи.

Жадна Питія не може вгадати: на чому скінчиться війна. Що на сучасному statu quo вона не скінчиться, то се певна річ. Війна може перевернути до гори ногами карту цілої Европи; знївечити де-які с теперішнїх і сплодити нові держави, положивши в основу їх нїщо більш як національність і федеративність. Але на чому б вона не скінчилась, вона, хоч якою буде лютою, та не буде останнёю в Европі. Нїхто стілько як Росія не може заподїяти доброго на користь утихомирювання народів! Якої величезної, іменно непобідимої сили набралась би Росія, коли б вона, лишивши московську вигадку „про историческое призваніе“, лишивши московську вдачу підбивання під себе і асіміляцію народностей, зупинивши і культивіруючи осьвітою вдачу московського народу, відреклася від свого нелюдського централїзму і перетворилася в федеративну спілку національностей з соймами у Києві для України-Русї (беручи межи етноґрафічні), в Варшаві для Польщи, в Вилнї для Литви, в Смоленску для Білої Русї; в Саратові задля Приволжського краю; в Тифлїсї і Еривані задля Кавказсьих народів; в Ревелї для Естів і Латишів, в Ризї для Нїмцїв, в Москві для Москалїв!... Ба! та се така мрія, про яку чудно й гадати тому, хто знає історію Росії і вдачу московського племени!... Війна може обтяти Росію, може приневолити її до свободи, до конституції, але та свобода, та конституція будуть вже-ж не якими як централїстичними, с пануваннєм Великорусів!! Де вже там сподїватися федеративної свободи, коли навіть „лїберали“ з Українцїв проповідують нам „шанувати законні інстинкти центральних сил!“ Свобода і „законний інстинкт централїзму!“ се-ж огонь і вода!!

Не шкодитиме тут зупинитися на годиночку біля тих подїй, якими останнїми часами дає себе знати, отой „Законний істинкт центральних сил.“ Тодї саме, як царь оголошував на цїлий

сьвіт і що єдиний друзяка єго князь с Чорної-Гори, тодї саме прислужники центральних сил і „общерусскоїʺ культури от над якою культурою працювали по Українї: полтавський ґубернатор вибив різками якогось адвоката; на Поділлю ґубернатор Глинка руйнував латинські хрести, та різками приневолював селян пристати до „полюбовногоʺ розмежовання надїлів; волинський ґубернатор Янковський, роздягав панських „козачківʺ і вбірав їх в звичайні „ливреїʺ та видавав на всю Волинь накази, що б нїхто не писав в слові „Житомирʺ, пісьля м—и, а вживав — і; бо „так воно написано в статутї про паспорти і волоцюгʺ; київський ґубернатор Тамара забороняв українські спектаклї; чернигівський ґубернатор... звичайно — сїк селян; куратор київського округа, Вельяминов, трохи не вигнав с посади учителя за те, що школярі відважилися засьпівати „Ой орав Семен край дороги!ʺ... От коло чого працюють центральні сили! А тим часом лихо котиться колесом в усяких формах! Чума кладе товар; огонь нищить цїлі міста; в червнї вигоріли на Волинї Острог (згоріло більш як 360 домів і 370 крамниць; дві церкви, костел, ґімназія, тюрма, дві аптеки, друкарня, книгарня і т. ін.) і Овруч. Холодна спершу, потом незвичайно палка і суха весна; нарештї в самому кінцї мая морози, все отсе спровадить на Українї неминуче, тяжке, народне лихо, голоднечу! Майже по цїлій Українї страшенний недорід на збіжже; вже й тепер цїна на жито підскочила тричі більш проти тїєї, яка була зімою; а що-ж буде далї? Та через недорід постигло й друге лихо: велика сила людей, що повиходила на заробітки в степову Україну с Полтавщини, Чернигівщини і Київщини, мусїла вертатися голоруч!... Де і вродило збіжже, там, як от і в північній Чернигівщинї, показався жук і сарана і понївечили хлїб на пнї... Через сушу великий недорід і на цукрові бураки, а через те і в осенї велика сила люду сидїтиме без роботи, без заробітку й без хлїба!... Що б ще виразнїйше знати було, яке лихолїттє панує по Українї, звернемо увагу на кілька випадків не зовсїм вже звичайного душогубства: в Ковелї (на Волинї) жовнїри замордували жида, єго жінку і синка $1\frac{1}{2}$ року і пограбували усе, що було в господї. В Чигиринї (в Київщинї) жовнїр застрілив через вікно військового начальника Гольма; в Катеринославському повітї селянин Кучеренко застрілив урядника Явора. В селї Дешках (Каневського повіту) селяне, залїзши у ночі до попа в хату, витягли єго на двір, завязали ёму сорочку на голові і висїкли різками. Отсе звістки з самого тілько „Кієвлянинаʺ, а що коли б переглянути ще інчі часописї, що видаються на Українї!? І нїчому дивуватися, знаючи, яка темнота панує скрізь по Росії а по Українї і поготів. Он, напр. в містї Клинцях (в Чернигівщинї) на 15.000 людности одна школа, тай та на 50 тілько школярів!... Як українські селяне дивляться на російську школу, можна бачити хоч напр. с того, що в місточку Погорільцях (в Сосницькому повітї в Чернигівщинї) вони доміркувалися, „що вигоди з школи жадної немаʺ, тай скасували школу, а в тому будинку завели шинок. (Кіевл. N. 132). Як шириться в Росії в загалї осьвіта і „свобода

слова“, сьвідчить про те кількість творів, надрукованих торік по цїлій Росії: усїх їх надруковано 5318 (на 125 менш нїж позаторік і в загалї менш на 1,300.000 примірників.) Пісьля столиць, перше місце бере Одесса 300 творів, далї — Київ 214, потім Харьків 103. Коли до сїх додати 4023 надрукованих в двох столицях, то на всї останні „російські ґубернїї“ припадає... 780 творів...

Одначе ми довго зупинилися в Росії: час і до других! Вельгемунтова справа наробила великого клопоту Швейцарії. Нїмеччина так вї̈лася до неї, що декотрі з бісмарковських часописей почали говорити (Hamburger Nachrichten) про потребу подїлити Швейцарію між трома сусїдними державами. Думка така є: що Франція, добувши швейцарські французські провінції, вдовольниться і забуде про Альзас і Лотарінгію. Тим часом знати, що Швейцарія не вельми злякалася погроз, хоч Бісмарк вельми зручно зумів до справи шпігуна Вильгемунта приприговати справу динамітчиків, і, коли няти віри нїмецьким часописям, підбив Росію і Австрію вдатися до Швейцарії, що б вона не давала захистку динамітчикам і орґанїзувала у себе догляд за чужинцями, що перебувають на територіЇ її. Вже-ж Швейцарія й сама бачила, що коли де хто с чужинцїв надуживає з її широкої гостинності, то треба сему лиху запобігти і орґанїзувала догляд в загалї за чужинцями, не минаючи і Бісмаркової „ґвардії“; але Бісмаркові не проте ходить. Думка у ёго інчі; одначе і Швейцарія спостерегла, чого кому треба і, як повідає „Matin“, зложила военну конвенцію с Францією. Треба знати, що Швейцарія спроможеться постачити 200 тисячів війська, та ще й якого! майже самі гірські стрільцї! Звернувши увагу на фортецї С. Готгарда, на фортифікації поперед Люцернського озера, легко зрозуміти, що спілка Швейцарії с Францією може підчас війни чимало пошкодити плянам нїмецьких стратеґів.

З життя Франції за минулий червень найбільшої уваги на нашу думку варта промова в парляментї опортунїсти і колишнёго мінїстра-президента Жюля Феррі. Нагодою до промови Феррі була нарада коло бюджету мінїстерства осьвіти. Консерватори нераз вже докоряли, що Франція, зробивши здоровенні видатки грошей на осьвіту народню, здобулася від того майже що мізерних плодів. Феррі в своїй промові вияснив, що Франція від р. 1876 видала на осьвіту народню 563 мілїони фр. (з них на кошт державного бюджету припадає тілько 224 м., останнї постачали громади). Р. 1876 по народних школах було 3,823.000 дїтей, а нинї 4,743.000. З дїтей віку 11—15 лїт тілько 220 тисячів не ходять до школи і тілько 80 громад на всю Францію, що не мають у себе шкіл. (р. 1850 таких громад було 3213!) Головною метою Феррі було оборонити сьвітську школу, відкинути від неї те болото, яким закидають її прихильники попівських шкіл. „Ми — мовив Феррі, міцно стоїмо за сьвітску школу, але не боронимо духовенству заводити власні школи власним коштом; у вас (духовенства) 40 тисячів попів з 40.000 катедр ведуть свою пропаґанду, хиба се мало“... В загалї знати, що і сучасний уряд Франції, не маючи охоти во-

ювати з духовенством, ще менш має охоту попустити, щоб релїгію примішували до полїтики, або навпаки.

Здається, на цїлу Европу нїгде так добре і так демократично не упорядкована народна осьвіта і школа, як по Швеції та Норвегії. Не що давно тут видано новий шкільний закон; сей закон цїлком зносить урядовий догляд за народними школами. Самі громади піклуються про свої школи і доглядають їх: громада заводить таку, чи інчу школу; сама видає для неї програму, сама вибірає шкільних учителїв.

Сербії судилося і в минулому місяцї звернути на себе увагу, коли не цїлої Европи, то хоча своїх сусїдок. 15 (27) червня справляли Серби 500 лїтні роковини бою на Коссовому полї а згодя одбулося помазаннє миром недолїтка короля. Коссове поле в Старій Сербії на захід від міста Приштина, місцевість гірська, 50 кільометрів завдовшки і 20 завширшки; навкруги оперезана високими горбами. Тут турецьке військо — майже 300 тисячів — під проводом Султана Мурада I., стикнулося з сербським військом — 120 тисячів — під кермою царя Лазаря. В завзятій сїчі полягли і Мурад і Лазарь. Серби були побиті. Новий султан Баязет погодився з новим сербським царем Степаном. Баязет взяв собі за жінку Степанову сестру. С того часу Турки більш а більш підбивали і неволили сербський народ. Р. 1459 султан Магомет II. знов напався на Сербію, побив Сербів і землю їх прилучив до свого царства. Тілько в XVII. в. починається потроху лекше життє Сербам під турецькою кормигою, коли Австрія почала спиняти Османів. Леопольд I. поміг Сербам трохи вибитися з ярма турецького; по умові 1718 р. більша частина земель сербських перейшла під Австрію; та недовго простояла ся умова; виникла нова війна між Туреччиною і Австрією і по умові р. 1739 Серби знов пішли під Туреччину. Лишень від року 1804 починається нове визволеннє Сербів, котре й скінчилося за 75 лїт сучасним королевством. Коссовським роковинам надало у нас ваги більш за все то, що інде власті забороняли у нас справляти їх, стережучись, щоб не зроблено часом якої демонстрації панслявістичної вдачи. Даремна річ отакі страхи! Коли вже є люде охочі закладувати шию в панславянське ярмо, то лїпше дати їм повну волю, і таким чином можна запевнитися, хто вони і скілько їх. А то часом у нас одного двох гультаїв уважають за репрезентантів якоїсь „партії“ і надають їм ваги тим тілько, що звертають на їх увагу. Повна свобода зборів і слова — от найрадікальнїйша оборона проти усяких „фільств“ і „ізмів“. Проти ідеї, яка б вона не була, нї тюремною темнотою, нї ювилейним сьвітом нїчого не вдїєш. Он доказ — в Росії наче на долонї. 8. (20.) червня Росія сьвяткувала 50 лїтний ювилей „возсоединенія“ унїятів, а що с того вийшло?

„Надѣлала синиця славы
А моря не сожгла!“

Унїятів усїх „возсоединили“, а тимчасом де-ж взялося отих 9000 чоловіка унїятів, що підписалося на петиції до папи? На виленський ювилей ми повинні звернути увагу тілько яко на

акт великої відваги, гукати на цїлий сьвіт про найгірше людодерство і дякувати Бога, що поміг „возсоединити“ униїятів усякими заходами, починаючи підкупом і кінчачи Сібіром. Неволеннє совісті людської се тільки одна з віток усего історичного і сучасного життя Росії. Прямованнє витворити утисками і силоміць спорудити „адну веру“ відповідає усему державному устрою Росії, починаючи з Івана III., усій вдачі і психольоґії московщини. А через таке прямованнє там спокон віку душили і душать усякий самостійний і незалежний обяв мислі в письменстві і в громадї... через те такий величезний догляд за людськими думками, реґляментація мислі, через те цїла армія адмінїстрації і полїції... Через те знов народна маса сидить без віри і осьвіти!... Через те відносини церкви до громади занадто тільки формальні! Церков, цїлком підлягаючи державі, була і є зброєю адмінїстрації та полїції, заступники церкви, замісць пастирів народних стали прислужниками полїцейської культури! Не диво, що в народній масї за цїлі віки набралося стілько лїнивства і бездїяльності, що її треба підбивати, рушати, підпихати до дїяльности духової і моральної. А в Росії духовенство укупі з урядниками спиняє її, деморалїзує. І от бачимо, що на самому кінцї XIX. в. „велика“ держава не соромиться сьвяткувати 50-лїттє одного з огидливійших для людей цївілїзованих насильства, насильства над сумлїннєм і вірою! Варто помітити ще одну дрібну, але характерну ознаку. 50-лїтній ювилей велено сьяткувати 8. червня; але 8. червня в цїлій історії „возсоединенія“ нїчим не визначилося. Отже вибрали сей день на те єдине, що б ювилей сьвяткувати того самого дня, поки у латинян пришлося сьвято „Божого Тїла“; так от-би-то, що б не дати „православним ходити на те латинське сьвято“... А який з сего вивід??

СУЧАСНА ХРОНЇКА.

(Київська хронїка. — Місто Київ і єго людність. — Школи і порядки в містї. — Духове життє. — Нові твори лїтературні. — Український театр. — Харківський епископ Амвросій. — Жіночі курси в Київі. — Школа ім. М. Гоголя. — Важке життє у Київі. — Галицько-руська хронїка. — Виборова акція. — Результат соймових виборів.)

Старезне преславне місто Київ, столиця і осередок нашої землї, місто доволї велике; людність єго — майже 200 тисячів — дїлиться на кілько частин: головну становлять Українцї-Русини. 15 лїт тому назад, як переписували київську людність, так $^2/_3$ її виявило, що родинною і рідною мовою своєю вважає українсько-руську. Одначе на головних улицях Київа не почуєш панування сієї мови; панує мова „обще-русская“, або так мовити литературно российська. „Обще-русская“ людність займає по кількости друге місце, але-ж в її руках сила і воля! Властиво кажучи: головний контінґент „обще-русів“ складується з усяких людей, хоч переважно с тих Русинів, що або с примхи, або з нечевья,

або с темноти, чи страха ради юдейська не признають себе Русинами і кажуть „ми общерусси". Правду мовити: я не тямлю, що таке „обще-русс"; такого етноґрафічного типа нема; і народності „обще-русской" нема; але шукаючи якої будь загальної риси такої, що б з неї можна було вивести яку-будь дійсне правдиву, характерну для „обще-русів" назву, я інчої не знаю, як тілько назву: асіміляторів, або обрусителїв. Хоч би який лїберальний не був „обще-руссъ", хоч би навіть найчервонїйший радікал, на самому споді ёго „проповіді" і вчинків лежить зерно асіміляції, винародовлення українських Русинів! Найлїберальнїйший „обще-руссъ" налягає, що б була одна культура; радить нам, що б було одно письменство (российське) а з останнёго виходить те самісеньке, на що налягають і консерватори і обскуранти „обще-русскі" і проти чого тілько „с погляду педаґоґічного" змагаються лїберали „обще-русскі": се б то „адинъ языкъ". Багато, вельми багато, можна і з минулого і з сучасного життя назбірать фактів, котрі доведуть, що в відносинах до нашої національности „обще-русскі" лїберали не вельми росходяться з урядом і часто густо служать ёму...

Вже-ж „во имя общихъ интересовъ русскаго народа" Катерина завела була і крепацтво на Україні, во имя тих-же „общихъ" інтересів видано й закон 18 мая р. 1876 і т. д. Та не про се річ. „Обще русам" буде у нас осібна моноґрафія а тепер річ про Київ. — Польскої людности у Київі чи буде 15.000; жидів трохи більш; нарешті зустрінете тут заступників усяких народностей. Так само й територіяльно дїлиться Київ на кілько частин — кожна з своєю осібною вдачею: згадаю тілько головнїйші: Печерськ, сю частину міста можна назвати гнїздом ченцїв та жовнїрів. Сувора цитадель відгорожує Печерськ від Липок. На Печерську головні сьвятощі Київські: сьв. Лавра с печерами, а проти самісенької брами лаврської стоїть арсенал, обстановлений навкруги купами нїкчемних вже старих бомб і гармат. Гармати, не мов ті беззубі пси, пороззявляли роти і гарчать на Лавру; не мов чуєш в тому гарчанню: „Ось тілько озвись хоч єдиним словом!" В Липках дворець царський і ґенерал-ґубернаторський. Колись в Липках сиділа сама аристократія, жидівського й духу тут не було; тепер тут панує буржуазна всячина „від Молдованина до Финна". Головна вулиця Київа, Хрещатик, одрізує Липки від „Старого Города", переважно бюрократичної частини: тут на старому городі скуплені суди і просьвітні заклади, унїверсітет, ґімназії, біблїотеки, театри. Хрещатик се не житло, а просто місце перебування банкирів, купців і всяких аристократів ґешефтмахерства, тих Росіян, у котрих справді один Бог, одна віра, одна національність — рубль! На Подолї, де духовні академія, семинарія, брацтво, де чимало церквей, віє духом попівсько-купецьким, та жидівським: останні частини міста: Звиринець, Шулявка, Лукянівка, Преворка, Куренівка, Плоске—се частини не багатого, а то і вбогого українського міщанства, що добре задержало свою мову і звичаї.

Хоч є в Київі і унїверсітет, і академія, вісім мужеських і сїм дївочих середнїх шкіл, але народної осьвіти вельми бракує, бо народних шкіл за надто мало, через що більша половина людности не вміє нї читати, нї писати. Наша міська дума (рада) не геть-то піклується про

се! Таки звелася наша дума на таке, що бридко й казати. Мовчу вже про те, що у Київі досї нема трамвая, на більшій половинї вулиць нема ґазового сьвітла; але і в загалї місцева господарка ведеться так, що бодай ёго й не казати. От вам зразок тієї господарки. Через плац Хмельницького (звичайна назва „Бессарабка") іде під землею мурований рів (рура). Адмінїстрація міста спостерегла що той рів попсувався так, що на полагоженнє ёго треба більш 3000 р. і прохала думу дати на полагоженнє гроші. Дума не поняла віри і перш нїж дати 3000 руб. нарядила комісію, що б подивилась добре на шкоду і полагодила. Отже і скінчилось на тому, що тієї шкоди, яку місцева управа знайшла, зовсїм не було і рів полагодили не за 3000 руб.; а за 50 руб.!! Зауважте, що головою (президентом) міста пашого професор з академії; людина... тілько й можна сказати, що... „добра" і бере з міста добру платню, 6000 рублїв річно... Кажуть, що він „патристику" добре тямить і добре її викладує... Може, але голова ёго якось для міста не вельми бажана, а з викладів „патристики" користі нам жадної нема.

Через те, що Київ був, є і до віку буде осередком українського життя духового, нїде обруситслї не налягають так як у Київі на знївеченнє нашого слова; але-ж на сторожі нашого скарбу стоїть ідея і слово наше хоч по троху іде собі до розвитку. Першими днями квітня пішов до цензури альманах аркушів на сорок „Вістка"; не вгадати, коли і яким він вернеться с подорожі до Петербургу. Звістно, оден альманах за кілько років, (здається чи не за пять!) річ не велика; але-ж треба уважати й на те, що нїгде може по Росії не панує так, як у Київі, панїка, шкуролюбіє і лїнивство с порадою нїчого не робити, доки не мине лихолїттє. Певна річ, що с такої поради можна добрий кожух пошити, та тілько не на наші плечі...

Письменник наш Михайло Старицький написав вельми добру драму, хоч і вельми довгу, „Богдан Хмельницький". Цензура заборонила її грати, а про дозвіл друкувати — нїчого й сподїватися. Є в драмі д. Старицького чималі історичні, фактичні і ідейні хиби, найпаче в особі Івана Виговського. Але коли автор послухає поради, яку чув від людей тямущих, та поправить ті хиби, візьме, напр. замісць Виговського, Павла Тетеру, так драма ёго займе перше місце в нашому письменстві драматичному, а на сценї робитиме величезний патріотичний вплив. До слова про театр: тутешнє драматичне товариство бажало на великодних сьвятах постановити шість українських спектаклїв; але ґубернатор дозволив грати тілько „Наталку" да таку нікчемницю як „Москаль Чарівник", а трупі Садовського цілком не дав дозволу. Таким чином Київ вже семий рік не чує на сценї рідного слова!... Здається, час би вже зняти ту „анафему", що наложив небіжчик Дрентельн. І на лївому березї нема життя нашій сценї: правда в Чернигові ґубернатор дав трупі Садовського дозвіл, але д. Садовський розміркував, що „не зручно їхати туди, бо там за оден спектакль не збереш більш 400 карб."... Звістно, нам коли б цїлу торбу, тоді б ми поїхали хоч би й в Ташкент!... Ми на те-ж і великі патріоти.

С Харькова прийшла сюди сумна звістка, що там єпископ Амвросій заборонив уживати по церквах нашого споконвічного лаврського напіву, а видав свої ноти, і наказав усему духовенству Харківської

епархії уживати якийсь „общерусскій церковний напѣвъ“. От ви тут і слухайтеся „проповіді“ про єднаннє „къ сближенію“ і т. ін. Проповідники отсего єднання, накидаючи нам „москалежерство“ і привертаючи нас до тієї нїсенїтницї, що зовуть вони „общерусскостю“, не хочуть звернути уваги на те, що ми геть більш і щирійш за них бажаємо згоди і єднання, та тілько на основі не асіміляції, а ріжницї національної. Ми хочемо, що б у відносинах не було жадного панування; а за для того треба, що б у відносини до нас сусїдів увійшов новий моральний елемент, сила котрого с часом знївечила б московську пиху і гнобительство і загоїла ворогованнє до нашої національности і з'єднала нас новими життєвими інтересами. Тілько для сего треба перемінити вдачу не Українцям.

Київу поталанило сю весну на археольоґічні скарби: два відкопано на одній улиці (Рейтарській). Обидва скарби професор В. Б. Антонович залїчує до XII віку і деяким речам с тих скарбів надає великої вартости найпаче образкам з емалїю та перстню з гербом міста Київа. В селї Таганчі (Канївського повіту) те-ж не що давно на городї одного селянина відкопано кухлик з мідними та срібними польскими і шведськими монетами. Мідних монет 700, а срібних більш сотнї, є між ними польскі с часу Жигмонта III, шведські с часу Христини і Карла Ґустава і пруські с часу курфірста Вильгельма (1640—1688 р.).

Позаторік мінїстер осьвіти заборонив приймати більш дївчат на висші курси. Таким чином в сему роцї був тілько оден четвертий курс останнїй; усї дївчата скінчили науку і вся публїка була певна, що се вже похорони курсів. Тепер пісьля смерті Толстого заворушилась знов думка: чи не можна не хоронити єдиної на цїлий край інституції за для висшої осьвіти жіноцтва. Курсова рада вдалася до мінїстра осьвіти с питаннєм, чи можна далї приймати на курси, чи таки вважати, що курси скасовані? Вельми цікава річ, яка прийде відповідь.

Полтавське земство давно вже піклується спорудити Миколї Гоголю віковішний памятник; ще за Лорис-Мелїкова, як стояла в Росії лїберальна „перевышка“, дозволено земству збірати гроші на школу Гоголя в Миргороді. Тепер земство закликає охочих, що б понялися будувати ту школу. На будівлю прелїмінарно нарахувало земство 42.700 руб. За такі гроші можна спорудити таку будівлю, що годилось би й під ґімназію. Побачимо, яка то буде школа.

Як тяжко заробити у Київі шматок хлїба, знати раз с того, що тут майже щодня знаходять на улиці підкинутих немовляток: нїколи ще не було такої сили покидьків, як нинї: вдруге з великого числа самогубств. От на пр. 13|25 мая в унїверсітетському саду на так званім „гимназическому горбку“ повісився Ілля Добровольский, лишивши жінку і семеро дїток. Добровольский заробляв собі хлїб с того, що настроював роялї. Останнїми часами заробіток став меншати. Що б прохарчувати родину, Добровольский, не маючи заробітку, почав спродувати усе, що мав... не лишилося нїчого. Після 10 мая уся семья три днї нїчого не їла. Голодованнє довело батька до цетлї. Тимчасом у Київі вельми багато і урядових і приватних філянтропічних закладів; багато муків-жмикрутів, що річно мають доходів більш як по мілїону і... тут-же вішаються люде з голоду... Може тому, що „дитина не плаче, мати не

чує...“ Що голодованнє привело Добровольского наложити на себе руки, запевняє і „Кіевлянинъ“ N. 106.

Уся діяльність галицьких Русинів в місяцях маю і червнї скупилась коло акції виборової. Усї верстви нашої суспільности, інтелїґенція, міщанство і селянство звернули свою бачність на вибори соймові, розписані на д. 2 н. ст. липня з сїльских громад, на 4 н. ст. липня з міст, а 9 н. ст. липня з більших посїлостей. Головний комітет руський, зложений задля переведення виборів з бувших руських послів соймових, мужів довірія обох галицько-руських партій (українофільскої—„Народної Ради“ і руссофільскої — „Русской Рады“) і двох делеґатів руського митрополїти, подав прилюдну звістку про своє істнованнє ледве 7 н. ст. мая (25 цьвітня). Се опізненнє чимало пошкодило користному успіхові акції виборової, позаяк повітові комітети стали завязуватися ледве в протязї мая, декуди ледве в червнї, а були й такі повіти, де зовсїм не утворився нїякий комітет повітовий. Головний комітет виборовий протратив з самого почину багато дорогого часу на діскусію в справах формальних і доходило вже до того, що б комітет розбити. Се очевидно лежало в інтенції деяких „господиновъ“, котрим піддавала жару „Червонная Русь“ своїми шовіністичними статтями і тенденцийними дописями, яко прихильна абстиненцийній полїтицї. Однак енерґічне виступленнє проф. Романчука зуміло переконати і приборкати „червонорусскихъ“ шовіністів. Вони не тільки смирились, але приняли на себе обовязок, погамувати „Червонную Русь“ в її напастях на народовцїв. Вправдї замовкла „Червонная Русь“ на який місяць перед виборами, але тимчасом її аґенти вели іншою дорогою дальше свою погану роботу діскредитовання народовцїв. Доволї тут згадати про біоґрафію б. посла Антоневича з ёго портретом, роскинену задля реклями по Стрийщинї. Ся реклями, переповнена брехливими доносами і підлими інсінуаціями на народовців (NB. с фірмою „Русской Рады“), викликала навіть горячий протест обох партій в Стрийщинї, дарма що опісьля репрезентанти „Русской Рады“ виперлись сего видання і заявили, що се хтось надужив їх фірми. Отакі покутні махінацїї чимало пошкодили справі виборів. А все-ж таки, правду мовивши, заступники „Русскои Рады“ в комітетї сим разом поводились льояльнїйше, як давнїщими роками. Се мабуть приписати треба тому, що не допущено до комітету таких репрезентантів як Марков, Добрянський і т. і., позаяк митрополїта заявив, що не вишле своїх делеґатів до комітету, коли б вони війшли до него.

Та хоч доволї льояльно поводились репрезентанти „Русской Рады“, а все-ж таки ся різнородність елементів в комітетї спиняла ёго акцію. Одна і друга сторона силкувалась для себе придбати як найбільше мандатів, захопити як найпевнїщі повіти (тут вже треба правду сказати, русофільске сторонництво було зручнїще яко добре вишколене в „подпольной“ роботї) і тому треба приписати, що в однім повітї виплывало по двох, трёх, а навіть чотирёх кандидатів. За для того протягано вельми довго з затвердженнєм кандидатур на деякі повіти і доведено до того, що такі добрі повіти, як Гусятинський, Равсько-руський, Мостиський, Рудецький, Долинський і і. запропащено.

В прикладї до давнїщої полїтики виборової мусимо зазначити, що теперішнїй головний комітет руський поступив у дечім вперед.

Поступ сей бачимо перед усім у відозві головного комітету з 12 (24) червня с. р, в котрій комітет не перемелює вже давнїщих стереотипних фраз патріотичних, а виступає з ясною проґрамою, що й в демократичній пресї польскій найшла прихильну оцїнку. Наведемо тут найважнїщу частину сеї відозви, в котрій комітет промовляє до виборцїв ось якими словами: „Новий сойм мусить взятись з усею силою і охотою до того, що би не тілько подбати про долю селян і міщан, але що б і духові потреби народу руського заспокоїти. До того маємо боже, людське і конституцийне право на нашій землї. Без того буде в нашім краю що раз гірше. Посли наші повинні отже дбати про господарство та ремесло, про зменшеннє і рівномірне розложеннє тягарів, про дешевий кредит, пощадні екзекуциї, скороченнє процесів, про дешевшу і не бюрократичну автономію, про ощадности в господарцї краєвій, про національну і релїгійну школу, про руські видїлові і середні школи, про руський язик і руське письмо в судах і урядах, в загалї посли наші мусять подбати, що би в краю запанував гаразд, що би була в краю любов між верствами суспільними і любов між обома народами, заселяючими край. Селян і міщан уважаємо основою сили народу. То скарб, від котрого залежить будущина наша, то корінь дерева народного. Для того треба до того сойму ввести щирих, розумних і розважних заступників селян і міщан, котрі би перед усім занялись долею хлїборобів і дрібних промисловцїв. А з огляду на духові і національні потреби народу руського треба до нового сойму впровадити щирих і ревних патріотів руських, люблячих народність свою і свою церков.“

Сею відозвою засьвідчив головний комітет руський, що від будучих послів вимагає реальної роботи за для піднесення гаразду народного і мирного розвитку обох національностей і усїх верств суспільних. Жаль тілько, що сю відозву оповістив комітет руський не зразу а ледве на 9 днів перед виборами, а був би нею не одному шовінїстичному аґітаторові витрутив оружжє з рук!

Важний крок вперед зробив руський комітет і через те, що поручив руським виборцям підперати кандидатури Поляків-демократів, прихильних руському народові в таких повітах, де задля слабих шанс не ставлено кандидатури руської. Се довело до таких результатів, що деякі демократи-Поляки глядїли підпори в рускім комітетї і зобовязались за те підперати змагання руських послів у соймі.

Руський комітет вийшов сим разом дальше по за круг сільских громад і ставив або підперав кандидатів с курії міст. Однак слабий результат осягнув руський комітет в курії міст тому, позаяк сею справою занявся зовсім доривочно в останнїй хвилї, коли проф. Ол. Барвінський, поставлений міщаньством Тернопільським яко кандидат з міста, предложив справу своєї кандидатури до апробати руському комітетові. А все-ж таки сї заходи будуть важним почином в осьвідомленю нашого міщаньства.

Проти давнїщих комітетів показався теперішнїй комітет дїяльнїйшим, позаяк удавався особисто до намістника і до ґр. Тафого і пред-

кладав докази про надужиття орґанів урядових при виборах. Коли-ж сї домагання остали безуспішними, постановив комітет не розвязуватись, а зібравши весь матеріял про виборові надуживання орґанів урядових, виготовити основний меморіял, котрий мала б вручити коронї окрімна руська депутація.

Головний руський Комітет виборовий затвердив отсї кандидатури на повіти виборові з селяньскої курії:

1) На округ Бережани — кандидат посольский д-р Дамян Савчак, ад'юнкт судовий в Бережанах.

2) Бібрка — Денис Кулачковський, ц. к. ад'юнкт прокураторії скарбу в Кракові.

3) Богородчани — Олекса Барабаш, господарь в Старих-Богородчанах.

4) Борщів — Омелян Глїбовицький, сьвященик в Більчи-Доброкут.

5) Броди — Іван Сїрко, парох в Гаях-старобродських.

6) Бучач — д-р Філярет Сембратович, ц. к. начальник суду в Монастирисках.

7) Городенка — Іван Белей, редактор „Дїла" у Львові.

8) Городок — Денис Герасимович, ц. к. начальник суду в Янові.

9) Гусятин — Лев Максимович, ц. к ад'юнкт судовий в Гусятинї.

10) Долина — д-р Олександер Огоновський, ц. к. професор унїверсітетський у Львові.

11) Дрогобич — Ксенофонт Охримович, посол до ради державної і властитель реальности в Дрогобичі.

12) Жидачів — Миколай Герасимович, ц. к. начальник суду в Миколаєві.

13) Жовква — д-р Михайло Король, адвокат краєвий в Жовкві.

14) Залїщики — Корнило Проскурницький, ад'юнкт судовий в Залїщиках.

15) Збараж — Николай Сїчиньский, парох в Черниховцях.

16) Золочів — Лонгин Рожанковський, ц. к. совітник судовий в Золочеві.

17) Калуш — Юлїян Романчук, ц к. професор в руській ґімназії у Львові.

18) Камінка Струмилова — Пилип Романишин, господарь в Новосїлках.

19) Коломия — д-р. Теофиль Окуневський, кандидат адвокатський в Коломиї.

20) Косів-Кути — Теодор Лисевич, парох в Кутах.

21) Львів — Максим Кинаш, господарь в Ястрібкові.

22) Лїсько — д-р Олександер Іскрицький, адвокат краєвий в Сяноцї.

23) Мостиска — Теофиль Сїнкевич, парох і декан в Черневій.

24) Надвірна — Корнило Мандичевський, посол до ради державної, парох в Надвірній.

25) Перемишль — Осип Громницький, нотарь в Нижанковичах.

26) Перемишляни — Осип Товарницький, ц. к. начальник суду в Глинянах.

27) Підгайцї — др Дамян Савчак, ц. к. адюнкт судовий в Бережанах.

28) Рава руська — Іван Костецький, ц. к. професор ґімназіяльний у Львові.

29) Рогатин — д-р Олександер Огоновський, ц. к. професор унїверсітетський у Львові.

30) Рудки — о. Михайло Стецїв, парох в Чайковичах.

31) Самбір — Теофиль Бережницький, член видїлу краєвого і совітник апеляцийний у Львові.

32) Скалат — Стефан Коблянський, парох в Драганівці.

33) Сьнятин — Кирило Гаморак, сьвященик в Стецевій.

34) Сокаль — Наталь Вахнянин, ц. к. професор в руській ґімназії у Львові.

35) Станиславів — Осип Гурик, господарь в Угринові долїшнїм.

36) Старе-місто — Лев Федорович, міщанин в Старіммістї.

37) Стрий — д-р Миколай Антоневич, ц. к. професор ґімназіяльний в Перемишлї.

38) Сяпік — д-р Олександер Іскрицький, адвокат краєвий в Сяноцї.

39) Тернопіль — Олександер Барвінський, ц. к. професор в учительскій семінарії у Львові.

40) Товмач — Осип Гурик, господарь в Угринові долїшнїм.

41) Турка — Константин Телїшевський, нотарь в Турцї.

42) Чешанів — Іван Яблоновський, парох в Любачеві.

43) Чортків — Миколай Галущинський, парох в Звинячи.

44) Яворів — лишаєся поставленнє кандидата повітовим комітетам.

45) Ярослав — Клим Вахнянин, ц. к. поборець податковий в Сїняві.

Дальше поручає Головний руський комітет виборовий в послїдуючих повітах, де не ставить або тілько евентуально ставить кандидатом Русина, голосувати:

46) В Горлицях на Войтїха Бєхоньского, бурмістра в Горлицях (взглядно на о. Хиляка.)

47) В Добромили на Алойзія Тележинського інжинїра при зелїзницї у Львові.

48) В Кроснї на Яна Сквару, властителя реальности в Торговисках.

49) В Теребовлї на д-ра Юлїяна Ольпинського, бурмістра в Теребовлї.

50) В Бжозові, 51) в Новім Санчи і 52) в Яслї на кандидатів селяньских, взглядно на кандидатів поступових.

Польскі посли, пісьля останнєї сесії соймової, вибрали також комітет виборовий „krajowy", поділений на дві секції: львівську для східної і краківську для західної Галичини. Здавалося спершу, що сей „krajowy" комітет для східної Галичини хоч троха змінить давну полїтику виборову, позаяк головою східної секції став кн. Адам Сапіга, а при виборі поминули таких шовінїстів як ґр. Ґолїєвський. Однак опісьля задля недуги князя Сапіги доповнено львівську секцію: головою її став ґр. Поляновський а єго заступником ґр. Козєбродський, обидва фанатичні противники Русинів. С того часу комітет польский заняв не тілько становище повної неґації супроти Русинів, але віднїсся вельми неприхильно до „комітету міст і місточок", не допустивши поміж себе 10 товаришів с комітету міст (див. „Правда" VIII. стор. 94, 5-та постанова). Навіть ґр. Войтїх Дїдушицький підперав сю полїтику польского комітету, бо на єго погляд сего вимагала „karność narodowa", а признаннє якогось окрімного комітету міст і місточок довело б до анархії!! (Мимоходом варто нагадати, що ґр. В. Дїдушицький у своїх List-ах ze wsi в Gaz. Nar. кидається на інстітуцію заснувану народовцями, бурсу сьв. Миколая і називає її жерелом шкідних впливів, гнїздом духу панславістичного! А де на се доводи?!

Поставивши майже на всї руські повіти (східної Галичини) своїх кандидатів, майже самих дїдичів, польский комітет нагадав собі, що є й Русини в Галичинї і що й для них бодай про людське око щось зробити треба. Видав отже відозву (в першій половинї н. ст. червня) до польских комітетів повітових, що би звернули бачність на „kandydatów Rusinów, usposobionych pojednawczo i życzliwie dla Polaków a chętnych do wspólnej pracy dla dobra kraju". Одначе показалось опісьля, що ся відозва була лише панською бляґою, котра мала закрити перед сьвітом нерозумну полїтику польского шовінїзму. Комітет польский пісьля видання сеї відозви не поставив анї однїсенької руської кандидатури, ба й проти затвердженої попереду кандидатури Телїшевського в Турчанськім повітї висунив свою креатуру, а в Дрогобицькім повітї поставив навіть проти Охримовича свого контркандидата!

Шовінїстична полїтика польского комітету відповіла зовсім інтенціям краєвого уряду, котрий не спиняв підвласні свої орґани допускатись всїляких надуживань, а жалоби Русинів з ріжних сторін, предкладані депутаціями або письменно, приймав просто лише до відомості. Ся полїтика находила відгомін в таких орґанах як „Czas", „Przegląd", „Gazeta Narodowa", а навіть псевдо-демократичний „Dziennik Polski" вступив в ряди тої служби. „Новий сойм галицький буде мусїв супроти можливих подій полїтичних заявити патріотичне пожертвованнє, а елементом спосібним до такого пожертвовання і патріотизму єсть лише шляхта; отже, арґументували шовінїстичні полїтики польскі — новий сойм повинен бути тепер іменно зовсім шляхоцький!" Серед тих заходів традицийної полїтики сьлїпого шовінїзму находимо між польскою суспільностію відрадні прояви, на жаль лише спорадичні, котрі показують, що проміж Поляками єсть мужі ширших полїтичних поглядів. Такими мужами, що проявили зрілий полїтичний розум в самім

розгарі виборової акції, показалися бувші посли соймові, князї Володислав і Лев Сапіги. Перший з них був послом з сільских громад Чешанівського повіту. Дізнавшись, що руський комітет виборовий поставив там свого кандидата, заявив кн. Володислав Сапіга, що не виступатиме супроти руського кандидата, котрому там справедливо належиться мандат. (Однак польский комітет не зважаючи на те, поставив і перепер там свого кандидата Ю. Пузину). Князь Лев Сапіга, котрий був послом в давнім соймі з більших дібр, поручив яко голова передвиборчого збору в Борщівськім повіті (20 н. ст. мая), що би с і л ь с к і г р о м а д и т о г о п о в і т у в и б р а л и п о с л о м д о с о й м у Р у с и н а, позаяк сей повіт заселений майже самими Русинами. Се заявленнє кн. Сапіги викликало великий шум між зібраними там поплечниками ґр. Борковського, кандидата польского комітету, і с того табору посипались численні інтерпеляції, для чого кн. Сапіга вважає Поляка негідним заступати Русинів? На ті інтерпеляції відповів кн. Сапіга: „Поминувши колїзію, яка жде посла, власника більшої посїлости яко заступника сільских громад, є у виборцїв Русинів ще чисто народні інтереси. Тут уже узнаю Поляка на заступника руських виборців прямо неможливим“.

Ся манїфестація обох князів викликала велике вражіннє між Русинами, польска праса шовіністична виступила дуже завзято проти такого вилому с „karności narodowej“, а результат сеї завзятої аґітації, піднятої проти обох кн. Сапігів, був такий, що дїдичі Чортківського повіту (де кн. Лев досї був послом) не допустили до єго вибору, а кн. Володислава також не вибрано з більших посїлостей.

Тим способом стратив сойм дві добрі молоді сили, котрі могли б були чимало доброго вдїяти для полагодженя межинародної усобиці нашої в Галичині. Однак шовінїстична полїтика станчиківська не загородить сим поганим поступком обидвом дїячам полїтичним дороги до праці задля добра краю і мирного культурного розвитку двох братних народів українсько-руського і польского. Ми певні, що манїфестація обох кн. Сапігів — се тільки почин акції, котру вони вестимуть с повним зрозумінnєм великої ваги рівноправности Русинів з огляду на недалеку будущину. Вправдї сказав оден польский муж державний, що кн. Лев „popsuł sobie karjerę“, але ми навпаки думаємо, що зворот, зроблений обидвома князями, промостить їм дорогу до карєри достойнїйшої а не такої карєри, яку мав на думці, пересяклий станчиківським духом згаданий муж державний.

С того, що ми тут навели, можна зрозуміти, яка трудна була акція для Русинів. Вправдї рознеслись були поговори підчас побуту ґр. Тафого (5 н. ст. червня) у Львові, що він обявив бажаннє: „Zwanzig Ruthenen will ich haben“; однак опісля сему заперечили с півурядового боку, а що раз виразнїще удержувалися вісті, що до сойму не війде нї оден з Русинів, котрий міг би підняти там руську справу. Сї вісті потверджували інспіровані орґани польскі, що будучий сойм має понехати зовсїм справи національні а звернути усю свою бачність на поле економічне, а також завзята акція автономічних і урядових орґанів проти руських кандидатів. Та хоч так завзята була пресія, а все-ж таки вийшли руські кандидати в повітах:

1. Бібрка: на 135 голосуючих дістав Денис Кулачковський 84 голоси.

2. Богородчани: на 103 голосуючих дістав Олекса Барабаш 64 голоси.

3. Броди: на 187 голосуючих дістав о. Іван Сїрко 146 голосів.

4. Дрогобич: на 165 голосуючих дістав Ксенофонт Охримович 157 голосів.

5. Жовква: на 142 голосуючих дістав Др Михайло Король 74 голоси.

6. Жидачів: на 142 голосуючих дістав Миколай Герасимович 90 голосів.

7. Збараж: на 117 голосуючих дістав о. Миколай Січинський 79 голосів.

8. Золочів: на 274 голосуючих дістав Льонґін Рожанковський 153 голоси.

9. Калуш: на 140 голосуючих дістав Юліян Романчук 87 гол.

10. Коломия: на 174 голосуючих дістав д-р Теофиль Окуневський 93 голоси.

11. Надвірна: о. Корнило Мандичевський вибраний одноголосно.

12. Підгайцї: на 132 голосуючих дістав Др. Даміян Савчак 77 гол.

13. Стрий: на 144 голосуючих дістав Др Миколай Антоневич 139 голосів.

14. Снятин: на 135 голосуючих дістав о Кирило Гаморак 85 гол.

15. Станиславів: на 148 голосуючих дістав Осип Гурик 78 гол.

16. Турка: на 112 голосуючих дістав Константин Телїшевський 106 голосів.

С поміж тих послів єсть 7 рішучих народовцїв, 3 рішучих русофілів, а 6 посередних.

Поляк-демократ д-р. Ольпінський, піддертий Русинами, вибраний в Теребовлї 74 голосами проти ґр. Борковського.

Поважне число голосів віддали на руських кандидатів отсї повіти:

1. Бережани дали рівне число голосів на Дра Д. Савчака а жереб рішив відтак вибір в користь Шелїського.

2. Сокаль: на проф. А. Вахнянина 77 гол. (вибраний Поляновський 80 голосами).

3. Городенка на Івана Белея 66 голосів (вибраний Ленартович 80 голосами).

4. Долина на д-ра Олександра Огоновського 73 гол. (вибраний Мазаракій 89 голосами).

5. Гусятин на Льва Максимовича 71 гол. (вибраний Городиський 88 голосами).

6. Товмач на Осипа Гурика 66 гол, (вибр. кс. Сава 88 гол,).

7. Сянок на Дра Іскрицького 84 гол. (вибраний Слонецький 102 голосами).

8. Городок на Дениса Герасимовича 59 гол. (вибраний Незабитовський 74 голосами).

9. Лїсько на Романа Яминського 80 гол. (вибр. Віктор 126 гол.).

10. Тернопіль. Задля нечуваної пресії (більше не можемо сказати з огляду на прокураторію) руські виборцї (59) відтягнулись від голосовання (вибраний Коритовський 105 гол.).

В містах при виборі д. 4 н. ст. липця віддали поважне число голосів на руських кандидатів:

1. Тернопіль на проф. Ол. Барвінського 509 гол. (вибраний гофрат Криницький 708 голосами жидів і судовиків).

2. Дрогобич на о. Ол. Торонського 370 голосів (вибраний Ст. Щепановський 580 голосами).

З більших посїлостей вибраний послом о. Тит Ковальский, парох в Спасові.

Крім того засїдатимуть в соймі митрополїта С. Сембратович (іменований віцемаршалком) і єпископи: Перемиський І. Ступницький і Станиславівський Ю. Пелеш, та о. Клим Сарницький, сегорічний ректор львівського унїверсітету.

Які добутки осягнули Русини в теперішнїй акції виборовій в прикладї до давнїйших виборів і як треба би їм на будуще поступати, про те поміркуємо в XI вип. „Правди“.

В справі конфіскати IX. випуску „Правди“ за місяць червень, одержали ми с ц. к. краєвого суду карного сьлїдуюче рішеннє:

Cz 11.177.

W imeny Jeho Wełyczestwa Cisara!

C. k. Sud krajewyj dla spraw karnych u Lwowi, riszył na pidstawi §§ 489 i 493 zak. o post. karn. i § 37 zak. pras. szczo soderżanie artykułu umiszczenoho w czyśli 9. czasopysy „Prawda“ wydanoj za czerweń 1889 pid napysom „Do Ukrainy“ na storoni 227 mistyt w sobi znamena złoczyństwa z § 65 lit. a. zak. karn. i proto usprawedływłena jest zariadżena czerez c. k. prokuratoriu derżawnu konfiskata toji czasopysy.

W ślidztwije toho riszenija wzboronene jest dalsze rozprostranenije toho artykułu, a zabranyj nakład maje buty znyszczenyj.

Powody

Soderżanie powyższoho artykułu (ody) maje na ciły pobudyty czytajuczych do nenawysty i pohordy protyw jedynstwennoj zwiazy derżawy Awstryjskoj, mistyt w sobi proto znamena złoczyństwa z § 65 lit. a. u. k.

Lwiw dnia 3-ho łypcia 1889.

Füger.

Оповіщення редакції.

Накладом редакції „Правди“ вийшли:

1. **Пропащі,** повість Нечуя, ціна 15 кр. а. в.

2. **Казка про Правду та Кривду** П. Мирного ціна 10 кр.

3. **Княгиня** повість Т Шевченка (переклад Перебендї) ціна 15 кр.

Хто замовляє всї три книжечки, зволить надіслати опріч поданої цїни 5 кр. на почтову пересилку. Позаяк наклад невеликий, просимо поспішити з замовленнями.

Редакція „Правди“ розіслала вже яко премію дві гарно виконані картини великої 8⁰.

1. **Верещагина:** Тарас Шевченко в домовинї.

2. **Сластёна:** Могила Т. Шевченка біля Канева в теперішнёму видї.

За пересилку рекомендовану треба доплатити 20 кр. а. в.

Інші пренуменранти можуть дістати сї картини за 70 кр. с пересилкою.

З X випуском починаєть ся IV. квартал нашого видавництва. Просимо тому усїх пренумерантів, котрим пренумерата скінчилася, відновити її, а тих, що наш вістник замовили, надіслати як найскорше належитість, бо ми не користуємось ніяким кредитом і мусимо все платити готівкою. Новоприступаючі пренумеранти зволять заявити, від якого випуска пренумерують. Можна ще дістати усї випуски почавши від І-го. Однак с I—III випуска лишилось вже небагато.

☞ IX випуск „Правди“ сконфіскувала ц. к. прокураторія за вірш Гнащенка „До України“ і ми не можемо ёго розіслати, поки ёго не видасть ц. к. суд краєвий і позволить інкримінований вірш заступити іншим.

Оповіщенне

ПРО ГОМЕРОВУ ОДИССЕЮ

на українсько руській мові.

В місяці червні с. р. стала редакція „Правди“ своїм накладом друкувати „Гомерову Одиссею“ на українсько-руській мові в двох частинах по 10—11 аркушів. Пренуmeранти „Правди“, що пришлють найдальш до 1/13 липця с. р. пренумерату за цілий сей рік, діставатимуть аркушами, з IX. випуском почавши, „Гомерову Одиссею“ яко безплатний додаток. Інші пренумеранти „Правди“ можуть діставати за доплатою 50 кр. а. в. за одну частину.

Заграничні пренумеранти „Правди“, зволять ще на рекомендовану пересилку кожних двох аркушів доплатити по 30 к.

Непренумеруючі „Правди“ можуть дістати одну частину „Одиссеї“ за 1 ґульд. і 5 кр. с пересилкою (1 ґульд. 15 кр. рекомандовано). Ціна книгарська буде висша.